

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2018 ТОМ 21 № 9

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2018

Науково-теоретичний альманах

Том 21 № 9 2018

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 3 від 27.09.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Святослава Хороброго, 25, оф.21
+38(056)744-42-39
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2018

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: ДЕРЕБЕРА А.В.
Коректор англійської мови: КОМЛЕВА Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кагаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д.держ.упр., проф. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

21(9) 2018

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,

Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ІП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 3 dated 27.09.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
25, Svyatoslava Khorobroho St., office 21
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2018

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.
Bachynskiy Ya.
Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
J. D. (USA)

Vysotsky O.Yu.
Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Ukraine)
Full Prof. Dr. (Ukraine)
Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming
Gorodyanenko V.G.

Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamaa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

Соціологія

С. 6

Кодацька Н. О.

Сучасна політична діяльність в гендерному розрізі

С. 13

Глебова Н. І.

Соціальна компетентність фахівців водного транспорту: феноменологічний аспект

С. 23

Ханін І. Г.

Ноосферний підхід до розвитку освіти в економіці знань

С. 31

Плясов В. С.

Досвід регіональної трансформації в ЄС: прецеденти Італії та Іспанії

С. 41

Нечитайло І. С., Мінко А. В.

«Невидимі» бар'єри соціальної нерівності: передумови відтворення у дошкільній і початковій освіті

С. 47

Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М.

Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності

С. 58

Ташкінова О. А., Міщенко С. О., Тоцька К.

Сучасний стан та перспективи професійного самовизначення здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів м. Маріуполь: за матеріалами соціологічного дослідження

С. 67

Скокова Л. Г.

Теорія практик за версією Теодора Шацкі

С. 73

Докторова Д. С.

Теоретичний огляд проявів та особливостей соціальної солідарності

Історія

С. 81

Романенко Г. В.

Історичні аспекти розведення та збереження породи гуцульських коней на українських землях у складі Польщі в міжвоєнний період

С. 90

Шалашина Н. М.

Уявлення про державу в «Синописі Київському» 1674 року

С. 98

Мельник А. М.

Медичне обслуговування як складова повсякденного життя робітників підприємств чорної металургії України у першій половині 1950-х рр.

С. 105

Слісаренко О. М.

Українське козацтво на будівництві Ладозького каналу

Філософія

С. 111

Морцакова О. С.

Моральнісні виміри психосоціальної тотожності особистості

С. 118

Аксьонова В. І.

Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів

С. 124

Шаповал А. П.

Соціокультурний вимір сучасної філософсько-освітньої парадигми

Політологія

С. 131

Коротков Д. С.

Концепція «м'якої сили» в контексті зовнішньополітичної стратегії України

Contents

Sociology

P. 6

Kodatska N. O.

Modern political activity in the gender aspect

P. 13

Glebova N. I.

Social competency of water transport specialists: a phenomenological aspect

P. 23

Khanin G. I.

Noosphere approach to development of education in the economy of knowledge

P. 31

Plyasov V. S.

The experience of regional transformation in the EU: the precedents of Italy and Spain

P. 41

Nechitailo I. S., Minko A. V.

«Invisible» barriers to social inequality: the preconditions for reproduction in preschool and primary education

P. 47

Bolotova V. O., Liashenko N. O., Baidak T. M.

Voluntary activity in Ukraine as a social activity

P. 58

Tashkinova O. A., Mishchenko S. O., Totska K.

Current state and prospects of professional self-determination of students of general educational institutions of Mariupol: on the materials of sociological research

P. 67

Skokova L. G.

Theory of practice in the version of Theodor Schatzki

P. 73

Doktorova D. S.

Theoretical review of manifestations and features of social solidarity

History

P. 81

Romanenko G. V.

Historical aspects of breeding and preservation of Hutsul horse breed on the Ukrainian territory of the interwar Poland

P. 90

Shalashna N. M.

Views about the state in the «Kiev Synopsys» 1674

P. 98

Melnyk A. M.

Medical service as a part of everyday life of workers of the ferrous metallurgy enterprises in the first half of 1950s

P. 105

Slesarenko O. M.

Ukrainian Cossacks on the construction of the Ladoga channel

Philosophy

P. 111

Morshchakova O. S.

Moral measurements of psychosocial identity of the person

P. 118

Aksonova V. I.

Culture of tolerance: the origins of metaphysical meanings

P. 124

Shapoval A. P.

Socio-cultural dimension of modern philosophical and educational paradigm

Politology

P. 131

Korotkov D. S.

The concept of «soft power» in the context of Ukrainian strategy of foreign policy

Сучасна політична діяльність в гендерному розрізі

Кодацька Н. О., Університет митної справи та фінансів

У представленій статті автором розкриваються основні гендерні особливості здійснення політичної діяльності. Досліджується поняття гендерного аналізу як процесу оцінювання різного впливу на жінок та чоловіків, що здійснюється існуючими або планованими програмами, законодавством, напрямками публічної політики в усіх сферах життя суспільства та держави. Констатується наявність у суспільстві дискримінації за ознакою статі, що означає дії чи бездіяльність, які виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків. Здійснено аналіз гендерних стереотипів у суспільно-політичній сфері на прикладі гендерного портрету Дніпропетровської області. Розглядаються різні форми політичної діяльності як сукупності дій окремих індивідів і суспільних груп, спрямованих на реалізацію власних політичних інтересів. Оцінено ефективність здійснення гендерної політики, яка виявляється в діях суб'єктів політичної сфери, спрямованих на утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей, завдань та методів їх досягнення. Констатовано, що в процесі демократичного розвитку українського суспільства має задовольнятися соціальне замовлення на жінок, що займаються активною громадсько-політичною діяльністю та здатні обіймати високі керівні посади. Зроблено висновки, що необхідною складовою процесу суспільного розвитку є проведення гендерних аналітичних досліджень, впровадження гендерного аналізу в практику оцінки всіх соціальних процесів та ефективності управління соціально-економічним та політичним розвитком.

Ключові слова: *гендерний аналіз; громадські організації; державна служба; місцеве самоврядування; партнерство статей; суспільно-політична сфера; соціально-економічна диференціація*

Modern political activity in gender aspect

Kodatska N. O., University of customs and finance

The article describes the main gender features of the implementation of political activities. We study the gender analysis as a process of assessing the different impact on women and men, which is implemented by existing or planned programs, legislation, public policy directions, in all spheres of society and the state. Moreover, the research proves the existence in society of discrimination based on sex, which means acts or omissions that express any distinction, exclusion or privilege on the basis of sex if they are intended to restrict or make it impossible to recognize, use or exercise on an equal basis human rights and freedoms for women and men. The article analyzes gender stereotypes in the social and political sphere that carried out on the example of a gender portrait of the Dnepropetrovsk region. Therefore, various forms of political activity are considered as a set of actions of individuals and social groups aimed at realizing their own political interests. We explore the effectiveness of the implementation of gender policy, which is manifested in the actions of political actors aimed at the adoption of the partnership of the sexes in the definition and implementation of political goals, objectives and methods for their achievement. It was stated that in the process of the democratic development of Ukrainian society, a social order for women engaged in active public and political activities and capable of holding high management positions should be met. This work reveals that the necessary component of the process of social development is the conduct of gender analysis, the introduction of gender analysis in the practice of assessing all social processes and the effectiveness of management of socio-economic and political development.

In addition, the study proves that prerequisite for the development of society is gender equality, that is, the equal legal status of women and men and equal opportunities for its implementation, which allows individuals of both sexes to participate equally in all spheres of society's life. Also noted that the existence of gender inequality slows down the opportunities for economic growth, weakens the system of public administration and reduces the effectiveness of human development strategies. Therefore, careful study of the gender features of contemporary political life and the definition of the directions of further social development is an important condition for ensuring gender parity in various spheres of Ukrainian society. Accordingly, we determine that it is necessary to reduce the influence on the public consciousness of gender stereotypes, that is, stereotypes about the role and place of women and men in society having a cultural and historical basis and, in the majority, restricting the

rights of women in society and generating gender discrimination. The article demonstrates that the peculiarities of modern political processes require the search for new approaches to explain and predict the various conflicts between the branches of power, political crises, in order to design policies and to choose the means of state policy.

Keywords: *gender analysis; public organizations; government service; local self-government; partnership of the sexes; social and political sphere; social-economic differentiation*

Современная политическая деятельность в гендерном разрезе

Коцацкая Н. А., Университет таможенного дела и финансов

В представленной статье автором раскрываются основные гендерные особенности осуществления политической деятельности. Исследуется понятие гендерного анализа как процесса оценки различного воздействия на женщин и мужчин, который осуществляется существующими или планируемыми программами, законодательством, направлениям государственной политики во всех сферах жизни общества и государства. Констатируется наличие в обществе дискриминации по признаку пола, что означает действия или бездействия, которые выражают любое различие, исключение или привилегии по признаку пола, если они направлены на ограничение или делают невозможным признание, использование или осуществление на равных основаниях прав и свобод человека для женщин и мужчин. Осуществлено анализ гендерных стереотипов в общественно-политической сфере на примере гендерного портрета Днепропетровской области. Рассматриваются различные формы политической деятельности как совокупности действий отдельных индивидов и общественных групп, направленных на реализацию собственных политических интересов. Оценена эффективность осуществления гендерной политики, которая проявляется в действиях субъектов политической сферы, направленных на утверждение партнерства полов в определении и воплощении политических целей, задач и методов их достижения. Констатировано, что в процессе демократического развития украинского общества должен удовлетворяться социальный заказ на женщин, занимающихся активной общественно-политической деятельностью и способных занимать высокие руководящие должности. Сделаны выводы, что необходимой составляющей процесса общественного развития является проведение гендерных аналитических исследований, внедрение гендерного анализа в практику оценки всех социальных процессов и эффективности управления социально-экономическим и политическим развитием.

Ключевые слова: *гендерный анализ; общественные организации; государственная служба; местное самоуправление; партнерство полов; общественно-политическая сфера; социально-экономическая дифференциация*

Визначення та врахування гендерних особливостей сучасного суспільно-політичного життя є важливим фактором забезпечення розвитку суспільства егалітарного типу. Не зважаючи на те, що під впливом соціальних трансформацій роль чоловіка та жінки в соціумі змінюється, в Україні залишаються досить поширеними гендерні стереотипи. Саме тому важливим є аналіз статусу представників обох статей в політичному житті та розробка способів розв'язання проблеми гендерного дисбалансу в будь-якій суспільній сфері. Певні політичні рішення законодавчого або стратегічного характеру, навіть які здаються гендерно нейтральними, можуть по-різному впливати на чоловіків і жінок. Проте неврахування гендерних аспектів розвитку суспільства призводить до посилення соціально-економічної диференціації населення залежно від статі, невідповідності фактичних можливостей жінок

та чоловіків. Крім того, існування гендерної нерівності сповільнює можливості економічного зростання, послаблює систему державного управління та знижує ефективність стратегій людського розвитку. Отже ретельне вивчення гендерних особливостей сучасного політичного життя та визначення напрямків подальшого соціального розвитку є необхідною передумовою забезпечення гендерного паритету в різних сферах українського суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій.

Основні поняття та методологічні підходи щодо вивчення гендерних аспектів суспільно-політичних відносин виникли на початку ХХ ст., коли Р. Столлер увів у науковий обіг поняття гендеру. Серед сучасних досліджень гендерних особливостей політичної діяльності можна виділити праці К. Уеста, Д. Зіммермана, П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Гофстеде, І. Гофмана, Н. Лавриненко, М. Палуді, Т. Мельник, О. Скар.

Питання гендерної ідентифікації та диференціації активно розробляються такими вченими, як О. Вороніна, О. Здравомислова, А. Темкіна, М. Малишева, З. Хоткіна. Проблемаам гендерної дискримінації присвячені роботи таких вчених, як О. Вороніна, Г. Сілласте, Н. Шведова, Т. Говорун, Т. Булавіна, С. Жеребкін, І. Жеребкіна, О. Іващенко, О. Кікінежді, Т. Кліменкова, Д. Ковалова, Н. Лавриненко, Н. Рімашевська.

Проте досліджень, спеціально присвячених аналізу впливу гендерних особливостей на сучасні суспільно-політичні процеси, сьогодні є недостатньо, що викликає необхідність зосередитись на цьому питанні більш ретельно.

Мета дослідження – виявити основні гендерні особливості здійснення політичної діяльності, а також визначити гендерні стереотипи в суспільно-політичній сфері на прикладі гендерного портрету Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу.

Суспільство як цілісна система є соціальним організмом, який виконує різноманітні функції, які реалізуються через багатоманітну суспільну життєдіяльність соціумів, тобто через систему відносин між суспільством, націями, народами, соціальними групами та індивідами. Однією з таких суспільних форм життєдіяльності людей є політична діяльність, яку можна визначити як сукупність дій окремих індивідів і суспільних груп, спрямованих на реалізацію власних політичних інтересів, насамперед боротьби, завоювання, використання та утримання влади. Теоретична політична діяльність формує політичну свідомість, мислення, менталітет суб'єктів політики, в той час як практична включає організаційну та контрольну діяльність, конкретне управління, керування, підготовка, добір та ставлення кадрів, вироблення й прийняття рішень, акумулювання й обмін інформацією. Політичне життя виявляється як велика багатоманітність типів і форм політичної діяльності. Політичну діяльність можна характеризувати як стихійну та організовану, політично усвідомлену та спонтанну, цілеспрямовану та хаотичну, просту та складну, тривалу та короткочасну, традиційну та інноваційну, законну та незаконну, активну та пасивну тощо [2, с.162].

Вагоме значення для забезпечення ефективної політичної активності представниками обох статей є здійснення гендерної політики, що визначається як дії суб'єктів політичної сфери, спрямовані на утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей, завдань

та методів їх досягнення. Гендер в загальному розумінні означає соціальний аспект відносин між жінками та чоловіками, який проявляється у всіх сферах життя, у тому числі політиці, економіці, праві, ідеології та культурі, освіті та науці [1, с.107]. Необхідною умовою розвитку суспільства є гендерна рівність, тобто рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Для забезпечення гендерної рівності в суспільстві необхідно на загальнодержавному та регіональному рівнях постійно здійснювати гендерний аналіз, тобто оцінювання різного впливу на жінок та чоловіків, що чиниться існуючими або планованими програмами, законодавством, напрямками публічної політики в усіх сферах життя суспільства й держави. Гендерний аналіз означає також збір якісної інформації й розуміння гендерних тенденцій в економіці та суспільстві, використання цих знань для виявлення потенційних проблем і пошуку рішень у повсякденній практиці. Водночас гендерний аналіз виступає інструментом пізнання соціальних процесів, що дозволяє побачити та порівняти, яким чином політичні, економічні, соціальні та інші фактори впливають на жінок та чоловіків. У кожному суспільстві існують гендерні відносини, тобто взаємозалежні відносини між жінками та чоловіками. Це означає, що зміни для жінок потребують змін для чоловіків і навпаки. У зв'язку з цим необхідно зменшувати вплив на суспільну свідомість гендерних стереотипів, тобто стереотипів щодо ролі і місця жінок та чоловіків у суспільстві, що мають культурно-історичне підґрунтя та здебільшого обмежують права жінок у суспільстві та породжують гендерну дискримінацію. Дискримінація за ознакою статі означає дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків [2, с.164].

Незважаючи на той факт, що законодавчо закріплено рівні права чоловіків і жінок у усіх сферах соціального життя, у сучасному суспільстві поширене таке явище, як андроцентризм, коли чоловіка розглядають як центр, в результаті чого формується світогляд, що утверджує первинність чоловіків і вторинність жінок. Таке явище простежуємо в різних сферах життя, таких як

сім'я, політика, бізнес, де домінують представники чоловічої статі. Доказом цього може бути той факт, що в середньому різниця в заробітній платі на різних посадах становить від 25 до 40 % на користь чоловіків. Крім того, чоловіки зазвичай займають вищі керівні посади, у той час як жінки обіймають посади керівників середньої ланки. Про це свідчить щорічний Звіт із глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Report 2016), що проводиться Світовим економічним форумом (World Economic Forum), де вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) [12].

Розглядаючи роль жінки в політичному житті місцевого рівня, можна звернутися до дослідження «Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь», проведеного організацією «Жіночий консорціум України» Київського інституту гендерних досліджень у 2016 р. Даними дослідженнями встановлено незадовільний стан справ у сфері забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок на рівні свідомості як чоловіків, так і жінок, при цьому кожний другий українець стверджує, що в українському суспільстві існує гендерна нерівність [7, с. 32]. Дискримінація за ознакою статі в першу чергу сприймається як відсутність реалізації в повній мірі прав та можливостей жінок у порівнянні з чоловіками. Про обмеження прав саме жінок стверджують більше 60% українців, тоді як про обмеження прав чоловіків – тільки 6% [8, с.41]. Гендерні проблеми виникають в усіх сферах життєдіяльності людини – в приватній сфері, при працевлаштуванні та в процесі трудової діяльності, в соціальній та політичній сферах, при цьому більш вразливе та незахищене становище мають саме жінки.

Дані гендерного портрету Дніпропетровської області свідчать про те, що жінки становлять переважну більшість державних службовців області, тобто 82%, однак така значна диспропорція повністю нівелюється за результатами аналізу частки жінок і чоловіків на керівних посадах I – IV категорій державної служби. Так, якщо на посадах IV категорії (керівників управлінь, відділів, служб обласних державних адміністрацій, інші прирівняні до них посади) жінки становлять 55,8% керівників, то вже в межах III категорії (посади заступників голови обласної державної адміністрації, голів районних державних адміністрацій, інші прирівняні до них посади) їх майже вдвічі менше (31,8%). На посадах I та II категорій жінок-керівників не було

зовсім. На посадах керівників V – VI категорій та спеціалістів V – VII категорій значно переважають жінки, частка яких у межах жодної із зазначених категорій є не меншою ніж 74%. У корпусі державних службовців України також переважають жінки, частка яких становила 76% [4, с.57].

На національному рівні зберігається також і тенденція до зменшення частки жінок на посадах керівників у міру зростання категорії: 70,8% на посадах VI категорії, 50,2% – IV категорії та 13,7% – I категорії. Як і в Дніпропетровській області, в цілому в Україні частка жінок на посадах спеціалістів IV – VII категорій значно перевищує чоловіків (у середньому 74,5%). Примітно, що частка чоловіків є більшою за жінок (63% проти 37%) лише на посадах спеціалістів II категорії посад державної служби, яка є максимально високою для цього рівня. Оскільки посадові оклади державних службовців устанавлюються залежно від складності та рівня відповідальності виконуваних службових обов'язків, то їх розмір залежить від категорії та рангу. Крім того, на основі посадового окладу розраховується розмір премій, надбавок за вислугу років на державній службі та інших надбавок, складовою заробітної плати державного службовця є також доплата за ранг. Отже значне переважання жінок на посадах керівників V – VI категорій та спеціалістів IV – VII категорій призводить до утворення так званого гендерного розриву у заробітній платі, що є відображенням існуючої гендерної нерівності [4, с. 58].

Аналогічна картина спостерігається і в органах місцевого самоврядування, де серед посадових осіб місцевого самоврядування найбільше осіб жіночої статі – 83,8%, тоді як на посаді голови районної державної адміністрації не було жодної жінки. Керівниками на посадах I та II категорій служби в органах місцевого самоврядування є лише чоловіки, а частка жінок на керівних посадах I – IV категорій відчутно знижується в міру зростання категорії, тобто підвищення організаційно-правового рівня органу місцевого самоврядування, обсягу і характеру компетенції, ролі і місця посади в структурі органу. Так, якщо на посадах IV категорії жінки становлять 37,3% керівників, то вже в межах III категорії їх вже майже вдвічі менше (20%). На посадах спеціалістів V – VII категорій домінують жінки, а частка чоловіків у межах кожної з цих категорій коливається від 8,2% (VII категорія) до 13,7% (V категорія) [6, с.290].

Як і в Дніпропетровській області, в цілому в Україні частка жінок на посадах спеціалістів V – VII категорій значно перевищує чоловіків (у середньому 83,8%). Показовим у цьому контексті є склад депутатського корпусу Дніпропетровської обласної ради, міських рад міст обласного підпорядкування та районних рад, сформованих за результатами місцевих виборів. У середньому частка жінок-депутатів у цих представницьких органах дорівнює 18,4%. З огляду на те, що жінки становлять 54,3% населення області (53,8% населення України), такий рівень їх представництва в зазначених місцевих радах є недостатнім. Рівень участі жінок у публічній політиці не відповідає також їх високому освітньому рівню, оскільки питома вага жінок у загальній чисельності осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах області III – IV рівня акредитації, становила 48,7% [3, с. 112].

Оскільки в державах-членах ЄС, незважаючи на застосування різних варіантів пропорційних виборчих систем, частка жінок у представницьких органах місцевого рівня коливається у межах 20-30%, можна сказати, що склад депутатського корпусу переважної більшості рад міст обласного підпорядкування та районних рад майже відповідає цьому мінімальному європейському показнику. Що стосується голів рад, то в містах обласного підпорядкування спостерігається повне домінування чоловіків, тоді як головами районних рад є близько 30% жінок. На рівні міст обласного підпорядкування така гендерна диспропорція спостерігається постійно, тобто в Дніпропетровській області посада голови міської ради міста обласного підпорядкування залишається практично недосяжною для жінок.

Що стосується жіночих громадських організацій, то основним осередком жіночої суспільно-політичної активності Дніпропетровської області є м. Дніпро, в якому жінками легалізовано 51,2% від загальної кількості громадських організацій в області. На рівні районів області жіночі громадські організації зареєстровані лише в 10 районах з 22. Важливо зазначити, що історія жіночого руху в Дніпропетровській області бере початок у грудні 1920 року, коли були створені делегатські збори жінок, які представляли та відстоювали інтереси жінок-трудівниць [10]. Ці організації стали первинним зразком майбутніх жіночих рад, які існували за радянської політичної системи. В області зареєстровані такі жіночі громадські організації, як «Спілка жінок Дніпра і Дніпропетровської області». «Організація сол-

датських матерів», «Матері проти наркотиків», Жіночий комітет соціального захисту сімей офіцерів запасу «Завжди поруч», Дніпропетровська організація Всеукраїнського союзу жінок-трудівниць «За майбутнє дітей України», Всеукраїнський союз православних жінок. За підрахунками дослідників, лише 0,2% жінок України беруть участь у роботі жіночих об'єднань. Лідерами жіночого руху виступають жінки з високим рівнем освіти, які зайняті переважно у сфері розумової праці і усвідомлюють проблеми гендерної нерівності, необхідності виховання у жінок самоповаги та власної гідності. Незважаючи на те, що типи та завдання жіночих громадських організацій різні, вони всі сприяють виходу жінок із приватної сфери, розвитку лідерських навичок, залученню до громадсько-політичної діяльності, без чого неможливий розвиток сучасного суспільства [9, с. 64].

Практичне значення для визначення гендерних аспектів політичної сфери також має дослідження політичного лідерства. Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось майже без урахування статі, тому що лідерська роль апріорно вважалась маскуліною. На вищих керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях переважно перебувають чоловіки, які й формують політику держави [5]. Проте можна стверджувати, що жінка-політик може більш компетентно оцінювати проблеми жінок та адекватно представляти жіночу частину населення. Як зазначає В. О. Татенко, «...жіноче лідерство вибудовується не за одним, а, принаймні, одночасно за двома векторами: загальнолюдуьським і власне жіночим. Щоб стати лідером, жінка повинна довести чоловікам і жінкам, що вона краща за них у виконанні соціальних ролей і функцій загального значення, що вона ближче за інших жінок до ідеалу «жіночого». Ідентичний механізм лежить в основі формування і розвитку «чоловічого» лідерства» [11, с. 68]. Таким чином, гендерне дослідження політичного лідерства повинно орієнтуватися на два принципи: ідентичності та додатковості. Оскільки кожний конкретний політичний лідер не може рівною мірою враховувати різноманітні гендерні інтереси, набуває актуальності проблема пропорційної представленості в політиці лідерів як чоловічої, так і жіночої статі. Отже, в процесі демократичного розвитку українського суспільства має задовольнятися соціальне замовлення на жінок, що займаються активною громадсько-політич-

ною діяльністю та здатні обіймати високі керівні посади.

Висновки.

Особливості сучасних політичних процесів вимагають пошуку нових підходів щодо пояснення та прогнозування різноманітних конфліктів між гілками влади, політичних криз, для проектування політики та вибору засобів державної політики. Сучасний етап державно-правового розвитку в Україні характеризується інтенсивним пошуком принципово нових рішень на шляху глибоких перетворень у всіх сферах життя держави та суспільства. Таким чином, однією з актуальних проблем є визначення наслідків впливу політичної активності жінок на формування державних стратегій та на розвиток суспільства в цілому.

Гендерна проблематика як реалізація інтересів жінок впливає на загальне соціальне благополуччя і потребує контролю над проблемами соціальної сфери, а також пошуку шляхів вирішення завдань подолання гендерної асиметрії. Впровадження принципів гендерної рівності в усі сфери життя суспільства передбачає об'єктивну оцінку існуючого стану і розробку стратегії, яка має враховувати особливості економічного, соціального та духовного розвитку окремого індивіда та держави в цілому. Тому необхідною складовою процесу суспільного розвитку є проведення гендерних аналітичних досліджень, впровадження гендерного аналізу в практику оцінки всіх соціальних процесів та ефективності управління соціально-економічним та політичним розвитком.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр. – Москва: Ad Marginem, 2000. – 247 с.
2. Вілкова О. Сучасні моделі гендерної політики: сутність та особливості впровадження / О. Вілкова // Політ. менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 160-166.
3. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем. – Київ: Компанія ВАІТЕ, 2017. – 144 с.
4. Гендерний портрет Дніпропетровської області. – Дніпро, 2016. – 103 с.
5. Коцацька Н. О. Шлях професійної самоідентифікації: гендерні особливості / Н. О. Коцацька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 1. – С. 21-26.
6. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток / за ред. А. Г. Бабенка. – Дніпропетровськ: УМСФ, 2016. – 328 с.
7. Скорик М. М. Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь / М. М. Скорик // Аналітичний звіт за результатами роботи шести фокус-груп за участю жінок – депутаток та кандидаток в депутати обласних, міських та районних рад. – Київ: ТОВ «ІТЕМ ЛТД», 2014. – 64 с.
8. Саєнко Ю. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / Ю. Саєнко. – Київ: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. – 70 с.
9. Суслова О. І. Законотворчість: забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків / О. І. Суслова, Е. Р. Рахімкулов. – Київ: «Заповіт», 2016. – 189 с.
10. Склад і структура. Народні депутати України // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list
11. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу / В. О. Татенко. – Київ: Міленіум, 2008. – 216 с.
12. The Global Gender Gap Report 2016 // World Economic Forum. – Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf

REFERENCES

1. Bodryjjar, Zh. (2000). *Soblazn [Temptation]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
2. Vilcova, O. (2008). Suchasni modeli ghendernoji polityky: sutnistj ta osoblyvosti [Contemporary models of gender policy: the essence and peculiarities of implementation]. *Polit. Menedzhment*, 6, 160-166 [in Ukrainian].
3. Amdzhadin, L. (2017). *Ghenderni stereotypy ta stavlennja ghromadsjkosti do ghendernykh problem [Gender stereotypes and public attitudes toward gender issues]*. Kyiv: Kompanija VAITE [in Ukrainian].
4. *Ghendernyj portret Dnipropetrovsjkoji oblasti [The gender portrait of Dnipropetrovsk region]*. Retrieved from: http://www.dnestrstat.gov.ua/image/Gender_portrait_of_Dnipropetrovsk_region [in Ukrainian].
5. Kodacjka, N.O. (2017). Shljakh profesijnoji samoidentyfikaciji: ghenderni osoblyvosti [The path of professional self-identification: gender peculiarities]. *Scientific and theoretical almanac*, 1, 21-26. (in Ukrainian).
6. Babenko, A.Gh. (2016). *Pidvyshhennja efektyvnosti vykorystannja personalu ta jogho rozvytok: monohrafija [Increase of efficiency of personnel use and its development: monograph]*. Dnipropetrovsjk: UMSF [in Ukrainian].
7. Skoryk, M.M. (2014). Zhinky v polityci Ukrajinu na miscevomu rivni: shljakhy, problemy, uchastj. Analitychnyj zvit za rezuljtatamy roboty shesty fokus-ghrup za uchastju zhinok – deputatok ta kandydatok v deputaty oblasnykh, misjkykh ta rajonnykh rad [Women in Ukrainian politics at the local level: ways, problems, participation. Analytical report on the results of six focus groups with participation of women - deputies and candidates for deputies of region, city and district councils]. Kyiv: TOV «ITEM LTD» [in Ukrainian].

8. Sajenko, Ju. (2007). *Ghenderni stereotypy ta stavlennja ghromadsjkosti do ghendernykh problem v ukrajinsjkomu suspiljstvi* [Gender stereotypes and public attitudes toward gender issues in Ukrainian society]. Kyiv: Prohrama rozvytku OON, Centr socialjnykh ekspertyz Instytutu sociologhiji NAN Ukrajiny [in Ukrainian].
9. Suslova, O.I. (2016). *Zakonotvorchistj: zabezpechennja rivnykh prav ta mozhyvostej zhinok i cholovikiv* [Lawmaking: ensuring equal rights and opportunities for women and men]. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
10. *Sklad i struktura vyshhogho zakonodavchogho orghanu krajiny* [Composition and structure of the highest legislative agency of the country]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list [in Ukrainian].
11. Tatenko, V.O. (2008). *Socialjna psykhologhija vplyvu: monoghrafija* [Social psychology of influence: Monograph]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
12. *The Global Gender Gap Report 2016. World Economic Forum*. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf

Кодацька Наталя Олександрівна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Університет митної справи та фінансів
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4

Kodatska Natalia

PhD in Sociology, Associate Professor
University of Customs and Finance
2/4, Volodimira Vernadskogo str., Starobelsk, 49000, Ukraine

Email: dom1237@gmail.com ORCID: 0000-0003-0516-5333

Цитування: Кодацька Н. О. Сучасна політична діяльність в гендерному розрізі / Н. О. Кодацька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 6-12.

Citation: Kodatska, N.O. (2018). Suchasna politychna diialnist v hendernomu rozrizi [Modern political activity in the gender aspect]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 6-12.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.09.2018

Соціальна компетентність фахівців водного транспорту: феноменологічний аспект

Глебова Н. І., Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена проблемі соціологічного вивчення соціальної компетентності фахівців водного транспорту. Розглянуті сучасні підходи до дослідження феноменологічних аспектів процесів розвитку референтної соціально-професійної групи підвищеної соціальної активності на рівні локальних соціально-професійних практик у специфічних галузевих умовах значної обмеженості активності суб'єктів. Встановлені основні чинники впливу на розвиток соціальної компетентності особистості з боку соціокультурного середовища професійного і соціального формування в процесі ефективної професійної діяльності. Наводяться результати дослідного інтерв'ювання діючих фахівців морського транспорту. Уточнені соціологічні характеристики соціальної компетентності фахівців водного транспорту засобами якісного дослідження чинників соціальної взаємодії даної групи фахівців. Визначено базові компетентності фахівця водного транспорту, пов'язані з ефективністю трудової діяльності: професійна підготовка; дисциплінованість; навички командної роботи; лояльність до компанії роботодавця. Виділені структурні складові соціальної компетентності фахівця водного транспорту, пов'язані зі ставленням до керівництва, моральними та комунікативно-інтерактивними аспектами взаємодії членів екіпажу. Встановлено зв'язок активізації процесів соціо-професійної самоідентифікації та підвищення рівня соціально-ціннісної адаптації особистості фахівця з рівнем розвитку соціальної компетентності. Виявлена наявність стійких якостей, які відображають вимоги фахівців водного транспорту до морської професії незалежно від спеціальності: моральна зрілість, товариськість-контактність, толерантність, стійкість до стресів, нормативність поведінки, сміливість, самоконтроль, адекватна самооцінка. Обґрунтовується потреба комплексного соціологічного дослідження соціальної компетентності фахівця водного транспорту в контексті завдання розвитку професійної групи на засадах ефективної соціальної взаємодії та досягнення відповідності особистісних якостей фахівця вимогам / очікуванням соціального середовища.

Ключові слова: соціальна взаємодія; соціальна активність; чинники ефективної соціальної взаємодії; соціологічне дослідження

Social competency of water transport specialists: a phenomenological aspect

Glebova N. I., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

The article deals with some productive approaches to studying the development of social competency of water transport workers on the personality level in the process of continuous professional education and professional activity. It has been ascertained that social competency of water transport specialists is an important factor of forming some successful models of realizing professionalism, professional institutions and other elements of the market procedure, and social aspects in the structures of productive coordination become a social constructing object on the side of professional groups themselves, which requires understanding these processes and working out a model of analysis and construction of strategies of the development of professional groups social competency and its approval.

On the basis of the sociological concept of social collective coordination, a connection of fixing the role personality self-identification in social practices in the contexts of influences of their realization technologies is established. Some principal factors of making influence on the development of social competency in the course of effective professional activity and the availability of society's purposeful influence on personality by means of socio-cultural surroundings, in which personality continues and develops professionally and socially, determined. The results of research interviewing of acting sea transport experts are presented. Some sociological characteristics of social competency of water transport specialists are made more exact by means of the qualitative investigation of the factors of this expert group social coordination. According to the expert interview with sea transport specialists, four groups of basic competencies of a water transport specialist, connected with the efficiency of labour activities, are determined: professional training; disciplined state; command work skills; loyalty to an employer's company. On the basis of the analysis of the received data, some

structural components of the water transport specialist's competency are distinguished; they are connected with attitude to administrative authorities, management or subordination; with tolerance; with moral aspects of the crew coordination actualizing the aspects of moral competency and mutual confidence; with communicative and interactive aspects of the crew cooperation. According to the data of the author's research interviews, a connection of activation of the processes of the expert personality's socio-professional self-identification with the social and professional surroundings and increasing the level of his social and value adaptation in the environment with the social competency level is established. The availability of steady features, reflecting the demands of water transport specialists to the sea profession, regardless of a speciality (moral maturity, sociability and comradeship, firmness to stresses, behaviour normativeness, courage, self-control, adequate self-appraisal) is discovered. The necessity of working up adaptive and communicative components of social competence in small professional groups in the conditions of the closed surroundings and development is proved.

Keywords: social coordination; social activity; effective social coordination factors; sociological investigation

Социальная компетентность специалистов водного транспорта: феноменологический аспект

Глебова Н. И., Малитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

Статья посвящена проблеме социологического изучения социальной компетентности специалистов водного транспорта. Рассмотрены современные подходы к исследованию феноменологических аспектов процессов развития референтной социально-профессиональной группы повышенной социальной активности на уровне локальных социально-профессиональных практик в специфических отраслевых условиях значительной ограниченности активности субъектов. Установлены основные факторы влияния на развитие социальной компетентности личности со стороны социокультурной среды профессионального и социального формирования в процессе эффективной профессиональной деятельности. Приводятся результаты исследовательского интервьюирования действующих специалистов морского транспорта. Уточнены социологические характеристики социальной компетентности специалистов водного транспорта средствами качественного исследования факторов социального взаимодействия данной группы специалистов. Определены базовые компетентности специалиста водного транспорта, связанные с эффективностью трудовой деятельности: профессиональная подготовка; дисциплинированность; навыки командной работы; лояльность к компании работодателя. Выделены структурные составляющие социальной компетентности специалиста водного транспорта, связанные с отношением к руководству компании, нравственными и коммуникативно-интерактивными аспектами взаимодействия членов экипажа. Установлена связь активизации процессов социо-профессиональной самоидентификации и уровня социально-ценностной адаптации личности специалиста с уровнем социальной компетентности. Выявлено наличие устойчивых качеств, которые отражают требования специалистов водного транспорта морской профессии независимо от специальности: нравственная зрелость, общительность-контактность, толерантность, стрессоустойчивость, нормативность поведения, смелость, самоконтроль, адекватная самооценка. Обосновывается необходимость комплексного социологического исследования социальной компетентности специалиста водного транспорта в контексте задачи развития профессиональной группы на основе эффективной социальной взаимодействия и достижения соответствия личностных качеств специалиста требованиям / ожиданиям социальной среды.

Ключевые слова: социальное взаимодействие; социальная активность; факторы эффективного социального взаимодействия; социологическое исследование

Постановка проблеми

Соціальна компетентність фахівця – це ефективність соціальної взаємодії, відповідність особистісних якостей вимогам / очікуванням соціального середовища, її розвиток і формування є важливим напрямком професійної освіти. Сучасні соціологічні теорії дозволяють визнати соціальну компетентність членів тих чи інших професійних груп суттєвим

фактором їх соціальної мобільності. Соціальна компетентність фахівців водного транспорту в сучасних умовах виступає важливим чинником формування успішних моделей реалізації професіоналізму, професійних інститутів та інших елементів ринкового порядку, а соціальні аспекти в структурах продуктивної взаємодії стають об'єктом соціального конструювання з боку самих професійних груп, що вимагає розуміння

цих процесів і розроблення моделі аналізу й побудови стратегій розвитку соціальної компетентності професійних груп та її апробації.

Аналіз досліджень і публікацій.

На часі в сучасних дослідженнях соціальної компетентності спостерігаються досить різні підходи: розгляд проблеми зосереджується на аспектах забезпечення власних інтересів особистості, її соціальної адаптації, здатності до інтеграції в суспільство та усвідомлення суспільних норм та цінностей, а більшість моделей виявлення соціальних компетентностей ґрунтуються на засадах психології комунікації, моделюючи генезис соціально компетентної поведінки як раціонального процесу, що йде за циклом управління [15], або регуляції індивідом своєї поведінки шляхом порівняння бажаного (цільового) стану з реальним (поточним) станом. Однак більшістю практичних досліджень [1] не розрізняється компетентність як потенціал і як поведінка, що ускладнює її розгляд як постійного атрибуту через «абстрагування стосовно різних ситуацій», асимілюючи в індивідуальних структурах параметри-цінності, що стосуються різних компетенцій і можливості розрізнення загальних та специфічних соціальних з урахуванням специфіки ситуацій [17], підходи до соціальної компетентності: як форми організації соціального знання, як форми організації комунікативних навичок і як форми протидії незнанням, що є ознакою інтегративного поєднання розгляду соціальної взаємодії в інтеракції, ідентичності та презентації [14], і як соціально затребуваних якостей, що свідчать про соціальний предмет спрямування [7].

У методологічній стратегії соціологічного вивчення соціальної компетентності сьогодні домінує комбінування як соціологічних методів, так і низки підходів гуманітарних та суспільних наук. Ця стратегія дозволяє розглядати процеси проявів і реалізації соціальних компетентностей індивідом у різних соціальних контекстах, що також дає змогу виокремлювати їх нові значення і факторні обумовленості, зокрема, як достатньою мірою типологізовані в рамках теорії колективної дії і теорії соціальних практик, так і ті, що потребують більш детального обґрунтування. Разом із тим має місце значна фрагментація теоретичних уявлень щодо сутності й ролі соціальної компетентності, відсутня цілісна та системна соціологічна концептуалізація соціальної компетентності фахівців як соціального феномену, не з'ясовано потенціал цього поняття для прикладних і емпіричних досліджень професійної діяльності фахівців.

Таким чином, системно-теоретичний підхід до проблеми соціальної компетентності фахівців водного транспорту передбачає широке дослідження феноменологічних аспектів процесів професійної діяльності соціальної групи, що сьогодні знаходиться одночасно в специфічних галузевих умовах значної обмеженості активності суб'єктів, що діють в соціальному просторі, і є референтною групою підвищеної соціальної активності на рівні локальних соціально-професійних практик, а проникнення в сутність цих феноменів у межах комплексного дослідження дає можливість порушити питання ціннісно-мотиваційні настанови в контексті сучасних реалій професійних груп водного транспорту.

Мета нашого дослідження полягає у розгляді феноменологічних аспектів соціологічного дослідження соціальної компетентності, актуальних в соціально-професійній практиці професійної категорії фахівців водного транспорту.

Виклад основного матеріалу.

Оскільки соціальний зв'язок – це, насамперед, соціокультурні взаємозобов'язання індивідів або груп індивідів, що передбачають соціальну взаємодію (інтеракцію) як систему взаємообумовлених дій, при яких дія одного суб'єкта є причиною та наслідком відповідних дій інших, його успішність залежить від того, наскільки учасники взаємодії, переслідуючи власні цілі і втілюючи на соціальній сцені власні наміри, здатні дотримуватися певних стандартів соціальної поведінки. Разом із тим, соціальна дія в сучасному світі містить своїм компонентом управління суб'єктом дій виробленими враженнями [3]. До найпоширеніших реакцій індивіда на ускладнення структури соціальної взаємодії належать «спрощення й уніфікація, виражені в стандартизації взаємодії в рамках загального її структурного ускладнення та виробленні відповідних навичкових шаблонів» [9, с. 79-80]. До найбільш актуалізованих соціальною практикою опозицій у взаємодії індивідуального і колективного, що характеризують процес трансформації соціальних практик, О. Хижняк зараховує наступні:

- 1) домінування індивідуалізму чи колективізму як життєвих цінностей;
- 2) реалізація індивідуальних і колективних прав;
- 3) реалізація індивідуальної колективної відповідальності;
- 4) адекватність індивідуальних і колективних рішень;

У світлі означеного ми схилиємося до думки, що набуття соціальних компетентностей на особистісному рівні у процесі неперервної професійної освіти, як елементів професійної соціалізації та соціальної адаптації фахівця у зрілому віці, постає як складне поєднання процесів здобуття особистістю власної професійної ідентичності й одночасне усвідомлення меж свого «Я», а носій соціальної компетентності, в руслі зазначеного вище концепту, може бути розглянутий як колективний діяч в контекстах не лише його власної усталеної ролі самоідентифікації в соціальних практиках, а й під ракурсом тих технологій, в яких вони реалізуються і за допомогою яких вони піддаються трансформації, а саме – конструювання (як засіб переформатування впливів на ті чи інші потреби, виклики і девіації усталених соціальних конструктивів засобами задіяння відповідних знань і навичок) та спрощення (як засіб вироблення механізмів і способів адаптації індивідів і груп до різноманіття) [9, с. 79-80]. Також можемо висувати, що соціальна компетентність передбачає, насамперед, інтерналізацію нового соціального досвіду, тобто «привласнення» людиною нових атрибутів соціального світу та створення на цій основі оновленої суб'єктивної картини світу, тобто введення в дію механізму соціалізації [5].

Соціально-психологічна теорія виокремлює чотири базові функції особистісної концепції реальності, значення яких включають:

- 1) міру, в якій оточення розглядається конкретним суб'єктом як сприятливе або несприятливе;
- 2) міру, в якій середовище розглядається як усвідомлене, передбачуване, доступне контролю й справедливе або, навпаки, як недоступне для контролю, непередбачуване, незрозуміле;
- 3) міру, в якій інші індивіди розглядаються як гідні довіри й викликають позитивне ставлення або, навпаки, розглядаються як джерело загрози;
- 4) міру, в якій образ Я суб'єкта розглядається ним як гідний поваги.

Порушення функціонування одного з рівнів уявлень про світ справляє глибокий дестабілізаційний вплив на всю структуру особистості.

Визнання ролі когнітивних процесів в активації афективних і мотиваційних систем з урахуванням даних, що ґрунтуються на вивченні індивідуальних відмінностей Г. Ю. Айзенком і Дж. Гресем, переконують у ґрунтовності положення про те, що «когнітивні конструкти» є чи не найбільш значущими для пояснення соціальної поведінки людини в таких аспектах:

– оцінюються доступні зовнішньому сприйняттю диспозиційні тенденції особистості, які можуть бути представлені в різний спосіб для оцінювання, і внутрішня структура особистості, оцінювання динаміки якої повинне здійснюватися на підставі певної концептуальної моделі особистісної архітектури;

– оцінюються особистісні детермінанти діяльності, що репрезентують так звану агентну перспективу особливостей активності людини [10; 13].

Оцінювання особистості в цьому ракурсі повинне бути спрямоване на ті компетентності й системи саморегуляції, через які людина робить певний внесок у свій власний розвиток [12]. Оскільки в межах соціально-когнітивних теорій особистості окремо оцінюються когнітивна, афективна й соціальна активність суб'єкта, положення ілюструє теорія суб'єктивної ефективності А. Бандури, яка ґрунтується на функціонуванні взаємозв'язків між:

- а) уявленнями людини про власну ефективність;
- б) її емоційною збудливістю;
- в) поведінковими тенденціями.

Зважаючи на вказані тенденції, слід розглядати як міждисциплінарні категорії, оскільки основним об'єктивним чинником впливу на зазначені процеси є наявність цілеспрямованого впливу соціуму на особистість за допомогою соціокультурного середовища, в якому особистість постійно перебуває і професійно та соціально формується. Не менш вагомими й суб'єктивними чинниками впливу: інтелектуальні можливості людини (рефлексивні здібності, механізми інтеграції й диференціації досвіду, узгоджена система ціннісних орієнтацій), активність самої особистості, рівень її самостійності й активності у практичній діяльності. Тому в певному сенсі можна твердити, що результативність багатовекторного процесу набуття соціальної компетентності фахівцями значною мірою залежить від певних практичних цілей, яких береться досягти особистість. Проблема надійності людського чинника в комплексній системі забезпечення безпеки мореплавання, готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях висуває підвищені вимоги до професійних якостей моряків та якості їх відбору для роботи на судах і вимагає підвищення якості життя фахівців в умовах плавання [8]. З іншого боку, специфіка діяльності категорії фахівців водного транспорту робить ідентифікацію соціального аспекту

досить складною, оскільки потребує урахування впливів низки чинників, які накладає на суб'єкта дії соціально-просторові обмеження в фізичних вимірах [6]. Тому зауважуємо важливість у сучасному соціальному знанні функціоналізації соціальної дії і суб'єктності індивіда у формуванні соціальних структур, плідність аналізу соціальної дії особистості крізь призму прав, свобод, етики, феноменів суб'єктної самореалізації особистості тощо. Вважаємо актуальною потребу залучення до розгляду феномену соціальної компетентності фахівців водного транспорту, наряду з домінуючими в соціальних науках моделями раціональної і нормативно-орієнтованої дії, тих моделей, які містять вивчення феноменологічної складової (емоційної складової колективних взаємодій і проблем управління колективними емоціями [11], інтенціональності, індивідуальної автономії суб'єкта дії [16, р. 283]). Оскільки швидкість соціальних змін – чинників розвитку соціальної свідомості суб'єктів взаємодії потребує поточення засад соціологічного агрегування, «що зв'яже соціокультурні зміни з масою індивідоподібних дій..., ...і може бути чисто статистичним ефектом, коли діючі в своїх особистих інтересах, незалежно один від одного, агенти демонструють якусь закономірність, про яку вони самі, можливо, навіть не підозрюють» [2]. Зазначене вище виказує необхідність поточення чинних соціологічних характеристик дослідження соціальної компетентності фахівців водного транспорту [4] засобами якісного дослідження соціальних чинників і виявлення актуальних патернів соціальної взаємодії даної групи фахівців на суб'єкт-суб'єктному рівні взаємодії в обговоренні широкого спектру професійних взаємодій.

Аналіз уявлень про соціальну компетентність фахівців водного транспорту досить складний. Справа в тому, що в сфері професійної практики, на відміну від теорії, термін і поняття соціальної компетентності поки що не прижились. Якщо поняття «компетентність» в галузевому експертному середовищі є достатньо поширеним, то розуміння «соціальності» в контекстах професійних взаємин потребує ужитку опосередковуючих понять. Як показали пробні опитування, ставити фахівцям морських професій пряме запитання про соціальну компетентність, навіть пояснюючи її загальноприйнятими для колективної сфери діяльності дефініціями, наприклад, такими як «ефективність у взаємодії з іншими членами екіпажу» та іншими, подібними, на практиці малоефективно. У даному випадку примус опи-

туваного до абстрагування від цілого – не екологічний і ускладнює дослідний діалог. Більш вдала, на нашу думку, тактика: отримати дані про компетентність фахівця водного транспорту як прояви певних особистісних якостей в певних ситуаціях взаємодії, а потім, скориставшись консенсусним теоретичним критерієм, виокремити з загального масиву дані власне про соціальну складову компетентності. Таким чином, наші дослідницькі інтерв'ю будувалися як уточнююча бесіда про те, яким уявляється опитуваним соціально «компетентний фахівець» галузі водного транспорту.

Учасники дослідження. Дослідження проводилося у вітчизняних підрозділах підприємств зі працевлаштування фахівців водного транспорту (фахівців морського транспорту), розташованих в місті Одесі. До вибірки увійшли 40 фахівців рівня управління (капітани, старші помічники капітана старші механіки, другі механіки) і працівники відділу кадрів круїнгових компаній. Вік опитаних фахівців – від 31 до 59 років із середнім стажем роботи на посаді 6 років, загальний досвід роботи в морській індустрії – 19 років. Всі респонденти – чоловіки, які мають закінчену вищу морську освіту, громадяни України.

В результаті проведеного дослідження отримані наступні дані про загальну та соціальну компетентність морських фахівців. У багатьох круїнгових компаніях підбір кадрів часто зводиться до перевірки наявності кваліфікаційних документів, придатності за станом здоров'я, стажу роботи на посаді і згоди кандидата з умовами та рівнем оплати праці. З професійно-важливих якостей, як правило, оцінюються: знання англійської мови, професійний рівень, професійна дисципліна і тверезість (через систему перевірки відгуків у колишніх роботодавців кандидата або тест алкоголь / наркотики). Інші професійно важливі якості, в першу чергу особистісні, найчастіше залишаються невідомими кадровій службі компанії до моменту прояву цих якостей на борту судна в процесі трудової діяльності, в стресових і аварійних ситуаціях.

Фахівці морських спеціальностей (що перебувають на момент опитування у відпустці, що не працюють в кадровому агентстві) в результаті обговорення виділили чотири групи базових компетентностей морського фахівця, які, з їх точки зору, пов'язані з ефективністю трудової діяльності: професійна підготовка, дисциплінованість, навички командної роботи, лояльність до компанії роботодавця.

Ключовим чинником в оцінці професійної компетентності морського фахівця є, на загальну думку, відсутність аварійних подій в його роботі – «безаварійність» і, як наслідок, безпека команди (пасажирів).

Експерти по-різному оцінювали важливість різних компетентностей для судноводіїв і механіків. Персоніфікована ефективність трудової діяльності судноводіїв пов'язувалася з наступними чинниками: перспективою кар'єрного зростання судноводія; бажанням співпрацювати; кооперацією з управлінським персоналом компанії; лідерськими навичками; станом здоров'я в цілому; власною ініціативністю; лояльністю; професійним рівнем; психологічною сумісністю; виробничою дисципліною.

Очікування фахівців відділу кадрів круїзових компаній до судноводіїв визначаються, як правило, категоріями професійної компетентності, дисциплінованості та перспектив кар'єрного росту.

Очікування фахівців відділу кадрів, так само, як і очікування діючих капітанів, до ефективності діяльності суднових механіків та інших спеціалістів багато в чому схожі і включають в себе як особистісні, так і професійні якості. Ефективність трудової діяльності механіків пов'язується зі знанням англійської мови, лояльністю, сумісністю, професійним рівнем, наявністю адміністративних навичок, станом здоров'я в цілому і фізичною підготовкою (силою), тверезістю, умінням надавати зворотний зв'язок, схильністю до співпраці в колективі, вміння ладити з начальством, лідерськими здібностями та ініціативністю.

Визначаючи традиційні базові професійні характеристики особистості фахівця морського транспорту (дисциплінованість, професійний рівень, відповідальність і комунікативні навички) і запит на особистісні якості морських фахівців (судноводіїв, механіків), багато експертів (опитувані) формулювали узагальнено – товариськість, стресостійкість, сміливість, готовність до ризику і співпраці з незнайомими людьми в незнайомих обставинах, прагнення до нормативно визначеної поведінки, хороший самоконтроль і адекватна самооцінка.

Індивідуальні ряди названих експертами якостей компетентного фахівця утворюють специфічні «вузли», «синдроми», які змістовно розрізняються і зводяться, очевидно, до уявлень про типові функціональні командні ролі.

Реалії сучасної галузі водного транспорту в більшій мірі покладають на суднового фахівця функції оператора, що виконує або контролює певні процедури виконання технологічних завдань, для яких існують чітко прописані інструкції і встановлені нормативи, тому найбільш часто зустрічаються у відповідях вказівки на такі риси особистості, як: почуття обов'язку, організаторські здібності, висока працездатність, працьовитість, дисциплінованість, консерватизм, опора на компетентність та досвід і практичність. Тіньовою стороною такого вузла властивостей можуть бути прояв недостатньої гнучкості (наприклад, вимагання від екіпажу неможливого) та готовності до змін.

Найпоширеніше розуміння ключової (керівної) функції фахівця командного рівня є традиційним для всіх опитаних працівників галузі морського транспорту і опирається на практику погодження думок, точок зору членів команди щодо розвиненості навичок фахівця для успішної координації дій колективу та продукує компетентнісне уявлення щодо значимих для діяльності колективу судна особистісних якостей керівника: впевненість у собі і своїх діях; спокій у надзвичайних ситуаціях, вміння викласти свою думку і прислухатися до думки інших, самоконтроль і врівноваженість; неупередженість; цілеспрямованість; об'єктивність.

Лідерська функція морського фахівця проявляється у спонуканні команди до дії, до досягнення поставленої мети. Прояви лідерства описуються як динамічність, прагнення випереджати конкурентів, енергія, готовність до виклику, мотивування екіпажу та підтримка командного духу.

В описах компетентних механіків частіше зустрічаються вказівки на координуючу функцію, а в описах компетентних судноводіїв – на лідерську (мотивуючу). Можливо, це пов'язано з тим, що у механіків більше свободи в прийнятті рішень через меншу кількість контактів з офісом судновласника з питань технічного обслуговування. Більш часті посилення на лідерські якості судноводіїв у порівнянні з механіками пояснюються, як нам здається, специфікою професійної діяльності судноводіїв, а саме необхідністю отримати результат у певні терміни, що не підлягають перегляду.

З високою часткою ймовірності можна також припустити, що чим вище товариськість, м'якість і емоційна чутливість морського фахівця, чим вище його здатність чуйно реагувати і під-

тримувати командний дух, тим вище його оцінюють і товариші по службі, і керівники. Наведене положення виглядає парадоксально і викликає сумнів у зв'язку з морською традицією авторитарного стилю управління. Отримані дані дозволяють припустити, що жорстке адміністрування часто або не відповідає характеру вирішуваних виробничих завдань, або є надмірним, а значить і неефективним, що, в свою чергу, формує запит на чуйного і орієнтованого на розумні потреби команди керівника.

Такі фахівці викликають довіру у членів екіпажу. На уточнююче питання про те, які саме якості спонукають опитуваних до довіри, частіше за інших називались чесність, доброта, порядність. Другими за значимістю є комунікативні якості морського фахівця, що заслугове на довіру – відкритість у спілкуванні, чуйність, дружелюбність, щирість. Наступними найбільш важливими для довіри в екіпажі представляються старанність, працьовитість, сумлінність.

Капітан судна, який заслугове на довіру, в екіпажі характеризується, перш за все, особливостями спілкування з членами екіпажу: чуйністю до них, розумінням, турботою про них. Другими за значимістю є моральні якості капітана судна – чесність, справедливість, доброта.

Безвідносно до теми довіри називалися й інші моральні якості як фактори ефективності взаємодії членів екіпажу: правдивість, мужність як сміливість відстоювати свої цінності, відповідальність у міжособистісних відносинах, самокритичність, великодушність як уміння «ввійти в становище» і здатність прощати помилки, недоліки.

Аналіз названих в інтерв'ю особистісних якостей морських фахівців показав наявність стійких якостей, які відображають вимоги до морської професії незалежно від морської спеціальності: моральна зрілість, товариськість-контактність, толерантність, стійкість до стресів, нормативність поведінки, сміливість, самоконтроль, адекватна самооцінка.

Зауважимо, що нормативність поведінки у вузькому сенсі слова (як відносини в жорсткій ієрархічній структурі, директивно-субординативні) і толерантність, шанобливе ставлення до різних культур, рас, релігій – аспекти компетентності, які опитувані вважають очевидними.

Опитувані фахівці досить часто вказували в інтерв'ю (хоча їх про це не просили) на якості, що описують швидше некомпетентних працівників, ніж компетентних. Зазначимо найчастіше згадувані прояви негативних якостей:

- недбале і / або несумлінне виконання своїх обов'язків;
- нехтування встановленими правилами та інструкціями;
- амбітність (потреба в успішності, досягненні більшого, заснована на підвищених вимогах до життя);
- авторитарність (завищене прагнення до лідерства, прагнення максимально підпорядкувати колектив або колег своєму впливу);
- нездатність до нестандартних рішень;
- низький рівень комунікативних і управлінських навичок і т. д.

Прояви вказаних негативних якостей опитані фахівці найчастіше відмічали в таких особистісних рисах, як: агресивність, завищена самооцінка, неоперативність у прийнятті рішень, загальмованість, байдужість, нестача витримки, запальність, зайва самовпевненість, неуважність, потурання недолікам, недбалість.

До особистісних властивостей, наявність яких для морського фахівця командного складу протипоказана, найчастіше належать також:

- підвищена особистісна тривожність, яка веде до загальмованості діяльності;
- запізнювання реальних управлінських дій в екстремальних ситуаціях;
- нездатність самостійно прийняти рішення, постійне «смикання» вищого начальства;
- нездатність делегування повноважень;
- неухильне дотримання інструкцій і приписів, в тому числі у нестандартних, екстремальних ситуаціях, що вимагають зміни звичного алгоритму дій і т. п.

Висновки.

З отриманого масиву даних про загальну компетентність фахівця водного (морського) транспорту ми виділили дані, що стосуються його соціальної компетентності.

Пов'язані з відносинами адміністративної влади, керівництва / підпорядкування: лояльність компанії, корпоративна відповідальність, схильність співпрацювати з керівництвом, наявність адміністративних навичок, дисциплінованість, старанність, вміння мотивувати екіпаж і підтримувати командний дух.

Пов'язані з рівним шанобливим ставленням до інших членів екіпажу, незалежно від їх національності, раси, культури, релігії – толерантністю.

Пов'язані з моральними аспектами взаємодії членів екіпажу, що актуалізують аспекти моральної компетентності та взаємної довіри:

порядність, чесність (вірність даному слову, обіцянці), правдивість, доброта, щирість, прямота, відвертість у спілкуванні, чуйність, турбота про колег-товаришів по службі, справедливість, мужність як сміливість відстоювати свої цінності, відповідальність у міжособистісних відносинах, самокритичність, великодушність як уміння «увійти в становище» і здатність прощати дрібні помилки, недоліки.

Пов'язані з комунікативно-інтерактивними аспектами взаємодії членів екіпажу. Це, перш за все, комунікативні навички: товариськість-контактність, бажання співпрацювати з незнайомими людьми в незнайомих обставинах, дружелюбність, емоційна чутливість, умінням надавати зворотний зв'язок, вміння чітко висловлювати свою думку і прислухатися до інших, навички роботи в команді. Лідерські та організаторські здібності: цілеспрямованість, прагнення випереджати конкурентів, енергійність, готовність до виклику, ініціативність, сміливість, умінням інтелектуально і емоційно поставити себе на місце інших. І, нарешті, емоційна стабільність у стосунках, стресостійкість, спокій у надзвичайних ситуаціях, упевненість в собі, високий самоконтроль і адекватна самооцінка.

Дані розглянутих нами авторських дослідницьких інтерв'ю дають підстави для твердження, що чим активніше процес соціокультурної самоідентифікації особистості відбувається у взаємодії з соціально-професійним середовищем, тим вищий рівень її соціально-ціннісної адаптації в навколишньому середовищі, тим більше соціально компетентною стає особистість. Очевидно, що при цьому поступово формується адекватне ставлення особистості до власної життєдіяльності в різних сферах суспільного життя, як і набуття нею соціально значущих ціннісних орієнтацій. Саме тому розглянутий нами в зазначених ра-

курсах процес особистісної соціокультурної ідентифікації та соціалізації в цілому є, отже, і компонентом набуття соціальних компетентностей для продуктивної колективної діяльності та особистісного професійного зростання у процесах оволодіння соціально-культурними цінностями, розширення знань, умінь, навичок, спрямованих на самовизначення або ж самоствердження й самореалізацію себе як особистості.

Тому надзвичайно важливою, на нашу думку, є потреба в опрацюванні таких адаптаційно-комунікативних компонент соціалізації, в яких виявляються змістові характеристики, що вказують на вплив жорсткої просторово-часової регламентації психологічної системи особистості в малих професійних групах в умовах закритого середовища та в розвитку. За вказаних умов надзвичайно актуальними стають і теоретичні дослідження проблеми особистісного розвитку соціального середовища (методами психології, соціології, теорії комунікації, глобалістики та інших наук гуманітарного корпусу), і прикладні аспекти дослідження комунікації – як засобу соціальної адаптації особистості в малих професійних групах.

Отримані дані можуть використовуватися в подальшому як опорний і орієнтуючий матеріал для створення методики вимірювання соціальної компетентності фахівця водного транспорту. Особливо важливими в означеному контексті нам бачаться дослідження динаміки видозмін ціннісно-мотиваційних, смислових та комунікаційних настанов соціальної та професійної адаптації особистості фахівця, що являють собою важливий соціально-психологічний конструкт для розвитку соціальної компетентності особистості фахівця водного транспорту і ефективного вирішення соціально значущих завдань професійної діяльності цієї групи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Байков Ю. Н. Диагностика социальной компетентности. Результаты апробации диагностического комплекса / Ю. Н. Байков, Д. Е. Егоров // Журнал прикладной психологии. – 2002. – № 6. – С. 12-24.
2. Ганина Я. О. Нечеткая продукционная модель для оценки профессиональных качеств морских специалистов / Я. О. Ганина, В. В. Лаптев // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2016. – № 3. – С. 101-108. – Серия: Управление, вычислительная техника и информатика.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М.: «КАНОН–пресс–Ц», «Кучково поле», 2000.
4. Глебова Н. І. Засади дослідження соціокультурного феномену «Людина моря» в контексті соціологічних практик / Н. І. Глебова // Вісник Маріупольського державного університету. – 2016. – № 12. – С. 54-67. – Серія: Філософія, культурологія, соціологія.
5. Козик С. В. Профессионально важные качества судоводителя и их формирование / С. В. Козик. – СПб.: СПбГУВК, 2013.
6. Отрешко Н. Б. К анализу ограничений социального действия / Н. Б. Отрешко // Социальные технологии: Актуальные вопросы теории и практики. – 2006. – Вып. 29. – С. 269-282.
7. Ручка А. О. Компетентність як ресурс життєвої активності / А. О. Ручка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. – С. 264-274.
8. Савченко Т. Н. Исследование профессионально важных качеств и субъективного качества жизни моряков дальнего плавания / Т. Н. Савченко, Г. М. Головина, А. Ф. Веселков // Прикладная юридическая психология. – 2010. – № 1. – С. 32-51.
9. Хижняк О. В. Колективна дія в оптиці соціології / О. В. Хижняк. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017.
10. Bandura A. Toward a psychology of human agency / A. Bandura // Perspectives on Psychological Science. – 2006. – Vol. 1. – № 2. – P. 164-180.
11. Barbalet J. M. Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach / J. M. Barbalet. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
12. Cervone D. Explanatory models of Personality: Social-Cognitive Theories and the knowledge and appraisal model of Personality architecture / D. Cervone // The SAGE Handbook of Personality and Assessment. – Vol. 1. Personality Theories and Models. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publication Ltd, 2008. – P. 80-100.
13. Glebova N. Social competency of the professional groups of water transport experts: constitutalization of a sociological research. Sociological discourse. European political and law discourse. 5. 2 / N. Glebova. Praha: Berostav Družstvo, 2018. – S. 239-252.
14. Hinsch R. Gruppentaining sozialer Kompetenzen (GSK): Grundlagen, Durch- führung, Materialien / R. Hinsch, U. Pflingsten. – Weinheim: Beltz, 2007.
15. Joas H. Action Theory / H. Joas, J. Beckert // Handbook of Sociological Theory. – New York: Springer Science, Business Media, LLC, 2001. – P. 283-286.
16. Jordan P. J. The application of emotional intelligence in industrial and organizational psychology / P. J. Jordan, J. P. Murray, S. A. Lawrence // Assessing Emotional Intelligence: Theory, research, and applications. – New York: Springer, 2009. – P. 171-190.
17. Kanning U. P. Social Competence – an Overview of Contemporary Research and Practice / U. P. Kanning, M. Horenburg // Visnyk Odes'kogo nacional'nogo universytetu. Psychologija. – 2014. – Vol. 19. – № 2. – С. 141-153.

REFERENCES

1. Baikov, Yu.N., & Yegorov, D.Ye. (2002). Diagnostika socialnoi kompetentnosti. Rezultaty aprobacii diagnosticheskogo kompleksa [Social competency diagnostics. Results of diagnostic complex approval]. *Zhurnal prikladnoi psikhologii*, 6, 12-24 [in Russian].
2. Ganina, Ya.O., & Laptiev, V.V. (2016). Nechiotkaia produktsionnaia model dlia otsenki professionalnykh kachestv morskikh spetsialistov [A vague production model for the assessment of professional features of sea specialists]. *Vestnik Arkhangel'skogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. Seriya: Upravleniie, vychislitelnaia tekhnika i informatika*, 3, 101-108 [in Russian].
3. Gofman, I. (2000). *Predstavleniie sebja drugim v povsednevnoi zhizni* [The presentation of self in everyday life]. Moscow: KANON–press–C, Kuchkovo pole [in Russian].
4. Glebova, N.I. (2016). Zasady doslidzhennia sotsiokulturnoho fenomeny «Liudyna moria» v konteksti sotsiologichnykh praktyk [Principles of investigating the sociocultural phenomenon «Man of Sea» in the context of sociological practices]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Filozofia, kulturolohia, sociolohiia*, 12, 54-67 [in Ukrainian].
5. Kozik, S.V. (2013). *Professionalno vazhnyie kachestva sudovoditelia i ikh formirovaniie* [Professionally important navigator's features and their formation]. Saint Petersburg: GUVK [in Russian].
6. Otreshko, N.B. (2006). K analizu ogranichenii sotsialnogo deistviia [To the analysis of social action limitations]. *Sotsialnyie tekhnologii: Aktualnyie voprosy teorii i praktiki*, 29, 269-282 [in Russian].
7. Ruchka, A.O. (2017). Kompetentnist yak resurs zhyttievooi aktyvnosti [Competency as a resource of life activity]. *Ukrainske suspilstvo: monitoryng sotsialnykh zmin* (pp. 264-274). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
8. Savchenko, T.N., Golovina, G.M., & Viesielkov, A.F. (2010). Issledovaniie professionalno vazhnykh kachestv i subiektivnogo kachestva zhizni moriakov dalnego plavaniia. [Investigation of professionally important features and subjective life feature of far navigation seamen]. *Prikladnaia yuridicheskaiia psikhologiiia*, 1, 32-51 [in Russian].
9. Hyzhniak, O.V. (2017). *Kolektivna diia v optytsi sotsiologii* [Collective action in the optics of sociology]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
10. Bandura, A. (2006). Toward a psychology of human agency. *Perspectives on Psychological Science*, 1 (2), 164-80.
11. Barbalet, J.M. (1999). Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Cervone, D. (2008). Explanatory models of Personality: Social-Cognitive Theories and the knowledge and appraisal model of Personality architecture. *The SAGE Handbook of Personality and Assessment*. (Vol. 1). Personality Theories and Models. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publication Ltd.

13. Glebova, N. (2018). Social competency of the professional groups of water transport experts: constitutalization of a sociological research. Sociological discourse. *European political and law discourse*. 5. 2. Praha: Berostav Družstvo.
14. Hinsch, R., & Pflingsten, U. (2007). *Gruppentraining sozialer Kompetenzen (GSK): Grundlagen, Durch-führung, Materialien*. Weinheim: Beltz.
15. Joas, H., & Beckert, J. (2001). *Action Theory: Handbook of Sociological Theory*. New York: Springer Science, Business Media, LLC.
16. Jordan, P.J., Murray, J.P., & Lawrence, S.A. (2009). *The application of emotional intelligence in industrial and organizational psychology*. Assessing Emotional Intelligence: Theory, research, and applications. New York: Springer.
17. Kanning, U.P., & Horenburg, M. (2014). Social Competence – an Overview of Contemporary Research and Practice. *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu. Psykholohiia*, 19 (2), 141–153.

Глебова Наталя Іванівна

Кандидат соціологічних наук, доцент

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
72312, м. Мелітополь, вул. Б. Хмельницького, 20

Glebova Natalia

PhD in Sociology, Associate Professor

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
20, B.Khmelnitskoho str., Melitopol, 72312, Ukraine

Email: nat.glebova2005@gmail.com

Цитування: Глебова Н. І. Соціальна компетентність фахівців водного транспорту: феноменологічний аспект / Н. І. Глебова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 13-22.

Citation: Glebova, N.I. (2018). Sotsialna kompetentnist fakhivtsiv vodnoho transportu: fenomenolohichnyi aspekt [Social competency of water transport specialists: a phenomenological aspect]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 13-22.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.09.2018

Ноосферный подход к развитию образования в экономике знаний

Ханин И. Г., Национальный университет водного хозяйства и природопользования

На основе учения В. И. Вернадского о ноосфере разработан ноосферный подход к развитию образования в экономике знаний, которому посвящена настоящая статья. В экономике знаний роль образования значительно расширяется, а значимость его многократно возрастает. Однако современное образование полно проблем и не только материальных, а более значимых – экзистенциальных и содержательных проблем. Развитие образования увязывается с развитием методологии познания и процессов хозяйствования.

Семантикой слова ноосфера является сфера гуманитарных, то есть политических, культурных, правовых, познавательных, религиозных и других социальных явлений. Ноосфера является логическим продолжением ряда, состоящего из сферы физико-химических (геосфера) и биологических (биосфера) явлений. Явления, из которых состоит ноосфера, объединены посредством информационных явлений (инфосфера).

В основу ноосферного подхода к развитию образования лежит ноосферное мышление, а также концептуальная модель парадигмального инновационного развития и методология вертикальной интеграции знаний. Ноосферное мышление приходит на смену доминирующему сегодня экзистенциальному мышлению. Модель парадигмального инновационного развития рассматривает 3 фазы: эмпирико-эвристическая, парадигмальная и научная. В методологию вертикальной интеграции знаний входят: практика (бизнес), конструкции и технологии, прикладные теории, фундаментальные теории, философия. Парабола знаний может стать моделью обучения на основе интеграции знаний от философии к практике.

Одним из важнейших условий реализации ноосферного подхода к развитию познания и хозяйства является высококачественное образование. Поэтому выдвинуты основные идеи его развития в части подачи материала, понимания цели, дополнительного образования, преодоления разрыва между естественными и гуманитарными науками. Обоснована важность преподавания философии, а также тесной связи с практикой. Рассмотрены пути усиления взаимодействия между наукой, образованием и бизнесом.

Ключевые слова: ноосфера; парадигмальное инновационное развитие; вертикальная интеграция знаний; знак; семиотика; наука; образование; бизнес; университетские альянсы

Noosphere approach to development of education in the economy of knowledge

Khanin G. I., National University of Water and Environmental Engineering

This article is devoted to the development of the noospheric approach to the development of education in the knowledge economy based on the teachings of V. Vernadsky about the noosphere. The role of education, in the knowledge economy, is greatly expanded, and the significance of education is repeatedly increased. However, modern education is full of problems and not only material, but more significant - existential problems.

The education development is connected with the methodology development of cognition and management processes. The study goal is to explain the features of the noospheric approach to the education development and the relationship with models of paradigmatic innovation development and vertical integration of knowledge.

The semantics of the word “noosphere” is the sphere of humanitarian, in other words, political, cultural, legal, cognitive, religious and other social phenomena. The noosphere is a logical continuation of a variety consisting of the sphere of physical and chemical (geosphere) and biological (biosphere) phenomena. The phenomena of which the noosphere consists are integrated through information phenomena (the infosphere).

The noospheric approach to the development of education is based on noospheric thinking, as well as the conceptual model of paradigmatic innovation development and the vertical integration of knowledge methodology.

Noospheric thinking is replacing the existential thinking that currently dominates. The model of paradigmatic innovation development considers three phases: the empirical-heuristic phase, the paradigmatic and the scientific.

The methodology of vertical integration of knowledge includes: practice (business), construction and technology, applied theories, fundamental theories, philosophy. The parabola of knowledge become a model of learning based on the knowledge integration from philosophy to practice. One of the most important conditions

for implementing the noospheric approach to the cognition development and economy is a high-quality education. Therefore the main ideas of its development in the part of submitting material, understanding the goal, additional education, bridging the gap between the natural and human sciences are put forward. The importance of teaching philosophy, as well as close connection with practice, is grounded. The ways of strengthening interaction between science, education and business are considered.

Keywords: noosphere; paradigm innovation development; vertical integration of knowledge; sign; semiotics; science; education; business; university alliances

Ноосферний підхід до розвитку освіти в економіці знань

Ханін І. Г., Національний університет водного господарства та природокористування

На основі вчення В. І. Вернадського про ноосферу розроблено ноосферний підхід до розвитку освіти в економіці знань, якому присвячена ця стаття. В економіці знань роль освіти значно розширюється, а значимість його багаторазово зростає. Однак у сучасній освіті повно проблем і не тільки матеріальних, а більш значущих – екзистенційних і змістовних. Розвиток освіти пов'язується з розвитком методології пізнання і процесів господарювання.

Семантикою слова ноосфера є сфера гуманітарних, тобто політичних, культурних, правових, пізнавальних, релігійних та інших соціальних явищ. Ноосфера є логічним продовженням ряду, що складається зі сфери фізико-хімічних (геосфера) і біологічних (біосфера) явищ. Явища, з яких складається ноосфера, об'єднані за допомогою інформаційних явищ (інфосфери).

В основу ноосферного підходу до розвитку освіти лежить ноосферне мислення, а також концептуальна модель парадигмального інноваційного розвитку і методологія вертикальної інтеграції знань. Ноосферне мислення приходить на зміну домінуючому сьогодні екзистенційному мисленню. Модель парадигмального інноваційного розвитку розглядає 3 фази: емпірико-евристичну, парадигмальну і наукову. У методологію вертикальної інтеграції знань входять: практика (бізнес), конструкції і технології, прикладні теорії, фундаментальні теорії, філософія. Парабола знань може стати моделлю навчання на основі інтеграції знань від філософії до практики.

Однією з найважливіших умов реалізації ноосферного підходу до розвитку пізнання і господарства є високоякісна освіта. Тому висунуті основні ідеї його розвитку в частині подачі матеріалу, розуміння мети, додаткової освіти, подолання розриву між природними і гуманітарними науками. Обґрунтовано важливість викладання філософії, а також тісний зв'язок із практикою. Розглянуто шляхи посилення взаємодії між наукою, освітою і бізнесом.

Ключові слова: ноосфера; парадигмальний інноваційний розвиток; вертикальна інтеграція знань; знак; семіотика; наука; освіта; бізнес; університетські альянси

Постановка проблеми.

Понятіе ноосферы прочно связано с именем основателя Национальной Академии Наук Украины академика В. И. Вернадского. Это многогранное понятие до сих пор остаётся дискуссионным, что свойственно многим фундаментальным категориям. На основе основательного изучения и обобщения трудов В. И. Вернадского нами выработано собственное видение ноосферы и, в продолжении этого, разработан ноосферный подход к решению проблем науки, образования и хозяйствования, который построен на основе методологии развития познания. Развивая учение В. И. Вернадского, в данной статье мы хотим сосредоточить внимание на вопросах развития образования.

В экономике знаний роль образования значительно расширяется, а значимость его много-

кратно возрастает. Однако современное образование полно проблем и не только материальных, а более значимых – экзистенциальных и содержательных проблем. Если ничего не предпринять, то эффективность образования будет снижаться, что мы зачастую наблюдаем уже сегодня. Поэтому хотелось настоять на необходимости применить новый ноосферный подход к развитию образования как социального института и процесса воспитания и обучения, целенаправленно осуществляемого в обществе.

Анализ исследований и публикаций.

Как известно, идеи ноосферы были заложены Э. Леруа, П. Тейяр де Шарденом, В.И. Вернадским. Мы в большей степени опирались на учение В. И. Вернадского, согласно которому «... в биосфере существует великая геологическая, быть может, космическая сила, планетное действие которой обычно не принимается во внимание в

представлениях о космосе... Эта сила есть разум человека, устремленная и организованная воля его как существа общественного» [1].

В разработке ноосферного подхода к развитию познания, образования и хозяйствования использованы философские труды: И. Канта, В. И. Вернадского, Г. Сковороды, А. Лосева, Ю. Лотмана, А. Зиновьева, М. Мамардашвили.

Проблематика современного образования в эпоху перехода к экономике знаний раскрыта в работе И. Каленюк [2]. Знания являются ключевой категорией в понимании и основе экономики знаний. Как отмечают И. Каленюк и О. Ку克林 [3], образование играет решающую роль в социально-экономическом развитии общества и в большой степени ориентируется на потребности экономики знаний.

С. Маргинсон подчеркивает возрастающую роль высшего образования (наряду с НИОКР) в глобальной экономике знаний, признанную в рамках государственной политики. Эта роль является разнообразной, проявляется на уровне нации и отдельных лиц, способствуя многим положительным преобразованиям общества и культурному разнообразию. Кроме этого, высшее образование включено в процессы глобализации и в результате этого существенно меняется [4]. Исследования С. Маргинсон подтверждают, что высшее образование (как и образование в целом) является одной из важных «колонн» в общей структуре экономики знаний, взаимодействующей с остальными составляющими и определяя уровень их развития. С точки зрения экономики знаний, представляет интерес глобальный ландшафт высшего образования, охватывая государственную политику, стратегию развития университетов и международных организаций. Рассматривая роль образования в развивающихся странах, А. Вебер подчеркивает его важность в современной экономике знаний перед лицом глобальных рынков вследствие возрастающей значимости интеллектуального капитала. Помимо прочего, образование важно с точки зрения диверсификации экономики и социальных изменений в контексте построения экономики знаний, особенно для развития и самореализации человека [5].

В контексте важности образования интересной является работа А. Бальцерзак, которая посвящена важности качества человеческого капитала, являющееся основным условием сохранения глобальной конкурентоспособности [6]. Сущность экономики знаний исследована

в монографии Н. Полякова [7], где образование признано в качестве одной из основ и детерминант такого типа экономики. В работе [8] раскрывается сущность ноосферы как интегрального объекта исследования, охватывающий информационные и хозяйственные явления. Мы считаем, что только в таком контексте можно решить обоюдные проблемы развития информационных технологий, экономики и общества. Также для развития и познания ноосферы считаем необходимым применение диахронического и квазифизического подходов, что формирует принципиально новую методологию получения знаний. Как показано в монографии, квазифизический подход является фактором существенного сокращения разрыва между естественными и так называемыми гуманитарными науками. Мы акцентируем внимание на знаковом характере информации, программ, данных и организаций, прежде всего, хозяйственных. На сформированной основе возникла познавательная модель, состоящая из моделей парадигмального инновационного развития и вертикальной интеграции знаний, которые ложатся в основу нового подхода к моделированию сознательных явлений и также затронуты в настоящей статье.

В тоже время ноосферный подход к развитию образования остается недостаточно раскрытым. Прежде всего, нет должного понимания сущности и особенностей формирования ноосферы, в чем большую роль играет образование. Построение ноосферы потребует принципиально нового образования как по форме организации, так и по содержанию, но самое главное направленного на личность.

Цель исследования: пояснить особенности ноосферного подхода к развитию образования и связь с моделями парадигмального инновационного развития и вертикальной интеграции знаний.

Изложение основного материала.

Изучая творческое наследие В. И. Вернадского, мы пришли к выводу, что семантикой слова ноосфера является сфера гуманитарных, то есть политических, культурных, правовых, познавательных, религиозных и других социальных явлений. Ноосфера является логическим продолжением ряда, состоящего из сферы физико-химических (геосфера) и биологических (биосфера) явлений, в исследование которых В. И. Вернадский внёс неопределимый вклад. Явления, из которых состоит ноосфера, объединены посредством информационных явлений (ин-

фосфера), образующих точку входа в изучение ноосферы. Применение компьютеров активизировало развитие инфосферы и актуализировало проблему познания ноосферы. Результаты наших исследований этих процессов подытожены в концептуальной модели парадигмального инновационного развития (ПИР), которая рассматривает 3 фазы: эмпирико-эвристическая, парадигмальная и научная. Сегодня инфосфера находится в эмпирико-эвристической фазе. Мы предлагаем методологию и технологические предложения для перехода в парадигмальную и затем на эвристическую фазу.

Ноосферное мышление, по нашему мнению, приходит на смену доминирующему сегодня экзистенциальному мышлению, не рискующему покинуть поверхность потока

существования (практики). В отличие от него, ноосферное мышление предполагает проникновение в глубину русла этого потока до уровня логосов-понятий (наука и основанные на ней технологии), эйдосов-образов (литература и искусство) и сущностей-онтологий (философия и методология). Алгоритм реализации этого плана определён разработанной нами методологической моделью вертикальной интеграции знаний (ВИЗ), или параболой знаний (рис. 1). В неё входят: практика (бизнес), конструкции и технологии, прикладные теории, фундаментальные теории, философия. Это имеет принципиальное значение для образования. Парабола знаний может стать моделью обучения на основе интеграции знаний от философии до практики.

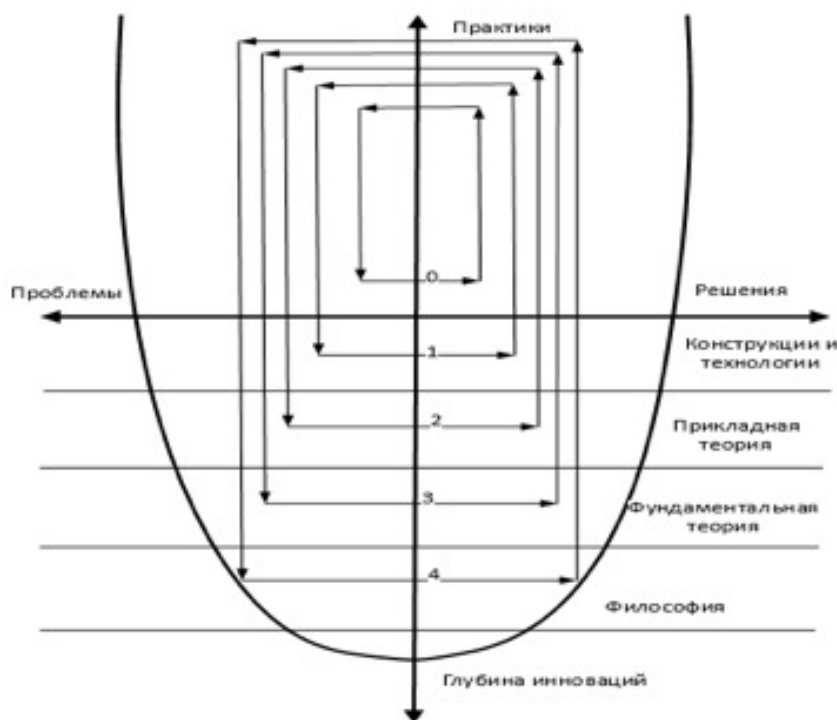

Рис. 1. Схема вертикальная интеграция знаний (парабола знаний)

Что касается информационных практик, то они на сегодняшний день лишены вертикали знаний от технологий до философии, подобной той, которая есть у физики, включая обработку данных, или биологии. Всё, что относится к знакам и информации, остаётся пока в компетенции философов и, по-настоящему, не стало объектом и предметом научных теорий и, соответственно, технологий.

Целью погружения в глубину потока существования является познание объективных онтологических законов, управляющих этим

потоком. Аргумент, согласно которому в области сознательных явлений таких законов якобы не существует, разбивается убедительными практическими подтверждениями гипотезы об объективных квазифизических эффектах нефизических явлений, учение о которых развивал грузинский философ М. К. Мамардашвили. На основе этого учения в корпорации «Ноосфера» сформировался квази-физический подход к нефизическим явлениям. В его основу положены следующие основные принципы:

1) единицей обоюдного развития познания и хозяйствования является сфера явлений, генерируемых гипотетической или актуализированной сущностью;

2) высшим приоритетом как источник, цель и критерий обоюдного развития познания и хозяйства обладает практика (экзистенция);

3) обязательность диахронического подхода к сферам явлений, проходящим в своём развитии последовательность фаз;

4) необходимость онтологии как сущности (абстракции), детерминирующей явления, возникающие в области интересов исследователя или пользователя.

Фактически, таким же квазифизическим духом проникнуто ноосферное мышление В. И. Вернадского.

Напомним, что точкой входа в исследование и научное пользование ноосферой является информация. В основе понятия информации как сообщения (сведений) лежит понятие знака. Его фундаментальный характер осознан в глубокой древности. С середины XIX века (Чарльз Пирс, Фердинанд де Соссюр) предпринимаются настоячивые, но не очень успешные попытки институционализировать науку о знаках (семиотику, семиологию).

Только сегодня в результате информатизации сложились необходимые для этого эмпирические условия, которые в сочетании с ноосферным мышлением В. И. Вернадского, учением о квазифизических эффектах нефизических явлений М. К. Мамардашвили, науковедческими идеями Томаса Куна и т. д. позволило корпорации «Ноосфера» вплотную подойти к установлению онтологии знака и таких знаковых конструкций, как компьютерные программы, данные и хозяйственные организации с прицелом на разработку на этой основе соответствующих технологий и решение актуальных вопросов мирового хозяйственного развития. Главным среди этих вопросов является вероятное падение экономического роста в связи с угрозой мирового технологического кризиса.

Важнейшим условием ускоренного выполнения стоящих перед нами задач является обеспечение соответствующего правового и профессионального статуса участников, идущих по ноосферному пути, исследуя процессы познания и хозяйствования.

Одним из важнейших условий реализации ноосферного подхода к развитию познания и хозяйства является высококачественное образование.

Современное же образование очень далеко от совершенства. Учебники редко успевают за изменениями жизни. Отсюда и многие проблемы.

Необходимо найти выход из проблемы лекционной подачи материала, пересказа того, что можно прочитать в учебнике. Так построено профессиональное образование. Альберт Эйнштейн говорил, что невозможно решить проблему, если руководствоваться мышлением, которое её же породило. Но профессии «творец» или «новатор» не существует.

Самое главное в проблеме образования – это проблема цели. Зачем люди учатся? Чтобы научиться воспроизводить те действия, которые уже совершают миллионы людей? Но машины в этой части скоро всех превзойдут. По прошествии многих лет для меня стало совершенно ясно, что учиться нужно для того, чтобы понять мир и свое место в мире. Великое выражение Ньютона – «мы муравьи на плечах гигантов». Бодрствование, а не просто существование. Связь вещей и времён. Вот что необходимо. Это нужно понять.

Образование – это, прежде всего, знание истории. Замечательный историк и географ XX века, показавший связь пространства и времени – Л. Н. Гумилев. Историк, который описал историю без искажений со стороны идеологии, максимально объективно. Переработал колоссальное количество материалов. Написал замечательные книги, в том числе «Тысячелетие вокруг Каспия». Благодаря работе над книгой он увидел тенденцию движения человечества, и что им движет. Какая-то энергия – пассионарная энергия. Что это такое? Откуда она берется? Вопросы эти открыты, если не считать теории Большого Взрыва. Но нас интересует другое: как находить источники энергии и как повышать её КПД.

В частности, предельно ясно, что образование не заканчивается получением диплома. Нужно непрерывно трудиться, нужно думать, пробиваться к истине. Мы никогда не достигнем истины, но приближаться к ней нужно каждый день.

Сегодня, я считаю, что принципиально важно новое образование, это касается как технических наук, так и гуманитарных. Нужно положить на стол студентов другие книги, которые дополнили бы их узкоотраслевую направленность. Кроме книг по сопромату, высшей математике, физике и химии, менеджмента нужно положить на стол студента такие книги как «Протестантская этика и дух капитализма» М. Вебера, «Че-

ловеческий капитал» Беккера, книги Гумилева, Мамардашвили и Шумпетера. Нужно иначе рассказывать про Ньютона и Галилея. Имеющий глаза прочтёт, имеющий уши услышит.

Сегодня все понимают, что техническое образование очень важно. Но именно это образование основывается на вертикальной интеграции знаний, на развитии системного и систематического мышления. Кто-нибудь говорит об этом? Говорит о том, как была построена вертикаль знаний, парабола знаний в естествознании? А как быть с философией? Нашли ей место в техническом образовании? В любом деле, и техническое образование не исключение, чтобы увидеть смысл своих действий, должна присутствовать философия.

А что насчет развития мышления, этого важнейшего дела? То же самое можно сказать и насчет стартапов – у них есть философия? В чём их смысл? Мы знаем, когда они начались, но не пора ли их заканчивать, чтобы начать что-то новое? Ответы на эти вопросы чрезвычайно важны.

Почему возникает это увлечение философией? Мамардашвили говорил: никакие изобретения не изменят мир. Изменили ли мир подводная лодка, ракета, бомба? Все они изменили мир к лучшему? Реально нет. Так что не в этом дело. Поэтому, прежде всего, должна быть формула «зачем», «с кем», «когда». Это правильная формула. Вспомним Эйнштейна: нужно изменить мышление, с которым пришёл к проблеме.

И еще одна правильная формула в образовании – это процесс созидания. Для кого-то это сочинение стихов или музыки. С моей точки зрения, наилучшей школой и практикой созидания является проектная деятельность. В этом случае каждый день нужно придумывать что-то новое, делать практически и постоянно отвечать на 6 вопросов: «зачем ты занимаешься этим делом», «что ты делаешь», «как ты делаешь», «с кем ты делаешь», «когда ты делаешь», «где ты делаешь». Эти вопросы должны составлять единство мысли. Это и есть творчество. Проектирование каждый день. И уважение к этому процессу. Никто не может сказать просто так «я так хочу, я так думаю» без аргументации. Отсюда будут и реальные изобретения. В то же время изобретения и сам процесс создания изобретения выстраивают реальную технологию думания, этого важнейшего компонента образованности. Если нет пересечения, встречи действий с целью, то изобретение не получится. Поэтому сам способ

мышления при этом будет совсем другой, чем при обычном, книжном и лекционном обучении.

В этом процессе проектирования естественным образом возникают коллективные обсуждения проблем, семинары, на которых есть с кем поговорить и подумать, и это очень важно – учиться помогать, слушать друг друга, обсуждать, учиться умению работать вместе, разрабатывать свою технологию деятельности.

В образовании огромную роль играет то, кто твой учитель. Учителя должны жить своим делом. Примерами таких учителей можно назвать многих наших преподавателей на физтехе в ДНУ. Учитель должен увлекать и заставить задуматься. И, конечно, важно привить способность к самообразованию, любовь к книгам, к печатному слову. Уверен, что гении рождаются уже в университете. Не в практической деятельности, а только в университете. Мыслители рождаются в университете.

Отдельно следует сказать о необходимости взаимодействия науки, образования и бизнеса. В современном мире у них есть только один путь – совместное инновационное развитие. Все это хорошо понимают. За годы независимости об этом много сказано, и кое-что сделано, но, наверное, не совсем то и не совсем так, потому что к цели мы движемся слишком медленно. Поэтому приходится постоянно обращаться к этой теме. Примером решения может служить концепция тройной спирали американского учёного Генри Ицковица. Составляющие спирали – это наука и бизнес вместе с государством, обеспечивающим максимально комфортные условия их взаимодействия. Ицковиц считает, что главная роль в инновационном развитии должна перейти к университетам. Студенчество, считает он, это молодая, наиболее интеллектуальная и динамичная и наименее консервативная социальная группа, больше, чем какая-либо другая, способная к инновационной деятельности. Это прямое отношение имеет к организации и содержанию образования. Студенчество, если его настроить на инновации, оказывается максимально приближенным к потенциальным источникам производства фундаментальных знаний.

Тройная спираль Ицковица является выразительной метафорой, но сама идея не нова. Аналогичная концепция многими была многократно и успешно реализована в прошлом. Правда, происходило это в ограниченном пространстве закрытых зон и в командных условиях военно-промышленного комплекса. Физико-техни-

ческий факультет Днепропетровского университета был специально создан под разработки высоко инновационной ракетно-космической техники, которые велись в КБ «Южное», и под её производство на Южном машиностроительном заводе. Еще будучи студентами, мы привлекались к реальным делам. Этот опыт повлиял на формирование подхода к разработке предлагаемой нами системы взаимодействия бизнеса и науки. Мы не ждём, когда государство построит такую систему, а предпочитаем создавать её эволюционным путём снизу, по инициативе бизнеса и науки. От государства мы требуем и ожидаем только формирования законодательной и правовой базы, в частности, наделения украинских университетов исследовательскими и предпринимательскими возможностями, предоставления им максимальной свободы действий.

Для развития взаимодействия науки, бизнеса и образования необходимо:

- создавать под эгидой венчурного высокотехнологичного бизнеса альянсы университетов, ориентированные на решение определённого, в частности, информационного спектра проблем бизнеса;
- основными направлениями инновационной деятельности альянсов в информационной сфере считать: разработку гаджетов, то есть полезных технических устройств и систем с опорой на физическую вертикаль знаний в целом, в частности на технологии обработки данных; информатизацию («оцифровку») существующих информационных практик путём их переноса

в компьютерную среду технологий обработки данных; создание знаковой вертикали знаний и формирование с опорой на неё знаковой ниши и знаковой линейки инновационных продуктов, реализующих новые информационные практики, создающие условия для оптимизации на их основе существующих практик.

Выводы.

Учение о ноосфере дает нам основания для того, чтобы выработать новый, более эффективный подход к развитию образования в экономике знаний. В основе ноосферного подхода – разум человека, устремленная и организованная воля его как существа общественного, а также ноосферное мышление, парабола знаний в рамках ВИЗ и смена парадигм, объясняемая моделью ПИР. Мы, прежде всего, должны понять, зачем мы учимся, изменить отношение к науке, преодолеть разрыв между гуманитарными и естественными ее областями. Отдельное внимание необходимо уделять философии, которая лежит в основе развития мышления. Основой для этого также является парабола знаний, которая позволяет создавать новые научные теории, созидать и, соответственно, распространять знания через образование. Наилучшей школой и практикой созидания является проектная деятельность, которая формирует запрос на новый способ мышления и позволяет создавать новое. Но главным в образовании остается учитель, поэтому в завершении этой статьи уместно привести слова Э. Роттердамского: «Первый шаг в обучении есть любовь к учителю».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – Москва: Наука, 1991. – 271 с.
2. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. – Київ: ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
3. Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – Київ: Знання, 2012. 343 с.
4. Marginson S. Higher Education in the Global Knowledge Economy / S. Marginson // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2010. – Vol. 2. – № 5. – P. 6962-6980.
5. Weber A. S. The role of education in knowledge economies in developing countries / A. S. Weber // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2011. – Vol. 15. – P. 2589-2594.
6. Balcerzak A. P. Multiple-criteria Evaluation of Quality of Human Capital in the European Union Countries / A. P. Balcerzak // Economics and Sociology. – 2016. – Vol. 9. – № 2. – P. 11-26.
7. Поляков М. В. Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт / М. В. Поляков // Дніпро: Нова ідеологія, 2018. – 688 с.
8. Ханин И. Г. Вопросы парадигмального развития экономики и познания / И. Г. Ханин. – Днепр: Новая идеология, 2018. – 319 с.

REFERENCES

1. Vernadskiy, V.I. (1991). *Nauchnaya myisl kak planetnoe yavlenie [Scientific thought as a planetary phenomenon]*. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Kalenyuk, I.S. (2001). *Osvyta v ekonomichnomu vymiri: potentsial ta mekhanizm rozvytku [Education in the Economic Dimension: Potential and Development Mechanism]*. Kyiv: TOV «Kadry» [in Ukrainian].
3. Kalenyuk, I.S., & Kuklin, O.V. (2012). *Rozvytok vyshchoi osvity ta ekonomika znan [Higher education development and knowledge economy]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Marginson, S. (2010). Higher Education in the Global Knowledge Economy. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2 (5), 6962-6980.
5. Weber, A.S. (2011.) The role of education in knowledge economies in developing countries. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 2589-2594.
6. Balcerzak, A.P. (2016). Multiple-criteria Evaluation of Quality of Human Capital in the European Union Countries. *Economics and Sociology*, 9 (2), 11-26.
7. Poliakov, M.V. (2018). *Ekonomika znan: sutnist, determinanty, hlobalnyi landshaft [Economics of knowledge: essence, determinants, global landscape]*. Dnipro: Nova ideolohiia [in Ukrainian].
8. Hanin, I.G. (2018) *Voprosyi paradigmalnogo razvitiya ekonomiki i poznaniya [Questions of the paradigmatic development of economics and knowledge]*. Dnepr: Novaya ideologiya [in Russian].

Ханин Игорь Григорьевич

Доктор економічних наук, професор
Національний університет водного господарства і природопольовання
33028, Ровно, ул. Соборная, 11

Khanin Igor

Doctor of Economic Sciences, Full Professor
National University of Water and Environmental Engineering
11, Soborna St., Rivne, 33028, Ukraine

Email: i.h.khanin@nuwm.edu.ua ORCID: 0000-0002-4221-2314

Цитування: Ханін І. Г. Ноосферний підхід к розвитку образования в економіке знаній / І. Г. Ханін // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 23-30.

Citation: Khanin, G.I. (2018). Noosfernyi podhod k razvitiyu obrazovaniya v ekonomike znaniy [Noosphere approach to development of education in the economy of knowledge]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 23-30.

Статья пришла / Article arrived: 15.08.2018

Одобрено / Accepted: 17.09.2018

Досвід регіональної трансформації в ЄС: прецеденти Італії та Іспанії

Плясов В. С., Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються політичні трансформації багатоскладових суспільств в епоху Другого модерну на прикладі інституційних реформ в Італії та Іспанії. Територіальна структура Італії у своєму сучасному вигляді була конституційована в 1970 р. (регіони особливого статусу, серед яких Сардинія, Сицилія, Південний Тіроль, були виділені раніше). Кожен регіон має виборну регіональну асамблею, яка, в свою чергу, обирає виконавчу владу (уряд) на чолі з президентом регіону. Регіоналізація італійської політики і суспільного життя в цілому відбулася. При цьому відзначається, що «регіон» витіснив «провінцію» з політичної ієрархії країни. Процес досягнення консенсусу на регіональному рівні став набагато більш м'яким і налагодженим, націленим на компроміс. Заклопотаність «радикальним соціальним оновленням» змінилася занепокоєнням щодо адміністративної ефективності та професійного рівня – відбулася зміна інституційних пріоритетів. В цілому населення і лідери місцевих громад задоволені доступністю і незрівнянно більшою відкритістю регіональних адміністрацій порівняно з національною. Регіональні уряди стали лабораторіями політичних інновацій, багато в чому визначили «новий спосіб робити політику».

Також аналізується іспанський досвід інституційних перетворень. Нова модель територіального устрою Іспанії отримала назву Держави автономій. У статті зазначається те, що Конституція Іспанії не встановлює ні число, ні назви автономних співтовариств, а лише позначає шляхи для того, щоб окремі провінції або їх об'єднання могли такі спільноти створювати (це право було реалізовано усіма провінціями, і Іспанія має зараз у своєму складі 17 автономних співтовариств). В Іспанії завжди в тій чи іншій мірі наявний політичний і культурний регіоналізм, завжди існували особливі історичні території. Історія країни є в цьому відношенні історією коливань, переміщень між централізмом і регіоналізмом.

Ключові слова: глобалізація; регіоналізація; мережева держава; принцип субсидіарності

The experience of regional transformation in the EU: the precedents of Italy and Spain

Plyasov V. S., Luhansk Taras Shevchenko national university

This article analyzes the political transformation polysyllabic societies in the era of modernism in the Second example of institutional reforms in Italy and Spain. The territorial structure of Italy in its present form was constituted in 1970 (special status regions, including Sardinia, Sicily, South Tyrol, were identified earlier). Each region has a population of regional assembly, which in turn elects the executive (government) headed by the president of the region. Regionalization of the Italian political and social life in general took place.

This that the «region» replaced «province» of the political hierarchy of the country. The process of reaching a consensus at the regional level was much softer and adjusted, aimed at a compromise. Concern «radical social renewal» changed worry about administrative efficiency and professional level – a change institutional priorities. In general, population and community leaders satisfied with the availability and much greater openness regional administrations versus national. Regional governments have become laboratories of policy innovation, largely determined the «new way of doing politics».

Also analyzes the Spanish experience of institutional reforms. New model of territorial organization of Spain called State autonomy. The article notes that the Spanish Constitution does not specify either the number or the name of the autonomous communities, but merely indicates ways to individual provinces or their associations can create such communities (this right was implemented by all provinces and is now in Spain composed of 17 autonomous communities). In Spain, always in one way or another existing political and cultural regionalism, there is always special historical area. The history of the country is in this respect the history of vibrations, movements between centralism and regionalism.

Keywords: globalization; regionalization; networked state; principle of subsidiarity

Опыт региональной трансформации в ЕС: прецеденты Италии и Испании

Плясов В. С., Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье анализируются политические трансформации многосоставных обществ в эпоху Второго модерна на примере институциональных реформ в Италии и Испании. Территориальная структура Италии в своем современном виде была конституирована в 1970 г. (регионы особого статуса, среди которых Сардиния, Сицилия, Южный Тироль, были выделены ранее). Каждый регион имеет избираемую населением региональную ассамблею, которая, в свою очередь, избирает исполнительную власть (правительство) во главе с президентом региона.

Регионализация итальянской политики и общественной жизни в целом состоялась. При этом отмечается, что «регион» вытеснил «провинцию» с политической иерархии страны. Процесс достижения консенсуса на региональном уровне стал гораздо более мягким и отлаженным, нацеленным на компромисс. Озабоченность «радикальным социальным обновлением» изменилась беспокойством по административной эффективности и профессиональному уровню – произошло изменение институциональных приоритетов. В целом население и лидеры местных общин довольны доступностью и несравненно большей открытостью региональных администраций по сравнению с национальной. Региональные правительства стали лабораториями политических инноваций, во многом определили «новый способ делать политику».

Также анализируется испанский опыт институциональных преобразований. Новая модель территориального устройства Испании получила название Государство автономий. В статье отмечается, что Конституция Испании не устанавливает ни число, ни названия автономных сообществ, а лишь обозначает пути для того, чтобы отдельные провинции или их объединения могли такие сообщества создавать (это право было реализовано всеми провинциями, и Испания имеет сейчас в своем составе 17 автономных сообществ). В Испании всегда в той или иной степени присутствует политический и культурный регионализм, всегда существовали особые исторические территории. История страны в этом отношении история колебаний, перемещений между централизмом и регионализмом.

Ключевые слова: глобализация; регионализация; сетевое государство; принцип субсидиарности

Постановка проблеми

У суспільствознавстві існує поняття, за допомогою якого вивчається неоднорідність соціуму. Це багатоскладове суспільство (plural society), концепція якого розроблена відомим політологом А. Лейпхартом. Він ділить суспільство на так звані сегменти – відносно замкнені, стабільні спільноти зі своїми соціальними та політичними структурами. Одним із різновидів сегментів є територіальні сегменти. Головними з цих сегментів є регіони. На думку А. Лейпхарта, політичні протиріччя в багатоскладовому суспільстві в цілому збігаються з лініями соціального поділу. Більш детальний огляд теорії багатоскладовості зроблений у нашій попередній статті [11, с.106-109].

Теорія багатоскладового суспільства є важливою для нашої країни, адже українське суспільство є багатоскладовим, що зумовлено історичними обставинами, які призвели до формування двох регіональних полюсів із відмінними проектами націотворення. Ними є Донбас та Галичина. В умовах військового конфлікту наша країна стоїть перед багатьма викликами, особливо гострим серед яких є збереження цілісності держави. Анексія Кри-

му, окупація окремих районів Донеччини та Луганщини, інформаційна війна націлені на розкол українського суспільства, на ще більшу його сегментацію, провокування ворожнечі між просторовими полюсами – Донбасом і Галичиною. Тому саме в цей час потрібна адекватна та продумана внутрішня політика з реформування адміністративно-територіального устрою нашої країни. Нам важливо проаналізувати прецеденти адміністративно-територіальних реформ в країнах ЄС, бо наші можновладці пропагують наслідування реформ цієї наднаціональної структури, а стратегічна мета влади – вступ до ЄС. Тому важливо детально розібрати політичні трансформації зі створенням нових інституцій для вирішення проблем багатоскладовості в країнах зі схожими викликами, а саме Італії та Іспанії.

Аналіз досліджень і публікацій: Проблему трансформацій багатоскладових суспільств досліджували: серед закордонних вчених – Г. Екштейн, Ж. Готтман, А. Лейпхарт, Р. Туровський, Р. Хартшорн; у вітчизняному науковому співтоваристві – Б. Гаврилишин, І. Курас, І. Кононов, О. Куценко, Л. Нагорна, С. Хобта, В. Сусак, Н. Черниш та інші.

Мета дослідження: проаналізувати досвід регіональної трансформації в ЄС (прецеденти Італії та Іспанії) та знайти інституційні прецеденти вирішення проблем багатоскладовості, корисні для України.

Завдання:

1. Знайти і проаналізувати прецедентні реформи адміністративно-територіального поділу в країнах ЄС.

2. Проаналізувати досвід регіоналізації Італії;

3. Дослідити процес автономізації Іспанії;

4. Виявити позитивні та негативні прецеденти інституційних трансформацій для вирішення проблем українського багатоскладового суспільства.

Виклад основного матеріалу.

Головна провінція Сардинського королівства П'ємонт стала могутнім каталізатором створення держави та головним інтегруючим націоном регіоном Італії. У 1861 р. було проголошено Італійське королівство у складі П'ємонта і воз'єднаних із ним областей. Конституція Італійського королівства повністю повторювала п'ємонтську [6, с. 238-239]. Саме Італія тих часів проводила політику іредентизму (*iredenta terra* – незвілнена земля). Цей різновид національної політики був спрямований на об'єднання розділеного італійського етносу.

Соціолог Патнем, який протягом 20 років досліджував реформу адміністративного устрою Італії та становлення нових інституцій. Територіальна структура Італії у своєму сучасному вигляді була конституційована в 1970 р. (регіони особливого статусу, серед яких Сардинія, Сицилія, Південний Тіроль, були виділені раніше). Згідно ст. 117 Конституції країни регіональні уряди несуть відповідальність за виконання ряду функцій (туризм, політика у галузі культури, екології, регіональний транспорт, деякі аспекти сільськогосподарської політики і політики в галузі освіти), інші функції можуть бути делеговані регіонам центральним урядом [14]. Здебільшого діяльність урядів полягає в реалізації політичних рішень, що приймаються в Римі. Центральний уряд має право накладати вето на будь-яке рішення регіональної асамблеї і розпустити її. На відміну від федеративних політичних систем, італійські регіони не мають прямого представництва в національному парламенті. Однак у масштабах всієї країни територіальна реформа довго відкладалася через опір опору центральної бюрократії в Римі. Р. Патнам передає моти-

ви державних службовців так: «...Побоюючись реакційних тенденцій церкви і селянства, а також відсталості Півдня, більшість тих, хто створив сучасну Італію (як і їх однодумців в державах, які виникають у державах сьогоdnішнього «третього світу»), наполягали, що децентралізація несумісна з процвітанням і політичним прогресом» [10, с. 32].

Політичне життя в регіонах суттєво залежить від партій, які сприймають регіональні вибори як певну стадію національної політичної конфронтації, де специфічні регіональні питання практично не відіграють ролі в ході передвиборчої боротьби. Тому регіони відчують труднощі у розвитку своєї політичної культури. А якщо регіони політично слабкі, то вони, відповідно, слабкі і у формулюванні та проведенні власної політики. Тому саме регіональна реформа призвела до виникнення нового поля політичної життя, яке стало простором кар'єри для багатьох політиків. Відбувся значний перерозподіл державних службовців із загальнонаціонального на регіональний рівень. Через це відбулася суттєва стабілізація італійської політичної системи. Р. Патнам зазначає: «Середня тривалість терміну роботи регіональних урядів зросла з 525 днів у 1970–1975 рр. до більше 700 днів до 1985–1990 рр., тоді як національні уряди протягом цього ж періоду працювали в середньому лише 250 днів» [10, с. 58]. Ще більш істотні зміни стосувалися внутрішньополітичного клімату: «Накопичені дані вражають: перші двадцять років регіонального експерименту свідчать про великі зміни в політичному кліматі та культурі – спрямованість від ідеологічного конфлікту до співробітництва, від екстремізму до помірності, від догматизму до толерантності, від абстрактної доктрини до практичного управління, від радикальної соціальної реформи до «доброго управління» [10, с. 52].

Ефекту територіальної реформи довелося чекати досить довго. Р. Патнам у зв'язку з цим філософськи зауважує: «Ті, хто створює нові інститути, і ті, хто оцінює їх, повинні мати терпіння. Це один із найважливіших уроків італійського регіонального експерименту» [10, с. 79]. Регіональні уряди часто викликали невдоволення як з боку центрального уряду, так і з боку населення. Американський соціолог навіть пише: «Державне управління в багатьох регіонах було схожим на кафкіанську комбінацію летаргії і хаосу» [10, с. 65]. Але тут же він нагадує слова Джеймса Медисона, що поділ влади означає по-

стійні протиріччя і суперечки. Досвід регіональної реформи змінив свідомість італійців: «Незважаючи на те, що італійці критикують регіональні уряди, вони хочуть, щоб регіони були сильнішими, а не слабшими» [10, с. 71]. Слід підкреслити, що поступово довіра до регіональних урядів почала перевищувати довіру до національних і місцевих урядів. Вже у 1978 р. прихильників регіональних урядів було 71%, а критиків – 10% [10, с. 70].

З 1980-х років з боку північних і центральних регіонів щодо зміни їх ролі в національному політичному процесі. Перша важлива пропозиція «регіонального фронту» була озвучена в 1991 р. в декларації «До нового статусу регіону». Пропозиція включала:

- вимогу розширення повноважень регіонів;
- чітке розмежування повноважень між центром і регіонами;
- пряму участь представників регіонів у законодавчому політичному процесі на національному рівні через палату регіонів або парламентський комітет;
- розширення фінансової автономії регіонів [14].

Пропозиція викликала конфлікт між центром і регіонами. Група регіонів зажадала розпуску міністерств, що втручаються в компетенцію регіонів. У цей же час в регіонах йшов активний розвиток нового класу регіональних політиків.

Конфлікти тривали і в 1992–1993 рр. Регіони виступили з «Хартією регіонів Італії», вимагаючи включення принципу субсидіарності в конституції країни. За результатами референдуму (квітень 1993 р.) були розпущені міністерства сільського господарства і туризму. Так, початок 1990-х років відзначено підйомом італійського регіоналізму, де велику роль відігравали етнічні, лінгвістичні і культурні фактори. Однак основною причиною регіоналізму як фокуса політичних дебатів стали успіхи нових політичних сил – італійських ліг (особливо в Ломбардії) на регіональних виборах [14]. До останнього часу роль регіонів була обмежена їх здатністю встановлювати неформальні відносини з відповідними міністерствами, які безпосередньо брали участь в інтеграційних процесах в ЄС. Справа ускладнювалася тим, що подібних міністерств було кілька, причому їх функції часто перетиналися. Зараз регіони наполягають на встановленні прямих контактів з інституціями ЄС. Цей процес розвивається, причому центральний уряд змушений приймати цю ситуацію. Деякі регіони засновують спеціальні комітети у справах ЄС. До

складу комітетів входять представники місцевої влади, університетів, асоціацій та спілок підприємців, європейських рухів. Їх завдання – консультувати регіональні влади з питань інтеграції.

Регіоналізація італійської політики і суспільного життя в цілому відбулася. При цьому треба відзначити, що «регіон» витіснив «провінцію» з політичної ієрархії країни. У регіонах очевидна тенденція до ідеологічної деполіаризації і посилення прагматичних орієнтацій. Процес досягнення консенсусу на регіональному рівні став набагато більш м'яким і налагодженим, націленим на компроміс. Заклопотаність «радикальним соціальним оновленням» змінилася занепокоєнням щодо адміністративної ефективності та професійного рівня – відбулася зміна інституційних пріоритетів. Нові регіональні інститути 1970-1980-х рр. розвивали і заохочували толерантність і прагматизм, націленість на кінцевий результат. Ще одним важливим підсумком досліджень стала автентичність і автономія регіональних інститутів, що проявилось, зокрема, у незалежності регіональних радників від місцевих партійних лідерів, прагненні перших проводити власну лінію. В цілому населення і лідери місцевих громад задоволені доступністю і незрівнянно більшою відкритістю регіональних адміністрацій порівняно з національною. В останні десятиліття Італія значно просунулася по шляху регіоналізації та децентралізації. Регіон став однією з основних територіальних одиниць італійської політики. Регіональні інститути досить глибоко вкоренилися в Італії і зробили серйозний вплив на політичну культуру країни. Регіональні уряди стали лабораторіями політичних інновацій, багато в чому визначили «новий спосіб робити політику». Італія не перетворилася у федерацію, оскільки політичний і конституційний статус її регіонів непорівнянний зі статусом, наприклад, німецьких земель. Затвердження суспільної легітимності регіональних інститутів – це процес, що вимагає певного часу [14].

Однак є й великі проблеми, пов'язані з недостатньою підготовленістю персоналу, їх непрактичними і неузгодженими діями. Багаторазово відзначена управлінська некомпетентність регіональних влад. Крім цього, регіональні реформи загострили диспропорції між Північчю і Півднем; реформи мають різний ефект в цих частинах країни. Північні і центральні регіони проводять набагато більш активну політику, відіграють провідну роль у лобюванні місцевих економічних інтересів. Таким чином, італійський регіоналізм зустрічає два роду труднощів:

1. Надмірна роль національних галузевих міністерств.

2. Жителі Півдня не виказують серйозного інтересу до регіоналізму, вони більше довіряють центральному уряду і традиційним партіям. Якщо еліту північних регіонів більше турбує прийняття нових нормативних документів, то еліту південних регіонів – розподіл фінансових потоків.

Північ і Південь демонстрували прямо протилежні тенденції суспільного розвитку. Якщо в першому випадку домінувала орієнтація на регулювання суспільних відносин через право, то в другому розвивався клієнтелізм і його потворна форма – мафіозність. При цьому централізація не була перешкодою для розвитку мафіозних організацій. Навпаки, вони чудово пристосувалися до неї [7]. Р. Патнам так пише про процеси на італійському Півдні: «Внаслідок нестачі горизонтальної солідарності, наприклад, товариств взаємодопомоги, вертикальна залежність – це раціональна стратегія виживання навіть тоді, коли ті, хто залежний, відчувають її недоліки» [10, с. 177]. «Політичні канали зв'язку з центром були більш важливими, ніж адміністративні, але в будь-якому випадку зв'язок з центром залишався вирішальним» [10, с. 33]. «Мафія, як і звичайна клієнтельність, яку вона відбивала, швидко пристосовувалася до нових інституцій Італійської держави і невідворотно трансформувала представницьку демократію, погодивши її з традиційними моделями експлуатації і залежності» [10, с. 179]. Початком більш широкої та послідовної державної політики по відношенню до Півдня Італії можливо вважати 1950 р., коли була сформована Каса Півдня – державний фонд довготривалого, спеціального та надзвичайного фінансового розвитку та стимулювання цих регіонів [2, с. 58]. Хоча Антоніо Мутті стверджує, що соціальний та політичний партикуляризм не обов'язково є нездоланною перешкодою для процесу модернізації [1, с. 384].

Регіоналізація ще більш посилила диспропорції між регіонами. Р. Патнам пише: «В середині 1980-х років прибуток на душу населення на Півночі був на 80% вище, ніж на Півдні» [10, с. 193]. А тому в 1988 р. 57% північного електорату були задоволені своїми регіональними урядами, тоді як на Півдні цей показник становив лише 29% [10, с. 72]. Це ставить перед наукою дуже серйозне питання: чому однакова інституційна реформа в різних умовах мала різні наслідки? Р. Патнам дав на це класичну відповідь:

все залежить від розвиненості громадянського суспільства. Там, де щільніша мережа горизонтальних зв'язків, там і регіональні уряди працюють ефективніше. В одному місці своєї роботи він вказує: «Хороше управління в Італії – це побічний продукт хороших товариств і футбольних клубів, а не молитов» [10, с. 214]. А трохи далі пише: «Саме довіра є все більш дорогою належністю до певної соціальної системи, так само як і особистісним атрибутом» [10, с. 216].

Багато людей на Півночі переконані, що Південь просто відмовляється модернізуватися, позбавитися організованих злочинних кланів, які контролюють сільську місцевість, і не хоче скористатися з досвіду нині трансформованих, колись бідних частин Європи. Екстремістська політична реакція на Півночі навіть призвела до сепаратистського руху з метою утворення там незалежної держави під назвою Паданія [3, с. 109]. Але Південь має певні проблеми, що виникають з його географічного розташування. Північні мешканці скаржаться на «африканізацію» Медзоджорно (Mezzogiorno). На Півдні склався канал для доступу до робочих місць європейської серцевини (проблема біженців з Лівії) [3, с. 110]. Чи означає це, що територіальна реформа нічого не дала Півдню Італії? Р. Патнам так не вважає, бо переконаний, що, змінюючи формальні інститути, можна поступово змінити і політичну практику. Він підсумовує: «Формування соціального капіталу буде нелегким, але це ключ, який дасть можливість заробити демократії» [10, с. 226]. Від того, як Патнам зробив свій висновок, пройшов значний час. В Італії перманентно виникають кризи центрального уряду, але в регіонах ми спостерігаємо стабільну та злагоджену роботу нових інституцій, навіть нові референдуми по отриманню більших економічних та політичних прав у найбільш економічно розвинених регіонах Ломбардії та Венето не похитнуло стовпи багатоскладовості які цементує регіональна реформа.

Важливим питанням для сталого розвитку та функціонування італійської моделі регіоналізму було вирішення проблеми Південного Тіроля. Вона виникла після Першої Світової Війни, коли за Сен-Жерменським мирним договором 1919 року ця частина австрійської Коронної землі Тіроль була приєднана до Італії: на момент приєднання 86% тірольців говорили німецькою мовою, і менше 10% – італійською. З приходом Муссоліні на пост прем'єр-міністра, практично вся топоніміка Південного Тіролю була замінена на італійські назви, а

з 1927 року в Італії визнавалися лише італійські дипломи [4]. Як це не парадоксально, але після встановлення союзницьких відносин між нацистською Німеччиною та фашистською Італією становище німецькомовних жителів Тіролю ще більше погіршилося. Гітлер заохочував виїзд тірольців у Рейх, а Муссоліні сприяв цьому, посилюючи політику асиміляції. У результаті, починаючи з 1938 року, регіон покинули майже 80 тисяч німецькомовних тірольців. Рішення «тірольської проблеми» в гітлерівській Німеччині знайшли в проекті переселення німецького населення Південного Тіролю в Крим («Меморандум Фрауэнфельда» 1942 року, підтриманий особисто Гітлером) [4].

Після Другої Світової Війни в Італії був створений автономний регіон Трентіно – Альто-Адідже, в якому Південний Тіроль став північною провінцією Больцано (Боцен). Однак значна частина німецькомовного населення вважала себе дискримінованими, на території провінції в 50-60-х роках ХХ ст. діяла екстремістська організація «Комітет визволення Південного Тіролю». Незважаючи на те, що Комітет декларував своє неприйняття людських жертв, усі теракти були спрямовані на завдання шкоди будівлям офіційних органів влади, через 32 роки з 1956 по 1988 рік в результаті 361-го терористичного акту загинула 21 людина і постраждали 57 (теракти 1980-х вчинені угрупованням «Єдиний Тіроль») [4].

Ситуація в Південному Тіролі ускладнювала відносини між Віднем і Римом: Австрія звинувачувала Італію в обмеженні прав німецькомовного населення, Італія – у потуранні Австрією пронацистським силам у Південному Тіролі, а також у підтримці тероризму. Врегулювання конфлікту відбулося не тільки на внутрішньо національному рівні, але і в ході переговорного процесу між Римом і Віднем. У кінці 1969 року Італія та Австрія досягли угоди, за якою регіон отримував права розширеної автономії, зростав вплив тірольців на національну політику в провінції, німецька мова отримувала відповідний статус, визнавалася німецька назва території – Південний Тіроль. Проте італійська бюрократія не поспішала наповнювати цю Угоду законодавчим змістом; однією з причин була практично перманентна парламентська криза 70-80-х років минулого століття. На міждержавному рівні питання Південного Тіролю було врегульовано в 1992 році. Італія надала німецькомовним жителям регіону Трентіно – Альто-Адідже право отримувати

освіту німецькою мовою, було розширено їх представництво в муніципальних органах влади; жителі регіону отримали право безпосередньо звертатися в Міжнародний суд ООН в Гаазі. Відень, зі свого боку, офіційно повідомив ООН про припинення суперечки з Італією щодо Південного Тіролю.

Остаточне внутрішньо національне вирішення проблеми затягнулося ще на десять років. У 2001 році Південний Тіроль отримав чинний досі статус окремої німецькомовної провінції. Згідно Статуту регіону Трентіно – Альто-Адідже уряд гарантує збереження культурних і мовних відмінностей окремих етнічних груп. Також був утворений регіональний парламент, у який входять 70 виборних депутатів. Він обирає президента, двох віце-президентів і міністрів автономії; протягом терміну повноважень обраного парламенту пост президента регіону поперемінно повинні займати представники німецької та італійської громади. Дмитро Джангіров зауважує: «Тут важливо відзначити наступне – незважаючи на такі «страшні» слова, як «регіональний парламент» і «президент регіону», Італія залишається унітарною парламентською республікою, вирішивши проблему Південного Тіролю в рамках «особливого статусу». Ну а вельми характерним штрихом є вулиці Південного Тіролю, названі на честь Зеппа Кершбаумера та інших членів «Комітету з визволення Південного Тіролю»: негативне ставлення до цих фігур офіційного Риму не заважає їм залишатися «регіональними» героями» [4].

У дисертації Р. Обкірхера було надане пояснення залежності економічного розвитку від етнічної напруженості в Південному Тіролі в 1945–1999 рр. Економічний ріст і розквіт або криза, з одного боку, та етнічна напруженість – з іншого, були дуже пов'язані [8, с. 361]. Зараз німецькомовний Боцен займає перше місце в Італії за якістю життя та ВВП на душу населення і етнічної напруги не спостерігається. Як стверджує Макс Халлер: «Сьогодні, всі три етно-лінгвістичні групи в Південному Тіролі можуть впевнено стверджувати, що всі їхні основні економічні, соціальні та культурні права повністю поважаються. Важливим фактором, який сприяв цьому процесові, став політичний розвиток останніх років, а саме готовність італійського уряду надати більше автономії всім регіонам; та інтеграція Європи, де Італія відіграє активну роль з самого початку» [8, с. 369]. Інституційні реформи в Італії оживили життя на регіональному рівні, а в Іспанії викликали множинні кон-

флікти. В обох країнах досвід має як позитивні, так і негативні моменти, які бажано врахувати в Україні.

Отож перейдемо до проблем багатоскладовості в Іспанії. Корені іспанського регіоналізму мають етнічний характер. У цій країні в «історичних регіонах» – Каталонії, Країні Басків і Галісії переважає населення відмінної етнічної більшості (кастильців) [12, с. 68]. Країна ніколи не була історично сформованою державою, вона завжди відрізнялася правовим, політичним і культурним плюралізмом. Конституція першої Іспанської Республіки від 1873 р., що існувала зовсім недовго, навпаки, перетворила країну на федеративну державу, в якій сімнадцять держав, серед яких Куба та Пуерто-Ріко, формували іспанську націю. Федеративна іспанська держава складалася з трьох рівнів: муніципалітетів, регіонів-держав і самої федерації – республіки [14]. На думку експертів, перша республіка виявилася настільки недовговічною, зокрема, тому, що занадто радикально вирішила проблеми територіального устрою. У 1876 р. нова Конституція відновила централізовану державу в країні [14].

Конституція 1931 р. була, по суті, компромісом між традиційною централізованою державою і автономістськими прагненнями окремих частин країни. Згідно з цим документом була створена інтегральна держава, яка в цілому мало унітарний характер, однак відкривала можливість розвитку деякої автономії для каталонської, баскської і галісійської спільнот. Так, вже через рік був прийнятий Статут Каталонії, через п'ять років – Статуту Країни Басків і Галісії. Але останній так і не набув чинності через початок Громадянської війни 1936-1939 р. Ця війна мала трагічні наслідки: близько 1 млн. чоловік загинуло в ході війни; не менш 500 тис. іспанців були змушені покинути батьківщину, рятуючись від помсти переможців. За підрахунками іспанського економіста Рамона Тамамеса, у 1939–1940 рр. сільськогосподарське виробництво становило лише 21% від довоєнного рівня, а промислове – 31%. У 192 містах і населених пунктах було зруйновано до 60% всіх будівель, повністю знищено 250 тис. квартир і ще 250 тис. неможливо було використовувати. Країна втратила майже половину рухомого складу залізниць, 30% суден торговельного флоту, понад 70% автомашин. Країні знадобилося понад 10 років для ліквідації тільки матеріальних збитків, нанесених війною [13, с. 7].

Після її закінчення до влади прийшов режим генерала Франко. Протягом майже 40 років

франкістської диктатури будь-які прояви національного почуття каталонців, басків, галісійців розглядалися як злочин і жорстоко каралися. Офіційне діловодство і навчання велися тільки іспанською мовою. Власті забороняли вивішувати каталонський (сеньєра) і баскський прапори, танцювати національні танці. Національну проблему оголосили неіснуючою. Фашистський режим намагався стерти етнічні відмінності територій Іспанії шляхом мовних обмежень, і це викликало збройний опір. Саме Іспанія являє собою наочний приклад, коли нівелювання мовних, етнічних і регіональних особливостей призвели до кровопролиття. Після падіння режиму Франко у 1978 р. було прийнято нову Конституцію, що надавала права автономії всім національностям Іспанії. Друга стаття конституції: «Конституція заснована на непорушній єдності іспанської нації, єдиної і неподільної батьківщини всіх іспанців, вона визнає і гарантує право на автономію для національностей і регіонів, її складових, а також солідарність між ними» [13, с. 66]. Одрі Браслофф зазначає, що ця Конституція стала результатом прагматичної реакції на біномінальний імператив демократії / децентралізації, що включає в себе велику дозу націоналізму. Вона залишила країну відкритою для змін квазі-федеративною системою, що й дотепер має характер «незакінченої справи», і в якій політичні сузір'я, що змінюються, постійно перекроюють кордони федералізму і субсидіарності [9, с. 479].

Нова модель територіального устрою отримала назву Держави автономій. Вкрай важливо відзначити те, що Конституція Іспанії не встановлює ні число, ні назви автономних співтовариств, а лише позначає шляхи для того, щоб окремі провінції або їх об'єднання могли такі спільноти створювати (це право було реалізовано усіма провінціями, і Іспанія має зараз у своєму складі 17 автономних співтовариств). Конституція також не визначає рівень повноважень кожного автономного співтовариства, обмежуючись лише переліком повноважень і визначаючи два можливих шляхи досягнення автономії: швидкий, передбачений для історичних регіонів і дозволяє відразу отримати максимальний рівень повноважень, і повільний, коли регіони розширюють обсяг повноважень поступово, по мірі готовності. Спочатку планувалося, що спеціальний режим і тимчасовий уряд будуть засновані тільки в трьох основних регіонах, які проголосували за власну автономію в 1930 році, – Каталонії, Країні Басків і Галісії. Однак, почасти завдяки ефекту де-

монстрації і почасти завдяки зменшенню значимості цих відмінностей, оскільки в цьому армія вгледіла виклик національній єдності, усі регіони Іспанії, зрештою, одержали статус автономних. І як вдало висловився з цього приводу Одрі Браслофф: «Таким чином, як говорять, замість шампанського для обраних вийшла кава для усіх (cafe para todos)» [9, с. 481].

У 1983 р. Конституційний суд країни офіційно назвав Іспанію «державою автономій», з тих пір ця назва використовується в літературі, хоча і не є єдиною. Так, Томас Рамон Родрігес Фернандес називав свою країну «унітарною регіональною державою», ця назва ясно відображає досягнутий в Іспанії компроміс між концептами унітарної держави і політичними амбіціями регіонів [14]. Таким чином, в Іспанії завжди в тій чи іншій мірі наявний політичний і культурний регіоналізм, завжди існували особливі історичні території. Історія країни є в цьому відношенні історія коливань, переміщень між централізмом і регіоналізмом.

На початку процесу автономізації сепаратисти та інші екстремісти становили в Іспанії меншість. Соціологічні опитування, проведені в 1977–1978 рр., показали, що майже три чверті населення висловлювалися не за відділення своїх територій від Іспанії, а за автономію в рамках єдиної держави [13, с. 74].

Однак масштабами автономії незадоволені націоналісти в країні Басків. Навіть після створення першого національного поліцейського формування (500 осіб), яке мало змінити на всій території автономного співтовариства поліцію, підпорядковану Мадриду, (одна з головних вимог баскських націоналістів) націоналісти – екстремісти з військової фракції ЕТА і «Ерри батасуна» стоять за повну відмову від поетапної автономії, від усього, «викуваного в мадридській кузні», і закликають до збройної боротьби за незалежність [13, с. 79].

Ще один регіон, який незадоволений автономним статусом, це Каталонія, яка пройнята місцевим націоналізмом і ідентичністю на базі власної мови та культури. У Каталонії інновації та кваліфікація створили високотехнологічну економіку, і вона є одним з чотирьох «двигунів Європи». Каталонія (7% території Іспанії та 17% населення) дає 20% ВВП, виробляє за рік 25% усього обсягу іспанського експорту і близько 40% промислового експорту. Така економічна могутність конвертується у політичну владу і в Іспанії питання каталонського сепара-

тизму завжди має підґрунтя [3, с. 113]. У Каталонії перманентно відбуваються референдуми про відокремлення від Іспанії, один відбувся у 2014 році. Мав статус консультативного опитування. Вже у 2015 році парламент Каталонії прийняв резолюцію про незалежність від Іспанії, внесена представниками правлячої коаліції. За відповідне рішення висловилися 72 депутати парламенту, який налічує 135 місць. У документі політичні сили закликають «вжити необхідних заходів для того, щоб розпочати процес роз'єднання з Іспанією», демократичний та мирний. Резолюція також закликає «розпочати переговори, щоб створити незалежну каталонську державу у формі республіки». Але цю резолюцію після двох днів заблокував Мадрид за рішенням Конституційного Суду, бо конституція Іспанії не передбачає можливості виходу будь-якої провінції зі складу держави [5]. У 2017 знову був проведений референдум в Каталонії, який не мав легітимних наслідків для отримання незалежності буремному регіону.

Використовуючи легітимні механізми, Мадрид блокує прояви сепаратизму і цим самим стримує демонстраційний ефект, за яким відділення зажадали б і інші автономні регіони. Регіональна трансформація Іспанії перманентно продукує невдоволення регіонів політикою центру щодо розподілення повноважень для регіонів. Це створює патову ситуацію, коли центр, остерігаючись ефекту доміно, не може надати більше прав та автономії жодному із регіонів, розподіливши повноваження між автономіями асиметрично, як це робить Італія.

Висновки.

Іспанія та Італія – це найбільш глибоко децентралізовані країни ЄС, вони формально не є федераціями, але рівень повноважень та компетенцій регіонів має більшу автономію ніж, наприклад, у федеративних землях Австрії. Це важливий аспект реформи Італії та Іспанії, котрий може бути адекватно використаний в нашій країні, де є загорога як і у правлячих верхів, так і в населення з приводу федералізації країни. Тобто при використанні номінально нейтральних визначень – децентралізація, регіоналізація можуть змістовно втілюватись принципи федералізму, якщо це зможе привести до консенсусу в багатоскладовому суспільстві. Ще одним аспектом, котрий при аналізі регіональних трансформацій цих країн є вкрай важливим для нашої країни, є політика по лінії центр – регіон та регіон – регіон. Італія змогла виробити консенсусну асиметрич-

ну модель взаємодії за цими лініями – 5 регіонів мають особливий статус, особливо показовим є процес та результат вирішення проблеми Південного Тіроля. При проведенні референдумів у найбільш економічно розвинених регіонах Ломбардія та Венето за ще більшу економічну автономію не виникає демонстраційного ефекту як в Іспанії, коли найбільш економічно могутніший регіон жадає отримати більше повноважень, актуалізуючи сепаратистські настрої, і це автоматично загрожує цілісності країни, бо центр не виробляє компромісних рішень, не бажаючи порушити принцип симетрії в повноваженнях регіонів. Досвід політичних трансформацій Італії та Іспанії дуже різний, він має як позитивні, так і негативні сторони. Але він відповідає вимогам

сучасних суспільно-політичних трансформацій, новим умовам Другого модерну, все більшій сегментації та фрагментації політичного простору в рамках національних держав. Також ці нові інституції функціонують за базовим принципом ЄС – принципом субсидіарності. Влада стає ближчою до пересічного громадянина, більшість повноважень залишаються на місцях, а не в столиці. Саме децентралізація цих унітарних держав наглядно ілюструє, що трансформаційні перетворення та ефективне функціонування нових інституцій вимагає багато часу. Це не константа, це процес, який актуалізується при комплексному підході з урахуванням усіх особливостей сегментів (культурних, лінгвістичних, економічних, політичних тощо).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Мутті А. Партикуляризм та процес модернізації у південній Італії / А. Мутті // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С. 372-386
2. Васильков Н. П. Італія / Н. П. Васильков. – Москва: «Мысль», 1973 г. – С. 456.
3. Де Блій Г. Географія. Світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Мюллер, О. Шаблій. – Київ: Либідь, 2004. – 889 с.
4. Джангіров Д. Как это делалось в Европе: решение проблемы центр-регион. Южный Тироль. – Режим доступа: <http://news-front.info/2015/11/13/kak-eto-delalos-v-evrope-reshenie-problemy-centr-regiony-yuzhnyj-tirol-dmitrij-dzhangirov/>
5. Європейська правда. Парламент Каталонії прийняв резолюцію про незалежність. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/9/7040516/>
6. История Италии. Том 2 / Ред. К. Ф. Мизиано. – Москва: Наука, 1970. – С. 604.
7. Кононов И. Ф. Мантра «Альтернативы выбранному пути нет!» как причина нечувствительности к появляющимся возможностям / И. Ф. Кононов // Остров Лугань. – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/mantra-alternativy-vybrannomu-puti-net-kak-prichina-nechuvstvitelnosti-k-poyavlyayushchimsya-vozmozhoz>
8. Халлер М. Південний Тіроль: політична чи економічна історія успіху? / М. Халлер // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.347-371
9. Одрі Браслофф. Ельдорадо: міф і реальність федералізму та субсидіарності в іспанському контексті. / Браслофф Одрі // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.479-501.
10. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громад. Активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.
11. Плясов В. С. Багатоскладове суспільство в умовах кризи та гібридної війни: проблема емпіричного вивчення / В. С. Плясов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка «Дослідження кризи і війни: методологічні проблеми соціології». – 2016 р. – № 5. – С. 105-116.
12. Панченко Т. В. Політична регіоналістика / Т. В. Панченко. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 188с.
13. Авилова А. В. Современная Испания / А. В. Авилова, В. С. Акимов, Т. Н. Баранова. – М.: Политиздат, 1983. – 383с
14. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика / Р. Ф. Туровский. – Режим доступа: [uchebnik – besplatno.com/uchebnik – teoriya – politiki/ teoreticheskie – osnovyi – politicheskoy.html](http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-teoriya-politiki/teoreticheskie-osnovyi-politicheskoy.html)

REFERENCES

1. Mutti, A. (2002) *Partykuljaryzm ta proces modernizacii' u pivdennij Italii'*. [Particularism and the process of modernization in southern Italy] Lugansk: Alma mater – Znannja [in Ukrainian].
2. Vasyly'kov, N.P. (1973) *Italija [Italy]*. Moscow: «Mysl'» [in Russian].
3. De Blij, G., Mjuller, P., & Shabl'ij, O. (2002). *Geografija. Svity, regiony, koncepty [Geography. Worlds, regions, concepts]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
4. Dzhangyrov, D. (2015). *Kak eto delalos' v Evrope: reshenye problemy centr-regyon. Juzhnyj Tyrol' [How it was done in Europe: solving the problem center-region. Southern Tyrol]* [in Russian].
5. Jevropejs'ka pravda. (2015) *Parlament Katalonii' pryjnjav rezoljuciju pro nezalezhnist' [Parliament of Catalonia adopted a resolution on independence]* [in Ukrainian].
6. Myzyano, K.F (Eds). (1970). *Ystoryja Italyy [History of Italy]*. (Vol. 2). Moscow: Nauka [in Russian].
7. Kononov, Y.F. *Mantra «Al'ternatyvy vybrannomu puty net!» kak prychyna nechuvstvitel'nosti k pojavljajushchimsja vozmozhnostjam [Mantra «There are no alternatives to the chosen path!» As a reason for insensitivity to emerging opportunities]* [in Russian].

8. Haller, M. (2002). *Pivdennyj Tirol': politychna chy ekonomichna istorija uspihu? [Southern Tyrol: A Political or Economic Story of Success?]*. Lugansk: Almamater – Znannja [in Ukrainian].
9. Odri Brasloff. (2002) *El'dorado: mif i real'nist' federalizmu ta subsidiarnosti v ispans'komu konteksti. [Eldorado: The myth and the reality of federalism and subsidiarity in the Spanish context]* Znannja [in Ukrainian]
10. Patnam, R.D., Leonardi, R., & Nanetti, R.J. (2001). *Tvorennja demokratii': Tradycii' gromad. Aktyvnosti v suchasnij Italii [Creating Democracy: Traditions of Communities. Activity in modern Italy]*. Kyiv: «Osnovy» [in Ukrainian].
11. Pljasov, V.S (2016). *Bagatoskladove suspil'stvo v umovah kryzy ta gibrydnoi' vijny: problema empirychnogo vyvchennja [Multicomponent society in crisis and hybrid war: the problem of empirical study]*. DZ «Lugans'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian]
12. Panchenko, T.V. (2011). *Politychna regionalistyka: navchal'nyj posibnyk [Political regionalism: tutorial]* HNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian]
13. Avylova A.V., Akymov V.S., Baranova T.N. (1983) *Sovremennaja Yspanyja [Modern Spain]* M.: Polytyzdat [in Russian]
14. Turovskij R. F. *Polytycheskaja regyonalistyka [Political regionalism]* [in Russian]

Плясов Вадим Сергійович

Асистент кафедри філософії та соціології

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

92703, м. Старобільськ, площа Гоголя, 1

Plyasov Vadim

Assistant of the Chair of Philosophy and Sociology

Luhansk Taras Shevchenko national university

1, Gogol Sq., Starobilsk, 92703, Ukraine

Email: v.plyasov@ukr.net

Цитування: Плясов В. С. Досвід регіональної трансформації в ЄС: прецеденти Італії та Іспанії / В. С. Плясов // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 31-40.

Citation: Plyasov, V.S. (2018). *Dosvid rehionalnoi transformatsii v YeS: pretsedenty Italii ta Ispaniii [The experience of regional transformation in the EU: the precedents of Italy and Spain]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(9), 31-40.*

Стаття надійшла / Article arrived: 19.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.09.2018

DOI: 10.15421/1718113

УДК: 316.74:37.014.53

«Невидимі» бар'єри соціальної нерівності: передумови відтворення у дошкільній і початковій освіті

Нечітайло І. С., Мінко А. В., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Статтю присвячено розгляду бар'єрів соціальної нерівності, що відтворюються в освіті, зокрема на її початкових рівнях. Встановлено, що результати більшості сучасних соціологічних досліджень свідчать про те, що успіхи в освіті та соціальний статус, що досягається через деякий час після закінчення навчання, залежать від соціального походження індивіда. Зауважується, що така залежність свідчить про недовірність легальних механізмів соціальної мобільності, зокрема тих, що закладені в основу функціонування інституту освіти. Оцінено вплив факторів нерівності, що є мало вивченими в соціології. З опорою на праці зарубіжних соціологів, виявлено «бар'єри», що мають місце в системі освіти, сприяють відтворенню соціальної нерівності і перешкоджають вертикальній соціальній мобільності. Особливу увагу приділено науковому осмисленню одного з них, який пов'язаний із відмінностями у мовних і когнітивних кодах, носіями яких є діти – вихідці з різних соціальних прошарків. Надаються авторські тлумачення термінів «мовний код» і «когнітивний код». Наводяться результати досліджень, проведених за участю авторів у 2013–2015 роках, що підтверджують наявність і розкривають механізм дії зазначеного бар'єру. За результатами досліджень доведено, що ступінь розвиненості когнітивних кодів, хоча і залежить від фактору соціального походження, зокрема від роду професійної діяльності матері як найважливішого агенту первинної соціалізації, все ж таки стиль роботи педагога значною мірою впливає на розвиток когнітивних кодів. Робиться заключний висновок про те, що дотримання вчителями демократичних засад спілкування і діалогічності освітнього дискурсу, спрямованість викладацьких методик, перш за все, на когнітивний розвиток учнів (а не на завантаження їх пам'яті інформацією) дозволить зняти один із фундаментальних бар'єрів нерівності в освіті, що закладається ще на перших освітніх сходинках – на рівні загальної дошкільної та початкової шкільної освіти.

Ключові слова: код когнітивний; код мовний; інститут освіти; фактори соціальної нерівності; соціальний прошарок; соціально значущі ресурси; соціальні шанси; педагог

«Invisible» barriers to social inequality: the preconditions for reproduction in preschool and primary education

Nechitailo I. S., Minko A. V., Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy»

The article is devoted to the consideration of barriers to social inequality, which are reproduced in education in particular at its initial levels. Emphasized that the results of the majority of modern sociological studies indicate that the successes in education and the social status achieved after a certain time after graduation depend on the social origin of the individual. Such dependence testifies to the ineffectiveness of legal mechanisms of social mobility, including those that are laid in the basis of the functioning of the institution of education. The influence of inequality factors poorly studied in sociology is estimated. With the support of the works of foreign sociologists, «barriers» that take place in the education system, promote the reproduction of social inequalities, and impede vertical social mobility have been identified. Particular attention is paid to the scientific comprehension of one of such barriers, connected with differences in linguistic and cognitive codes, whose carriers are children from different social strata. Author's interpretation of the terms «language code» and «cognitive code» is provided. The results of studies carried out with the authors' participation confirming the presence and revealing mechanism of the action of the indicated barrier are presented. The results of researches conducted with the participation of authors in 2013-2015 are presented. These results confirm the existence and revealing the mechanism of action of the barrier referred to above. Based on the results of researches, it is proved that the degree of development of cognitive codes, although it depends on the factor of social origin, in particular, on kind of professional activity of mother as the most important agent of primary socialization, nevertheless the teacher's work style largely influences the development of cognitive codes. A final conclusion is that the teachers' adherence to democratic principles of dialogue and dialogic nature of educational discourse, an orientation of teaching methods, first of all, on the cognitive development of students (rather than loading their memory with information) will allow one of the fundamental barriers to inequality in education to be laid at the first educational levels – general preschool and primary school education.

Keywords: cognitive code; language code; education institution; social inequality factors; social stratum; socially significant resources; social chances; teacher

«Невидимые» барьеры социального неравенства: предпосылки воспроизводства в дошкольном и начальном образовании

Нечитайло И. С., Минко А. В., Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Статья посвящена рассмотрению барьеров социального неравенства, которые воспроизводятся в образовании, в частности на его начальных уровнях. Установлено, что результаты большинства современных социологических исследований свидетельствуют о том, что успехи в образовании и социальный статус, достигаемый по истечении определенного времени после окончания учебы, зависят от социального происхождения индивида. Отмечается, что такая зависимость свидетельствует о неэффективности легальных механизмов социальной мобильности, в том числе тех, которые заложены в основу функционирования института образования. Оценено влияние факторов неравенства, которые мало изучены в социологии. С опорой на труды зарубежных социологов, выявлены «барьеры», имеющие место в системе образования, способствующие воспроизводству социального неравенства и препятствующие вертикальной социальной мобильности. Особое внимание уделено научному осмыслению одного из таких барьеров, связанного с различиями в языковых и когнитивных кодах, носителями которых являются дети – выходцы из различных социальных слоев. Предоставляются авторские трактовки терминов «языковой код» и «когнитивный код». Приводятся результаты исследований, проведенных с участием авторов в 2013–2015 годах, подтверждающие наличие и раскрывают механизм действия указанного барьера. С опорой на результаты исследований доказано, что степень развитости когнитивных кодов, хотя и зависит от фактора социального происхождения, в частности, от рода профессиональной деятельности матери как важнейшего агента первичной социализации, все же, стиль работы педагога в значительной степени влияет на развитие когнитивных кодов. Делается заключительный вывод о том, что соблюдение учителями демократических принципов общения и диалогичности образовательного дискурса, направленность преподавательских методик, прежде всего, на когнитивное развитие учащихся (а не на загрузку их памяти информацией) позволит снять один из фундаментальных барьеров неравенства в образовании, который закладывается еще на первых образовательных ступенях – на уровне общего дошкольного и начального школьного образования.

Ключевые слова: код когнитивный; код языковой; институт образования; факторы социального неравенства; социальный слой; социально значимые ресурсы; социальные шансы; педагог

Постановка проблеми.

Дослідження ролі освіти у процесах творення і відтворення соціальної нерівності має давню традицію, а проблематика соціальної нерівності є ключовою для соціології. Будь-яка держава сучасного світу – це «суспільство нерівних». Власне, соціальна нерівність як така є цілком природною, оскільки пов'язана з різними здібностями, посяганнями і прагненнями людей. Нерівність стає проблематичною для суспільства, такою, що породжує явні чи латентні соціальні конфлікти, потрясіння, девіації тощо, у ситуації недовіри так званих «соціальних ліфтів» як механізмів вертикальної соціальної мобільності, відсутності легальних шляхів отримання соціально значущих ресурсів. Одним із таких «ліфтів» є інститут освіти. Утім, результати соціологічних досліджень, проведених в останні роки в Україні і в світі [1; 2; 7; 8], свідчать про його недовіру.

Аналіз досліджень і публікацій.

У руслі зазначеної проблематики працювали такі класики соціологічної думки, як

К. Маркс, М. Вебер, П. Сорокін та ін. Значний внесок у її розвиток внесений сучасними західними соціологами і соціальними вченими, а саме: Б. Бернстайном, С. Боулзом, П. Бурдьє, Г. Гінтісом, Ф. Джексоном, Е. Кінгом, І. Іллічем, У. Кіпатриком, Г. Лоббаном, А. Макдугалом, П. Мехоні, Д. Спендером, П. Фрейре, Д. Т. Хансеном, Дж. Хенрі, М. Епплом та ін. На пострадянському просторі взаємозв'язок освіти з процесами соціальної, соціально-статусної, соціально-класової диференціації і нерівності досліджується С. Бродською, В. Добренським, Н. Коваліско, О. Куценко, С. Макеєвим, С. Оксамитною, О. Симончук та ін. [1; 2; 4; 7; 8; 9].

Слід зазначити, що результати більшості проведених досліджень підтверджують наявність залежності від соціального походження успіхів в освіті та соціального статусу, що досягається через деякий час після закінчення навчання, однак не пояснюють на достатньому рівні причин такого взаємозв'язку.

Мета дослідження.

Виходячи із зазначеного, дана стаття має на меті виявлення передумов відтворення соціаль-

ної нерівності, які не є очевидними, вкорінені в соціальний устрій інституту освіти і пов'язані зі специфікою інституціоналізованих відносин учасників освітнього процесу, зокрема, тих, хто навчає, і тих, хто навчається.

Виклад основного матеріалу.

Як відомо, соціальна нерівність – це неоднакове становище статусів у соціальному просторі, обумовлене низкою суб'єктивних (здатності індивідів виконувати ту чи іншу соціальну роль тощо) і об'єктивних (можливості, що надаються суспільством для досягнення того чи іншого положення в суспільстві) причин. Високо розвинені країни світу, які обрали для себе демократичний шлях, прагнуть нівелювати, знизити значущість об'єктивних причин і факторів соціальної нерівності, усунути соціальні бар'єри вертикальної соціальної мобільності, вирівняти шанси людей на досягнення високих, привілейованих або просто бажаних статусів, послабивши їх (шансів) залежність від соціального походження.

Освіта є тим соціальним інститутом, на який покладаються найбільші надії в цьому відношенні: саме освіта покликана виконувати функцію соціального ліфта, «вирівнювача» шансів. Власне, саме у цьому полягає одна з найголовніших функцій освіти як соціального інституту. Як пише відомий західний соціолог Е. Гідденс, теоретично перехід до практики загальної шкільної освіти в ХХ столітті був значним кроком до суспільства з рівними можливостями, навіть не дивлячись на те, що викликаний він виключно потребами економіки у кваліфікованих робітниках та інженерно-технічних фахівцях. Науково-технічна революція, інформатизація і автоматизація виробництва вимагали від організацій і підприємств підвищеної уваги до рівня підготовки їх працівників, в тому числі і на місця звичайних робітників. Тому полегшення доступності освіти для вихідців із різних верств населення було цілком природним. Утім, на жаль, на практиці такий шлях не видався сприятливим для усунення бар'єрів соціальної нерівності. Більш того, ці бар'єри встановилися і почали функціонувати в самій системі освіти, а їх закладка відбувається ще у початковій школі – поділом учнів за соціальними ознаками [3, с. 341].

Законодавством більшості розвинених країн світу обов'язково забезпечується право кожного без виключення громадянина на освіту. Утім, дані сучасних соціологічних досліджень, що проводяться з метою діагностики соціальної нерівності, свідчать про наявність значних

ресурсних розривів між нижчими і вищими соціальними прошарками, низькостатусними і високостатусними соціальними групами. Такі розриви свідчать про недієвість законів і встановлених державою соціальних ліфтів.

Про наявність таких розривів в українському соціумі і недієвість інституту освіти як соціального ліфту свідчать дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України, про що пише в своїй статті український соціолог С. Оксамитна [7, с. 30]. Вона наводить цікаві дані, що свідчать про відтворення в освіті соціальної нерівності від покоління до покоління. У висновку статті дослідниця висуває припущення про існування в самому інституті освіти бар'єрів, які ускладнюють досягнення вихідцями з нижчих верств суспільства успіхів в освіті, що не дозволяє успішно закінчити навчальний заклад і стає перепорою для подальшого просування вгору за соціальною ієрархією.

Зарубіжні вчені О. Осипов і Н. Матвеева в спільній науковій праці, присвяченій осмисленню і концептуалізації механізмів доступності освіти, досить повно описують так звані «бар'єри нерівності», що мають місце в освіті [9, с. 45]. Вчені відзначають, що найчастіше соціологи пояснюють причини неоднакових успіхів в освіті відмінностями потреб і поведінки соціальних груп у сфері освіти. Такі дослідження, безумовно, є цікавими, корисними, але не наближають до розуміння комплексу зв'язків між системою освіти і соціальною нерівністю, не наближають до пом'якшення умов, що перешкоджають рівному доступу до якісної освіти.

Досліджуючи проблеми соціального розшарування в освіті, вітчизняна соціологія в значній мірі спирається на зарубіжні розробки. Проблема відтворення нерівності через освіту знаходить відображення у специфічних теоріях культурного капіталу, репродукції, когнітивних і мовних кодів (Б. Бернстайн, П. Бурдье, М. Епл та ін.) [1; 2; 10]. Цінність наукового здобутку цих вчених полягає в тому, що вони зауважують на прихованих, неочевидних, таких, що мають місце всупереч законодавству механізмах соціального розшарування в освіті. Результатами власних досліджень вони підтверджують, що бар'єри доступності (якісної) освіти є непомітними для пересічного громадянина, невлвовими для неповсякденно сприйняття, утім, вони існують, сприяючи відтворенню соціальної нерівності за ознакою соціального походження. Таке відтворення в громадській думці, в медій-

ному і політичному дискурсі списується на рахунок самих «жертв» нерівності – їх нібито слабких здібностей, відсутності прагнення та / або бажання досягати більш високих соціальних позицій тощо.

О. Осипов і Н. Матвеева виділяють наступні бар'єри нерівності в освіті [9, с. 47]: 1) трекінг (розведення учнів за здібностями); 2) комерціалізація освіти; специфіка відносин тих, хто навчає з тими, хто навчається; структура сім'ї учнів та її розмір; 3) ціннісне ставлення батьків до навчання їхніх дітей; 4) мовні здібності учнів, які зумовлюють їх навчальні успіхи.

Останній бар'єр особливо привернув нашу увагу з причини майже повної відсутності наукових досліджень, які б свідчили про його фактичну наявність. Одиначні камерні дослідження проводилися Б. Бернстайном і П. Бурдье. Їх результати підтвердили, що вихідці з різних соціальних прошарків (соціально-класових груп) оперують специфічними когнітивними і мовними кодами, «налаштованими» або «неналаштованими» на складну кодову систему освіти. Детальному розгляду результатів цих досліджень присвячено низку наших наукових праць, виданих раніше [4; 5, с. 301], отже не вважаємо за необхідне в даній статті повторювати відповідні положення і висновки. Утім, зауважимо, що різні соціальні (соціально-класові) групи використовують різні форми вживання мови, а мовні практики, поширені у цих групах, формують різні за складністю когнітивні коди. Мовні практики працівників фізичної праці та її різновидів відрізняються використанням коротких, простих, часто незакінчених речень з бідною синтаксичною структурою. Комунікація базується на простому принципі використання мови, в результаті чого формуються прості когнітивні коди. Мова працівників розумової (інтелектуальної) праці істотно відрізняється використанням більш довгих речень, які мають складну структуру. В основу їх комунікації покладений складний принцип використання мови, що сприяє формуванню складних когнітивних кодів [1, с. 85; 2, с. 87]. Найбільш активне формування мовних і когнітивних здібностей¹ відбувається у віці 5-6 років. Рівні когнітивного розвитку, лексичних навичок та готовності до навчання в цілому у дітей різного соціального походження суттєво відрізняються.

¹ Зокрема, маються на увазі здібності узагальнення, абстрагування та класифікації об'єктів реальності, які у значній мірі визначають подальші успіхи когнітивного розвитку, готовність до здійснення більш складних розумових процедур, а також здібності лаконічно й аргументовано висловлювати свою думку тощо

За прикладом досліджень, проведених цими вченими, із запозиченням їх дослідницької методології на кафедрі соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» протягом 2013–2014 рр. реалізовувався проект під назвою «Освіта та коди нерівності» (керівник – д. с. н. Нечитайло І. С.).

Теоретично ми інтерпретуємо код як установку на смисли, на розуміння соціальної реальності, яка є латентною складовою соціальної дії. Розрізняємо когнітивні та мовні коди. Код когнітивний – логічна диспозиція, схильність до певних логічних висновків, представлена певним набором схем уяви та мислення, які є результатом практичного досвіду і формуються у процесі повсякденної взаємодії, в тому числі через оволодіння мовою. Код мовний – набір схем символічного вираження думок, тобто пов'язаних певним чином слів та інших символічних знаків. На емпіричному рівні когнітивні та мовні коди розрізняються за ступенем складності [6, с. 19].

В основу дослідження був покладений нетрадиційний для соціології метод – тест угруповання картинок, який дозволив виявити ступені розвиненості когнітивних та мовних кодів дітей, після чого дослідити їх залежність від рівня освіти і соціально-професійного статусу батьків. У якості об'єкта дослідження виступили вихованці підготовчих груп дитсадків і першокласники шкіл м. Харкова років (n=402). Результати цього дослідження також були описані нами у попередніх наукових працях [4; 5, с. 301], тому зауважимо лише на основному висновку, який є важливим для подальших міркувань в межах цієї статті. Отже, факторний і кореляційний аналіз показали, що найбільш потужним за ступенем впливу на формування кодів є фактор «сімейно-соціально-статусний», зокрема професія і освіта матері. Діти працівників розумової праці з вищою освітою частіше є носіями складного коду і у зв'язку з цим показують кращі успіхи в освіті. Те ж саме стосується мовного коду. Окрім того, спираючись на отримані дані, нами було висунуто припущення стосовно трансформації кодів: їх ускладнення і розвиток, як і гальмування цих процесів, значною мірою залежать від стилю роботи, характеру взаємодії педагога зі своїми вихованцями, від того, наскільки жорстким (суворим) або лояльним й демократичним він є. Зауважимо, що характер взаємодії, хоча

і залежить від особистісних якостей вчителя (викладача), все ж таки у більшості випадків відповідає загальним нормам навчальної установи, в якій він працює, а отже несе на собі відбиток інституціоналізованих відносин², що в ній склалися.

Оскільки останній висновок нами було сформульовано як гіпотезу, у 2015 р. був організований і реалізований студентський дослідницький проект, спрямований на підтвердження або спростування цієї гіпотези. Базові методологія і методи дослідження були такими самими, як і в 2013–2014 рр. Однак тестування (дітей 5-6 років) і опитування (їх вихователів і батьків) проходили виключно у дошкільних навчальних закладах «інтенсивно розвиваючого» типу, таких, що використовують нетрадиційні освітні методики, які стимулюють і інтенсифікують когнітивний розвиток ($n=49$). Слід зазначити, що дані, зібрані за допомогою методів спостереження (присутність на заняттях), інтерв'ю з педагогами і батьками вихованців цих закладів освіти, показали, що всі без виключення педагога активно використовують індивідуальний підхід, а стиль їх спілкування з вихованцями на заняттях є, скоріше, партнерським, демократичним, таким, що базується на наданні якомога більшої свободи для творчого (креативного) прояву дітей. Адже встановлення саме таких стосунків є необхідною умовою реалізації програм «розвиваючого навчання» та подібних.

Відповідно до нашої гіпотези, коефіцієнт кореляції між ступенем розвиненості когнітивного коду і професією матері вихованців «шкіл раннього розвитку» буде помітно нижчим, ніж аналогічний коефіцієнт у групі дітей, які є вихованцями звичайних дитячих садків (вибірка таких за результатами попереднього дослідження склала 45 осіб). Двовимірні розподіли показали,

що коефіцієнти зв'язку між ступенем розвиненості когнітивних кодів і професією матері вихованців звичайних дитячих садків складають $T=0,4$; $T_c=0,4^3$, що свідчить про наявність помітного зв'язку. Аналіз даних 2015 р. показав значно нижчі коефіцієнти у групі вихованців «шкіл раннього розвитку» – $T=0,15$; $T_c=0,1$, що свідчить про наявність дуже слабкого зв'язку між ступенем розвиненості мовного і когнітивного коду

Висновки.

Отже отримані дані підтвердили нашу гіпотезу, як і ту, яку було сформульовано за результатами дослідження, проведеного на кафедрі соціології ХГУ «НУА» у 2013–2014 рр., а саме: ступінь розвиненості когнітивних кодів, хоча і залежить від фактору соціального походження, зокрема від роду занять матері як найважливішого агента первинної соціалізації, все ж таки стиль роботи педагога значною мірою впливає на розвиток когнітивних кодів. Дотримання вчителями демократичних засад спілкування і діалогічності освітнього дискурсу, спрямованість викладацьких методик, перш за все, на когнітивний розвиток учнів (а не на завантаження їх пам'яті інформацією) дозволить зняти один із фундаментальних бар'єрів нерівності в освіті, що закладається ще на перших освітніх сходинках – на рівні загальної дошкільної та початкової шкільної освіти.

На закінчення відзначимо, що орієнтиром освітньої політики держави має бути не боротьба з нерівністю, а управління нею. Причини та передумови відтворення соціальної нерівності через освіту криються в умовах і специфіці взаємодії учасників освітнього процесу. Для усунення «невидимих» бар'єрів, що існують в системі освіти і перешкоджають вертикальній соціальній мобільності, необхідною є модернізація змісту підготовки педагогічних кадрів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бернстайн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернстайн. – М.: Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдые П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдые, Ж.-К. Пассерон. – М.: Просвещение, 2007. – 267 с.
3. Гидденс Е. Социология / Э. Гидденс. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 632 с.
4. Нечитайло И. С. Возможности и перспективы применения некоторых ситуативных тестов в эмпирической социологии (на примере теста группировки картинок) / И. С. Нечитайло // Социс. – 2015. – № 6. – С. 68-77.
5. Нечитайло И. С. Изменение общества через изменение образования: иллюзия или реальность? / И. С. Нечитайло. – Харьков: Изд-во НУА, 2015. – 552 с.

² Інституціоналізовані відносини – форма відносно стійких зв'язків і взаємодій, організованих відповідно до встановлених правил, норм, зразків поведінки, що підтримують (відображають, підкріплюють) існуючу ієрархію статусів і дисципліну.

³ «Т» і «Тс» – коефіцієнти Чупрова і Крамера, відповідно, що показують силу зв'язку між ознаками. Чим ближче значення «Т» і «Тс» до 0, тим слабкіше зв'язок. І навпаки, чим ближче «Т» і «Тс» до 1, тим сильніше зв'язок.

6. Нечітайло І. С. Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти: автореф. дис. д-ра соціол наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / І. С. Нечітайло. – Харків, 2018. – 40 с.
7. Оксамитна С. М. Освітня нерівність і експансія вищої освіти / С. М. Оксамитна // Приоритеты современного образования: теория, методология, практика: материалы международной науч.-практ. конф. – Харьков: Изд-во НУА, 2014. – С. 22-34.
8. Осипов А. М. Глобальная социология образования: зарубежный опыт решения социальных проблем в сфере образования / А. М. Осипова. – Великий Новгород: НовГУ, 2015. – 300 с.
9. Осипов А. М. Институциональные барьеры и механизмы доступности образования / А. Осипов, Н. Матвеева // Социс. – 2015. – № 7. – С. 37-48.
10. Apple M. W. The hidden curriculum and the nature of conflict / M. W. Apple // Interchange. – 1971. – № 2. – P. 27-40.

REFERENCES

1. Bernstajn, B. (2008). *Klass, kody i kontrol': struktura pedagogicheskogo diskursa [Class, codes and control: the structure of pedagogical discourse]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
2. Burd'e, P., & Passeron, ZH.-K. (2007). *Vosproizvodstvo: ehlementy teorii sistemy obrazovaniya [Reproduction: elements of the theory of the system of education]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
3. Giddens, E. (2005). *Sociologiya [Sociology]*. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
4. Nechitajlo, I.S. (2015). *Vozmozhnosti i perspektivy primeneniya nekotorykh situativnykh testov v ehmpiricheskoj sociologii (na primere testa gruppировки kartinok [Opportunities and prospects for the application of some situational tests in empirical sociology (on the example of a grouping test for pictures)]*. *Socis*, 6, 68-77 [in Russian].
5. Nechitajlo, I.S. (2015). *Izmenenie obshchestva cherez izmenenie obrazovaniya: illyuziya ili real'nost'? [The change of society through a change in education: illusion or reality?]*. Kharkiv: Izd-vo NUA [in Russian].
6. Nechitajlo, I.S. (2018). *Sistemno-kodova koncepciya vzajemodii suspil'stva ta osvity [System-code concept of the interaction of society and education]*. Extended abstract of doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Оксамитна, С.М. (2014). *Osvitnya nerivnist' i ekspansiya vishchoї osviti [Educational inequality and the expansion of higher education]*. *Priorytety sovremennogo obrazovaniya: teoriya, metodologiya, praktika – Priorities of Modern Education: Theory, Methodology, Practice: Proceedings from the International Scientific and Practical conference*. Kharkiv: Izd-vo NUA [in Ukrainian].
8. Osipov, A.M. (2015). *Global'naya sociologiya obrazovaniya [Global sociology of education: foreign experience in solving social problems in the sphere of education]*. Velikij Novgorod: NovGU [in Russian].
9. Osipov, A.M., & Matveeva, N.A. (2015) *Institucional'nye bar'ery i mekhanizmy dostupnosti obrazovaniya: koncepciya i regional'naya dinamika [Institutional barriers and mechanisms of accessibility of education]*. *Socis*, 7, 37-48 [in Russian].
10. Apple, M.W. (1971) *The hidden curriculum and the nature of conflict*. *Interchange*, 2, 27-40.

Нечітайло Ірина Сергіївна

Доктор соціологічних наук, доцент,
Завідувач кафедри соціології
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
61000, м. Харків, вул. Лермонтовська, 27

Email: nechit@ukr.net ORCID: 0000-0002-0656-0370

Nechitaylo Iryna

Doctor of Sociology, Associate Professor,
Head of the Department of Sociology
Kharkov University of Humanities «Peoples Ukrainian Academy»
27, Lermontovska str., Kharkiv, 61000, Ukraine

Минко Аліса Віталіївна

Магістр соціології
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
61000, м. Харків, вул. Лермонтовська, 27

Email: aliceminka@gmail.com

Minko Alisa

Master of Sociology
Kharkov University of Humanities «Peoples Ukrainian Academy»
27, Lermontovska str., Kharkiv, 61000, Ukraine

Цитування: Нечітайло І. С. «Невидимі» бар'єри соціальної нерівності: передумови відтворення у дошкільній і початковій освіті / І. С. Нечітайло, А. В. Минко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 41-46.

Citation: Nechitailo, I.S., Minko, A.V. (2018). «Nevydyimi» bariery sotsialnoi nerivnosti: peredumovy vidtvorennia u doshkilnii i pochatkovii osviti [«Invisible» barriers to social inequality: the preconditions for reproduction in preschool and primary education]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 41-46.

Стаття надійшла / Article arrived: 19.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.09.2018

Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності

Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті описано поняття соціальної активності, критерії для виділення її форм та охарактеризована волонтерська діяльність як один із типів її прояву. З'ясовано основні ознаки, за якими можна відрізнити волонтерську діяльність, визначено ступені залучення до неї. Окремо розглянуті сучасні і традиційні напрямки та форми волонтерства, мотиви участі людей в ньому. Виділено фактори збільшення волонтерської активності в Україні. Наведено дані соціологічного дослідження, в межах якого було виявлено рівень волонтерської активності харків'ян, її основні напрямки і форми. Встановлено, що більшість харків'ян асоціюють волонтерство з наданням допомоги речами, їжею і технікою, тобто вибирають менш затратні за часом і коштами форми, а рівень довіри до волонтерів та інформованість про їх діяльність низькі. Були названі основні причини, якими харків'яни пояснюють відмову від особистої участі у волонтерській діяльності, при цьому виявлено вплив віку, доходу та рівня освіти респондентів на їх значимість. Оцінено вплив особистої участі респондентів у волонтерській діяльності на вибір найбільш актуальних її напрямків і форм, джерел інформації про об'єкти діяльності. Виявлено, в якості основних мотивів участі у волонтерській діяльності, бажання змінити суспільство шляхом вирішення гостросоціальних проблем, прохання близьких допомогти в цій діяльності і співчуття до нужденних, при цьому чоловіки і бідніші активніше бажують змінити суспільство, молодь і домогосподарки проявляють більше співчуття до нужденних. Встановлено сплеск волонтерської активності у зв'язку з військовими подіями на сході країни, який був викликаний співчуттям і прагненням вирішити найгостріші проблеми, але з часом він не переріс в активність по відношенню до типових для волонтерства груп (людей похилого віку, дітей, сиріт, інвалідів), тобто відбулося тимчасове включення в цю діяльність.

Ключові слова: соціальна активність; волонтерство; волонтерський рух; волонтерська активність; форми волонтерства; напрямки волонтерства; чинники волонтерської активності; волонтер

Voluntary activity in Ukraine as a social activity

Bolotova V.O., Liashenko N.O., Baidak T.M.

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

The article clarifies the concepts of social activity, volunteer activity, volunteering, volunteer. Volunteer activity is defined as a separate type of social activity. For such a type of social activity, the following features are characteristic: the lack of remuneration in general, voluntariness, the benefit of the group, or society from activities. Volunteering can be organized or unorganized, carried out individually or in a group, public or private organizations. Based on the characteristics of volunteering, volunteers are people who voluntarily, on their own accord, engage in activities that benefit people or the environment and do not require financial compensation.

The article describes the results of a sociological study aimed at determining the level of volunteer activity of the inhabitants of Kharkiv. The data obtained during the study allowed us to say that in most cases, volunteering is associated with providing food, things, equipment and housing. To fully develop volunteer practices in society, and to support volunteering by the broad masses, society must trust volunteers and recognize volunteer activities as socially useful. Among Kharkiv people, the level of trust in volunteering is not high, moreover, this level is particularly low among people with secondary education and low income. The main reasons for non-participation in volunteering activities are the conviction of Kharkiv residents that the state, not ordinary citizens, should take care of the poor. Volunteers are more likely to be engaged by respondents with higher education and middle or high levels of prosperity. The most promising areas for volunteering are helping homeless children and orphans, helping the elderly and the disabled, helping the internally displaced people and improving the city. Various forms of volunteering are characteristic of different areas of volunteering. The main forms of assistance to the army and internally displaced people is money and supply providing. Regarding orphans and homeless children, the main forms of assistance are supply help, concerts, festivals and other entertainment activities organizing. The basic forms of assistance to the elderly are assistance in organizing events, assistance with professional counseling, help with supply. The main motive for participation in volunteer activity is the desire to change society by solving acute social problems.

Keywords: social activity; volunteering; volunteer movement; volunteer activity; volunteering forms; volunteering directions; volunteer activity factors; volunteer

Волонтерская діяльність в Україні як вид соціальної активності

Болотова В. А., Ляшенко Н. А., Байдак Т. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

В статті описано поняття соціальної активності, критерії для виділення її форм та охарактеризована волонтерська діяльність як один із типів її проявлення. Виявлені основні ознаки, які дозволяють відізнати волонтерство від інших видів діяльності, визначені рівні включеності індивіда в нього. Відокремлено сучасні та традиційні напрями та форми волонтерства, мотиви участі людей в ньому. Виділено фактори збільшення волонтерської активності в Україні. Приведено дані соціологічного дослідження, яке дозволило виявити рівень волонтерської активності харківчан, її основні напрями та форми. Встановлено, що більшість харківчан асоціюють волонтерство з наданням допомоги речами, їдою та технікою, тобто вибирають менш затратні за часом та засобами форми, а рівень довіри до волонтерів та інформованість про їх діяльність низькі. Названі основні причини, якими пояснюють харківчане своє відмовлення від особистої участі в волонтерському русі, при цьому виявлено вплив віку, доходу та рівня освіти на їх відповіді. Визначено вплив особистої участі жителів Харкова в волонтерській діяльності на вибір напрямів та форм роботи, джерел інформації про волонтерський рух. Виявлені основні мотиви участі в волонтерській діяльності: бажання змінити суспільство шляхом вирішення соціально-економічних проблем; прохання близьких допомогти в цій діяльності та співчуття до потребуючих. Визначено, що соціальні характеристики харківчан впливають на їх ставлення до волонтерської діяльності, наприклад, чоловіки та люди з низьким рівнем доходів активніше бажають змінити суспільство, а молодь та домогосподарки проявляють більше співчуття до потребуючих. Виявлено, що імпульс волонтерської активності, пов'язаний з військовими подіями на сході країни, був викликаний співчуттями до потерпілих та бажанням вирішити гострі соціальні проблеми, однак з часом ця активність не переросла в активність за відношенням до типових для волонтерства груп (старикам, дітям, сиротам, інвалідам), тобто відбулося тимчасове включення в цю діяльність.

Ключові слова: соціальна активність; волонтерство; волонтерський рух; волонтерська активність; форми волонтерства; напрями волонтерства; фактори волонтерської активності; волонтер

Постановка проблеми.

Волонтерська діяльність – один із найпоширеніших видів добровільної праці. Напрямки роботи волонтерів різноманітні: від допомоги літнім людям, дітям-інвалідам, дітям-сиротам і людям з обмеженими можливостями до профілактики наркоманії та поширення ВІЛ-інфекції, допомоги тваринам та захисту природи. Їх діяльність заснована на особистій активності, ініціативності, небайдужості до соціальних проблем, бажанні допомогти та зробити світ більш гуманним. У 2014 році відбулися різкі зміни в Україні, які призвели до нових соціальних проблем і підштовхнули до дій значну кількість людей. Волонтерський рух став реальною силою, з'явилися нові напрями волонтерства, змінилося ставлення до нього з боку громадян та зростає їх поінформованість про цей вид соціальної активності. Зараз волонтерський рух відіграє важливу роль у вирішенні критичних проблем українського суспільства. Частина його представників зайняла контролюючі посади в міністерстві оборони, створили громадські організації та продовжують вести активну захисну, просвітницьку, контролюючу та інформативну

діяльність. Все це зумовило необхідність дослідження основних тенденцій у змінах українського волонтерства, прогнозування подальшого розвитку цього руху.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблематика свободи діяльності, моральні принципи і категорії, що лежать в основі феномену волонтерства, такі як альтруїзм, добро, свобода волі, співчуття і безкорисливість розглядалися в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних мислителів. Серед них О. Конт (вперше сконструював і ввів у науковий обіг термін «альтруїзм»), Ш. Фур'є, Сен-Сімон, Г. Спенсер. Добровольча праця як основа побудови комуністичного суспільства розглядалася К. Марксом, Ф. Енгельсом. Як наукове поняття «соціальна активність особистості» була описана Є. Ануфрієвим [2], Л. Архангельським [3], Л. Виготським [6], О. Леонтьєвим [13], Т. Мальковською [16], А. Петровським [21], О. Якубою [25] та іншими.

Велику кількість досліджень у сучасній науці присвячено розгляду форм соціальної практики волонтерства. Порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду добровольчої діяльності представлений в працях таких вчених, як

Д. Горелов [7], Л. Сікорська [21], Т. Лях [14], К. Павлюк [19], І. Тохтарова [23], М. Чайка [24]. Питання мотивації людей до заняття суспільно-корисної діяльності вивчали А. Маслоу [17], Д. Маккеланд [15], О. Леонтьєв [13], Л. Божович [3].

Такі аспекти волонтерської діяльності як форми, напрями, мотивація, вплив на суспільство в цілому та життя конкретних людей зокрема вже розглядалися значною кількістю дослідників. Але разом зі змінами в суспільстві та переходом українського волонтерства на новий рівень, підвищенням його значущості всі ці аспекти потребують повторного та більш детального дослідження.

Мета статті – охарактеризувати волонтерську діяльність як форму соціальної активності, виявити ставлення до її різних напрямків у мешканців м. Харкова.

Виклад основного матеріалу.

Активність людини набуває особливого значення як найважливіша якість особистості, як здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності з власними потребами, поглядами, цілями [2]. Найважливішою сферою і особливим рівнем активності людини є соціальна активність. Зараз можливо виділити два основних підходи до визначення соціальної активності: 1) «діяльнісний», що зосереджує увагу на предметі, спрямованості, формах, мотивах соціальної активності; 2) «особистісний», що трактує активність як елемент структури особистості, пов'язаний з її потребами та установками, спрямований на здійснення змін в житті людей та у власному житті. Для «особистісного» підходу висхідним, відправним в описанні соціальної активності є з'ясування її зв'язку із соціально-цілим - с конкретним суспільством, соціальними спільнотами, людством [15]. Зрозуміло, що соціальна активність не може бути зведеною до одного з моментів - свідомості чи діяльності особистості. Це висхідна соціальна якість, що виявляє цілісне, стійке активне ставлення до суспільства, проблем його змінення (або збереження, зміцнення) і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості. Соціальна активність – це не лише розуміння і прийняття інтересів суспільства, але й готовність, уміння реалізувати ці інтереси, активна діяльність самостійного суб'єкта [16]. Отже, соціальна активність це – діяльна, мотивована участь індивідів у перетворенні об'єктивних соціальних умов, у такому їх зміненні, яке сприяє

більш повному досягненню інтересів та задоволенню потреб суспільства [25].

Зараз під волонтерською діяльністю розуміється окремий вид соціальної активності, ознаками якого є відсутність винагороди (фінансове відшкодування повинне бути менше вартості виконаної роботи.), добровільність, користь від діяльності (групі або особам, що одержують винагороду, або суспільству в цілому, навколишньому середовищу). Волонтерство може бути організованим або неорганізованим, здійснюватися індивідуально або в групі, громадських або приватних організаціях. Соціолог Є. І. Холостова дає наступне визначення поняттю «волонтер» – це люди, що роблять що-небудь по своїй волі, за згодою, а не з примусу. Вони можуть діяти або неформально, працювати безкоштовно, як в державних, так і приватних організаціях медичної, освітньої сфери або соціального забезпечення, або бути членами добровільних організацій. Волонтери в сучасному значенні цього слова – це члени громадського об'єднання соціальної спрямованості» [22].

Основні принципи волонтерської діяльності: добровільність (волонтером можна стати тільки за бажанням); незалежність (можливість приймати власні рішення); єдність (багато ідей поєднані одною метою); універсальність (враховуються рівні можливостей кожного); неординарність (політ фантазії не обмежений); зацікавленість (людина отримує задоволення від самого процесу роботи, без матеріальних винагород).

Волонтерська діяльність належить до соціоцентричної або альтероцентричної активності. Вона може реалізовуватися на базі почуттів та емоцій, а якщо до них приєднуються знання та волюві спрямування, йдеться про тривалу діяльність [12].

В межах волонтерства особистість бере на себе додаткові соціальні суспільно корисні ролі, виконує пов'язані з ними обов'язки. Зазвичай воно реалізується як взаємодопомога та філантропія. Волонтерська діяльність належить до просоціальної суспільно-політичної активності. Її об'єктивними показниками є участь у громадських та політичних об'єднаннях, виконання суспільно корисної діяльності, прояв ініціативності у громадській діяльності і т.п. До суб'єктивних показників належать: ставлення до соціально-політичної діяльності; усвідомлення її важливості та значущості [18].

Рівень залучення до волонтерської діяльності може бути наступним:

- високий – індивід регулярно займається суспільно корисною діяльністю, є членом громадських об'єднань, систематично бере участь у роботі зборів, позитивно ставиться до соціально-політичної діяльності, усвідомлює її важливість, поділяє цілі об'єднань, в яких бере участь;

- середній та низький рівень (залежно від ступеня вираженості критеріїв) – участь в суспільно корисній діяльності несистематична, збори громадських об'єднань відвідує рідко, за потребою. Ініціативи не проявляє, або проявляє рідко, переслідує власні цілі, незалежно від узгодженості з цілями групи;

- пасивний – суспільно корисної діяльності не веде, участі у громадських об'єднаннях не бере, або може за необхідності. Вважає, що нічого в суспільно-політичному житті змінити не здатний [2].

Добровільна допомога, що надається людиною або групою людей суспільству в цілому або окремим людям, включає в себе дії, що вживаються на місцевому, загальнонаціональному та міжнародному рівнях, а також на рівні міжнародного співтовариства в цілому, які здійснюються, незважаючи на кордони.

Волонтерська діяльність може приймати різні форми: від традиційних видів взаємодопомоги до спільних зусиль тисяч людей, спрямованих на подолання наслідків стихійного лиха, врегулювання конфліктних ситуацій, викорінення бідності. Її можна розділити на такі напрямки:

1. Взаємодопомога або самодопомога. Люди здійснюють волонтерську діяльність, щоб допомогти іншим членам своєї ж соціальної групи чи спільноти.

2. Благодійність або служба на благо інших. Первинним бенефіціарієм є не учасник групи, членом якої є волонтер, а третя сторона.

3. Участь і самоврядування. Роль окремих осіб у процесі управління - від представництва в дорадчих органах уряду до участі у місцевих проектах розвитку.

4. Просвітництво або пропаганда будь-яких питань, що стосуються певних груп суспільства [14].

Суспільство виграє, коли збільшується кількість волонтерів. До участі у волонтерській діяльності людину підштовхують різні мотиви, відповідно до яких, можна запропонувати їй такі напрямки роботи:

- 1) задоволення фізичних потреб (приготування їжі; пошив та роздача одягу; робота на

свіжому повітрі, пов'язана з проведенням різноманітних спортивних заходів; робота у притулку, центрі денного перебування, літньому таборі тощо);

- 2) задоволення потреби у безпеці (розповсюдження екологічно чистих продуктів харчування; робота спільно з правозахисними організаціями; робота для підвищення професіоналізму, що дозволить закріпити позиції на основному місці роботи; отримання знань, умінь, навичок, які допоможуть працевлаштуватися тощо);

- 3) задоволення соціальних потреб (організація та участь у різноманітних соціальних заходах; адміністративна робота; менеджерська робота тощо);

- 4) задоволення потреби у почутті гордості та престижу (представлення інтересів організації; керівництво групою; отримання престижної посади тощо);

- 5) самореалізація (розробка власного соціального проекту; творча робота з ненормованим графіком; викладацька/тренерська робота тощо) [24].

Психолог Девід Маккеланд висунув теорію потреб, за якою вчинками людини керують влада, успіх та приналежність. Враховуючи ці потреби, провідні мотиви заняття волонтерством також можна поділити на три групи та пропонувати їх представникам роботи відповідного типу [15].

Джин Морріс Трамбауер у своїй праці «Практичні рекомендації з перетворення волонтерів у міністрів», опитавши більше двох тисяч волонтерів різних країн світу, виділив найбільш часто згадувані ними мотиви, які спонукають до участі у волонтерських програмах, а саме: знайомство з новими людьми; боротьба із самотністю; схвалення оточуючих людей; відчуття потрібності суспільству; заради розваги; причетність до вирішення важливих соціальних проблем; вираження творчої натури; набуття знань і практичних навичок; розширення власного світогляду; можливість для особистісного зростання; встановлення нових зв'язків та поява нових контактів, які в подальшому допоможуть у працевлаштуванні; можливість кар'єрного зростання; отримання рекомендацій для кар'єрного зростання чи навчання; організація змістовного дозвілля; розвиток умінь і навичок, які не використовуються на оплачуваній роботі; вираження релігійних переконань та прихильностей; вираження співчуття та солідарності з людьми, які потребують допомоги [1].

Також мотиви участі у волонтерській діяльності можна класифікувати за основними потребами особистості та згрупувати наступним чином:

- потреба у визнанні – люди хочуть, щоб їхня робота або проявлені здатності високо оцінювалися іншими;
- потреба в досягненні – людям подобається відчувати, що вони виконували щось важливе;
- потреба в самоконтролі – багатьом людям хочеться відчувати себе незалежними, відчувати, що вони несуть відповідальність за своє життя і вчинки;
- потреба в різноманітності – людям, як правило, набридає робити одне і те ж, виникає бажання зайнятися чимось іншим;
- потреба в зростанні – люди прагнуть до розвитку, розширення і збагачення свого досвіду, знань і підвищення свого життєвого статусу;
- потреба в спілкуванні – потреба людини належати до якоїсь групи, бути визнаним, улюбленим, співпрацювати з іншою людиною або групою. Для цих людей важливо працювати в команді, отримувати групові завдання;
- потреба в розвазі – хоча це може здатися несерйозним, але потреба в розвазі і пригодах дуже сильна, іноді сильніша за всі інші;
- потреба бути єдиним – це потреба відчувати себе особливим і значущим [20].

Та окрім перерахованих вище раціональних мотивів, слід ще відмітити і відчуття емпатії, співчуття до нужденних.

На підставі досліджень мотивації добровольців було виявлено, що молодь прагне отримати якісь нефінансові вигоди, люди середнього віку хочуть працювати в добре організованій групі, а старше покоління – отримати емоційно-психологічний комфорт [8, 21].

Для задоволення потреб тієї чи іншої групи необхідна і достатня більш-менш тривала участь у волонтерській діяльності. На цій підставі виділяються волонтери на довгий і короткий термін. Мотивація перших - досягнення мети і причетності, отримання більших можливостей участі у вирішенні проблеми. Такий волонтер, як правило, знаходить роботу сам або «росте» всередині організації, прагне самостійно визначати розклад і тривалість своєї роботи, пристосовує свій час і витрати сил так, щоб досягти успіху у вирішенні проблеми «глобального» характеру. Мотивація добровольця на короткий термін - визнання особистого досягнення, а не статус в групі. Він воліє та робить чітко визначену діяль-

ність в обмеженому відрізку часу, не дуже глибоко зацікавлений в організації або проблемі, але співчуваючий та прагне зробити особистий вклад в її вирішення [12].

Для розвитку волонтерського руху необхідний ряд умов: наявність групи однодумців, які виступають ініціаторами та координаторами волонтерської діяльності; врахування специфіки мотиваційної структури добровольців по відношенню до участі у волонтерській діяльності; забезпечення сприятливого морального клімату, престижності, створення «моди» на волонтерський рух; використання значущою для добровольців діяльності як основи волонтерства; використання волонтерства як засобу підвищення соціального статусу людини.

Досить важким є складання повного переліку напрямків волонтерської допомоги, адже вони обумовлені появою чи загостренням найрізноманітніших проблем. Умовно можна згрупувати найбільш розповсюджені з них:

1. Благоустрій міста, прибирання сміття та забруднень водою.
2. Допомога громадянам, що мають проблеми зі здоров'ям, таким як особи похилого віку, інваліди, поранені.
3. Допомога громадянам, які не мають житла, соціально дезадаптовані: безпритульні діти, бездомні, мігранти, колишні ув'язнені, сироти.
4. Захист прав і свобод людини і громадянина, на захист прав соціально незахищених груп громадян.
5. Допомога тваринам, добровільна допомога зоопаркам і заповідникам.
6. Пропаганда здорового способу життя, проведення бесід, спрямованих на профілактику наркоманії, куріння, алкоголізму, СНІД, підліткової злочинності.
7. Надання посильної допомоги органам правопорядку, рятувальникам, медикам і тому інше.
8. Допомога в організації концертів, різного роду фестивалів та інших розважальних заходів, конференцій, спортивних змагань.
9. Донорство.

Відродження волонтерства в Україні необхідно, тому що це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, групи або довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи держави про суспільне благо. Воно дає можливість кожному зробити щось із покращення якості життя, як свого (через збільшення самоповаги, доцільності життя, збіль-

шення його насиченості), так і інших. Крім того, волонтери приносять у соціальну сферу нові творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем [24].

Соціально-політичні та економічні проблеми, що виникали в Україні з прийняттям її незалежності та перебудовою економічної та політичної системи, призвели до занепаду в галузі соціального захисту. Механізми, завдяки яким держава раніше забезпечувала надання певним категоріям населення необхідних соціальних послуг, стали неефективними. Волонтерська діяльність почала розвиватися (створення телефонів довіри, соціальні служби для дітей та молоді, участь волонтерів в організації Євро 2012 та ін.), але її масштаби були незначні. Трагічні соціально-політичні події 2014 року, військовий конфлікт на сході України, поява вимушених переселенців, загострення економічних проблем, виявлення недоліків в забезпеченні ліками, їжею, одягом та військовим спорядженням військових, що захищають території України призвели до активування волонтерського руху. Його представники надавали допомогу тим соціальним групам, яким держава в наслідок бюрократичної тяганини, байдужості чиновників та відсутності матеріальних коштів не могла допомогти [25]. Таким чином, активування волонтерського руху обумовлено: недостатньою підтримкою вимушених переселенців з боку держави; недоліками в забезпеченні армії необхідними для її функціонування ресурсами та проблемами в організації їх виробництва, постачання та розподілу; прагненням допомогти пораненим, які опинилися далеко від дому та їх родин. Волонтери стали дієвою силою, здатною оперативно реалізовувати допомогу, що вплинуло на подальшу інституціалізацію цього руху.

Основними напрямками роботи волонтерського руху в Україні стали:

- 1) допомога українській армії (збір харчів, теплих речей та амуніції, ліків);
- 2) допомога пораненим, військовим госпіталям та лікарням, у яких лікуються поранені військовослужбовці;
- 3) допомога сім'ям тимчасових переселенців із Криму та території АТО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація в новому місті та соціумі);
- 4) допомога сім'ям учасників АТО (психологічна, юридична, гуманітарна);
- 5) технічна допомога: відновлення старих, ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин.

Основними засобами і способами допомоги є:

- 1) збір коштів, волонтери збирають гроші у спеціальні скриньки у громадських місцях під час проведення благодійних ярмарків, концертів чи інших громадсько-культурних заходів, під час літургій у храмах;
- 2) збір речей;
- 3) довозення зібраної допомоги до військових підрозділів за місцем їх дислокації, госпіталів, родин військовослужбовців;
- 4) відвідування поранених у лікарнях [9].

Волонтерський рух в Україні, незважаючи на значну активізацію однієї з його сторін у зв'язку з війною на Сході, все ж ще не набув належного поширення. Значна увага до нього з боку суспільства, включення в волонтерський рух нових людей, які до цього волонтерством не займалися, стали унікальними і тимчасовими. У той же час традиційні форми волонтерства, які були актуальні сотню років тому і будуть актуальні надалі, незалежно від окремих епізодів життя держави, висвітлені значно слабше, хоча вони і краще структуровані та організовані, що обумовлено тривалістю існування цих форм. Для того, щоб зрозуміти, як поточна ситуація вплине на волонтерський рух у майбутньому, чи продовжать ті люди, які включилися в волонтерську діяльність для допомоги постраждалим від війни, надалі допомагати нужденним вже в інших сферах, нами було проведено соціологічне дослідження з метою виявлення рівня волонтерської активності харків'ян, її основних напрямків та форм.

Для виявлення рівня волонтерської активності мешканців міста Харкова, в листопаді 2017 року на кафедрі соціології та політології НТУ «ХПІ» під керівництвом авторів було проведено анкетне опитування, участь у якому взяли 450 харків'ян. У дослідженні була використана стихійна вибірка. Вибіркову сукупність склали 29% чоловіків та 71% жінок, що в цілому відповідає реальному розподіленню за статтю серед волонтерів.

Щодо бачення суті волонтерства, то у більш ніж 80% опитаних волонтерська діяльність асоціюється з наданням допомоги їжею, речами, технікою та житлом. У багатьох випадках цей вид допомоги є найбільш критичним, він задовольняє найбільш важливі потреби людей. Усі інші варіанти відповіді (фізична, консультаційна, організаційна допомога та донорство) отримали приблизно рівну кількість виборів, у межах 31-39%.

Для повноцінного розвитку волонтерських практик у суспільстві та підтримки волонтерства широкими масами суспільство має довіряти волонтерам, визнавати волонтерську діяльність як суспільно корисну. Серед опитаних рівень довіри до волонтерства досить низький, приблизно половині опитаних (53%) важко відповісти на запитання, чи довіряють вони волонтерським організаціям, довіряють волонтерам 25% респондентів, у той час як 22% не довіряють. Слід відмітити, що респонденти з середньою освітою та з низьким рівнем достатку більш схильні не довіряти волонтерським організаціям. Це пов'язано з тим, що на ставленні до волонтерства позначаються і патерналістські настрої, що залишилися з часів СРСР, крім того благодійні фонди та волонтерські організації використовувалися у шахрайських цілях, а волонтерські акції були показною діяльністю політичних сил.

Інформованість опитаних мешканців м. Харкова щодо діяльності волонтерських організацій доволі низька. Лише п'ята частина опитаних змогла назвати хоча б одну волонтерську організацію, а найбільш згадувані організації пов'язані з допомогою нужденним в результаті військового конфлікту на Сході.

Основними причинами неучасті у волонтерській діяльності було названо переконання респондентів у тому, що про нужденних повинна піклуватися держава, а не пересічні громадяни (38% вказало на це), та нестача часу чи здоров'я у респондентів (33% обрали цей варіант). П'ята частина не замислювалась над можливістю займатися волонтерством, а кожний десятий не знає з чого почати. На нашу думку, дві останні категорії респондентів можуть розглядатися як потенційні волонтери.

Опитані, які належать до старшого покоління, більш схильні підтримувати ідею патерналізму (тобто того, що головним суб'єктом допомоги повинні бути державні органи), це стосується також і людей з низьким рівнем достатку та людей без вищої освіти. Люди з вищою освітою основною причиною частіше називали нестачу часу та здоров'я, а значна частина молоді не замислювалась над можливістю участі у волонтерській діяльності, у той час як представники старшого покоління жодного разу не обрали цей варіант.

Було виявлено, що частіше займаються волонтерством респонденти з вищою освітою та середнім чи високим рівнем достатку.

Під час аналізу результатів дослідження стосовно основних джерел інформації про во-

лонтерство респонденти, які беруть участь у волонтерській діяльності, та респонденти, які такої участі не брали, розглядалися окремо. Для 68% опитаних, що займаються волонтерством, основним джерелом є інші діючі волонтери, оголошення в соціальних мережах актуальні для 49%, люди, яким допомогли волонтери, (45%) та сторінки волонтерських організацій в соціальних мережах (43%). Інформація з перших уст має явну перевагу над опосередкованими джерелами, волонтери спілкуються між собою, координують свою діяльність, спілкуються з бенефіціаріями, що дозволяє отримувати найбільш повну та об'єктивну інформацію. Для людей, які волонтерством не займаються, основними джерелами інформації є телебачення (68%) та оголошення в соціальних мережах у стрічці новин (39%). Ці люди значно менше цікавляться волонтерською діяльністю та рідко цілеспрямовано шукають інформацію.

Було виявлено, що жінки-волонтери в середньому використовують більшу кількість джерел інформації, хоча співвідношення джерел залишається однаковим. Серед людей, які волонтерством не займаються, чоловіки приділяють значно менше уваги інформації з соціальних мереж та більше, ніж жінки орієнтовані на неопосередковані джерела інформації, такі як знайомі та люди, котрим допомогли волонтери.

Найбільш перспективними напрямками волонтерської діяльності, на думку респондентів, є допомога безпритульним дітям та сиротам, допомога пристарілим та інвалідам, допомога вимушеним переселенцям та благоустрій міста.

Для діючих волонтерів найбільш актуальними напрямками є допомога вимушеним переселенцям, сиротам та безпритульним дітям, престарілим та інвалідам і допомога армії.

Переважає більшість опитаних займається волонтерством до трьох років, серед них половина – менше одного року, лише 7% опитаних беруть участь у волонтерській діяльності більше, ніж три роки.

Основними напрямками волонтерської діяльності діючих волонтерів є, перш за все, напрями пов'язані з військовим конфліктом на Сході. Це допомога вимушеним переселенцям та армії. Також достатньо розповсюдженими залишаються і традиційні напрями, такі як допомога безпритульним дітям та сиротам, престарілим та інвалідам, медикам та хворим. Це пов'язано з економічною кризою, яка сильніше відчувається слабо захищеними категоріями громадян. Піс-

ля 2016 року волонтерська активність у сферах підтримки переселенців та армії йде на спад, що пов'язано з покращенням у забезпеченні армії, зменшенням потоку переселенців і адаптацією суспільства до їх підтримки, що робить ситуацію менш критичною. Також слід зауважити, що серед людей, котрі почали займатися волонтерством протягом останнього року, менш розвинуті напрями допомоги престарілим та сиротам, а в благоустрої міста не бере участі жоден респондент.

Найбільш розповсюдженою формою допомоги, з великим відривом від інших, є допомога речами, їжею або житлом (65% респондентів відмітили цей варіант). Для цього не треба витрачати багато часу чи мати якісь навички і ця форма є менш затратною у порівнянні з пожертвою грошей. Другою по розповсюдженості є допомога в організації заходів (39% вказало на це), потім йде допомога грошима (для 33% це було актуальним), участь у донорстві (31% обрав цей варіант), фізична допомога та допомога консультаціями (на це вказало по 24% респондентів).

Для різних напрямів волонтерської діяльності характерні різні її форми. Для підтримки переселенців та армії основними формами допомоги є допомога речами та грошима, оскільки ці напрямки потребують величезної кількості ресурсів. Що стосується сиріт та безпритульних дітей, то основними формами є допомога речами та допомога в організації концертів, фестивалів та інших розважальних заходів.

Серед основних форм допомоги престарілим виділяються допомога в організації заходів, допомога професіональними консультаціями, допомога речами. Для допомоги медикам основною формою є донорство.

Ще одним важливим параметром, який характеризує волонтерський рух, є участь у різних типах організації волонтерської діяльності: третина опитаних має досвід участі у волонтерських організаціях, п'ята частина брала участь у корпоративному волонтерстві, ще стільки ж були учасниками епізодичних волонтерських акцій, а приблизно половина респондентів займалися волонтерством самостійно.

Необхідно зазначити, що у кожному з цих типів домінують різні форми участі. Для самостійної діяльності характерна допомога речами, технікою, їжею чи житлом (80%) та допомога грошима (40%). При участі у рамках волонтерських організацій характерна представленість всіх форм волонтерства. Серед опитаних, які

мали досвід участі у волонтерських організаціях, переважають такі форми, як допомога речами (64%), допомога в організації заходів (50%) та фізична допомога (43%). У корпоративному волонтерстві переважають допомога грошима та речами (по 56% виборів обидві форми), а учасники епізодичних акцій віддають перевагу організації заходів (75%), допомозі речами (56%) та фізичній допомозі (50%).

Основними мотивами участі респондентів у волонтерській діяльності виявилися мотиви бажання змінити суспільство шляхом вирішення гостросоціальних проблем. Середній показник для цього мотиву по п'ятибальній шкалі – 4.04 балів. Другим за значимістю для опитаних мотивуючим фактором є прохання членів сім'ї, друзів або знайомих допомогти у волонтерській роботі. Середній показник цього мотиву – 3.90 балів. Близька людина, яка зайнята вирішенням певних проблем, у значній мірі мотивує звернути увагу на цю проблему, може надати повну інформацію з проблеми, допомогти включитися у вирішення цієї проблеми. Це також частково підтверджують результати, отримані раніше з питання про джерела інформації, а саме те, що основним джерелом інформації для діючих волонтерів є інші волонтери. Третім за значимістю мотивом, який спонукає респондентів до волонтерської діяльності, є співчуття, емпатія до нужденних, середній показник якого – 3.63 балів. Такі мотиви, як можливість розвитку певних навичок, навчитися чомусь новому (3.14) та бажання поспілкуватися з іншими, познайомитися з новими людьми (2.84), хоч і мають середні показники, але все ж таки залишаються важливими для певних категорій людей та спонукають до волонтерства 58% та 45% респондентів. Найменш значущими для опитаних, виявилися мотиви відсутності інших занять (1.85), отримання корисних зв'язків (1.75), бажання поліпшити думку про себе в очах оточуючих (1.40) та мода на волонтерство (1.24).

Для мотивів участі також була виявлена їх залежність від соціальних характеристик респондентів. Чоловіків більше, ніж жінок, спонукає до волонтерської діяльності бажання змінити суспільство, а людей з високим рівнем достатку навпаки, цей мотив спонукає менше. Респондентів, що навчаються, менш мотивують прохання знайомих допомогти у волонтерській діяльності, але мотив співчуття для них є більш актуальним, як і для домогосподарок. Для молоді більш значущими є мотиви розвитку навичок та спілкування.

Висновки.

На основі отриманих даних можливо зробити наступні висновки:

- поширенню участі у волонтерському русі шкодить низький рівень довіри до нього, недостатня інформованість, патерналізм та індивідуалізм;

- найбільш розповсюджені у респондентів форми допомоги одягом, речами, їжею не викликають значних матеріальних, фізичних витрат та витрат часу;

- збільшення рівня освіти та достатку респондентів ставить перед ними питання відповідальності та самореалізації, допомоги іншим на фоні особистого благополуччя, що підвищує вірогідність їх участі у волонтерстві;

- жахливі військові події на сході країни викликали співчуття та бажання допомогти тим, хто опинився у важкому становищі, але вирішення найбільш гострих питань не призвело до масового переключення уваги тих, хто у 2014–2015 роках приймав участь у волонтерстві на ті типові групи громадян, які постійно потребують допомоги (сироти, інваліди, самотні люди похилого віку тощо). Тобто відбулося їх тимчасове включення у волонтерський рух.

Отримані результати дозволяють надати на-

ступні рекомендації волонтерським організаціям:

1. Для залучення більшої кількості людей до волонтерської діяльності, волонтерським організаціям необхідно більш активно висвітлювати свою діяльність за допомогою соціальних мереж, а не тільки у межах власних сторінок.

2. Використовувати ЗМІ, а саме телебачення для підвищення рівня інформованості пересічних громадян про волонтерську роботу, оскільки саме воно є основним джерелом інформації для людей, які не займаються волонтерством. Популяризувати волонтерську роботу через налагодження тісної співпраці волонтерів та журналістів.

3. Налагодити співпрацю з вищими навчальними закладами для поширення інформації про волонтерські проекти серед студентів як у формі оголошень, так і у формі презентацій, оскільки студентство є одним з основних джерел поповнення числа волонтерів.

4. Звернути увагу на такі види волонтерської роботи, як допомога людям похилого віку, що потребують уваги, інвалідам, сиротам та безпритульним дітям, діяльність по благоустрою міста, оскільки активність за цими напрямками значно зменшилась в останні роки, проте актуальність залишилась незмінною.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Trumbauer J. M. *Sharing the Ministry: A practical guide for transforming Volunteers into Ministers* / J. M. Trumbauer – NYC, 1995. – 123 p.
2. Ануфриев Е. А. Социальная активность личности / Е. А. Ануфриев – М.: Знание, 1969. – 145 с.
3. Архангельский Л. М. Социально-этические проблемы теории личности / Л. М. Архангельский – М.: Знание, 1974. – 225 с.
4. Біленький Є. А. Соціологія: словник термінів і понять / Є. А. Біленький, М. А. Козловець, І. В. Саух та ін. – Київ: Кондор, 2006. – 370 с.
5. Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков / Л. И. Божович. – М.: Педагогика, 1972. – 352 с.
6. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
7. Горелов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський. – Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. – 36 с.
8. Дидух І. Волонтерська діяльність як засіб для самореалізації та самовизначення особистості / І. Дидух // Освітній простір. – 2017. – № 10. – С. 115-120.
9. Жужа Л. О. Політичний менеджмент волонтерства АТО / Л. О. Жужа // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2015. – Т. 18. – № 6. – С. 127-133.
10. Климова С. Г. Идеи и практики солидарности в добровольческом движении / С. Г. Климова // Социологические исследования. – 2013. – № 6. – С. 34-41.
11. Кузнецов А. Корпоративное волонтерство в странах ЕС / А. Кузнецов // Международные процессы. – 2015. – Т. 13. – № 4. – С. 99-107.
12. Левдер И. А. Добровольческое движение как одна из форм социального обслуживания / И. А. Левдер // Социальная работа. – 2006. – № 2. – С. 35-38.
13. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 236 с.
14. Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен / Т. Л. Лях // Проблеми педагогічних технологій. – Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. – Вип. 3-4. – С. 139-144.

15. Макклелланд Д. Мотивация человека / Д. Макклелланд – СПб.: Питер 2007. – 672 с.
16. Мальковская Т. Н. Социальная активность / Т. Н. Мальковская – М.: Педагогика, 1988. – 144 с.
17. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу – СПб.: Питер, 2008. – 346 с.
18. Матійчик А. В. Волонтерська діяльність як детермінанта розвитку громадянського суспільства / А. В. Матвійчук // Науково-теоретичний «Грані». – 2016. – Т. 19. – № 8. – С. 100-107.
19. Мухіна М. О. Трансформація українського громадянського суспільства як єдиної системи (політологічний аспект) // Науково-теоретичний «Грані». – 2015. – Т. 18. – № 8. – С. 42-46.
20. Павлюк К. С. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики / К. С. Павлюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 13-14. – С. 87-96.
21. Сикорская Л. Е. Волонтерство как форма трудового воспитания студенческой молодежи / Л. Е. Сикорская // Проблемы педагогики и психологии. – 2009. – № 1. – С. 163-168.
22. Талмачинская М. С. Технология волонтерской деятельности в социальной сфере / М. С. Талмачинская. – Режим доступа: <https://www.scienceforum.ru/2017/pdf/31351.pdf>
23. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин / І. М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2. – С. 14-21.
24. Чайка І. Ю. Волонтерство: сутність феномена та особливості його функціонування в сучасній Україні / І. Ю. Чайка // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 7. – С. 72-79.
25. Якуба О. О. Соціологія / О. О. Якуба. – Харків: Константа, 1996. – 192 с.

REFERENCES

1. Trumbauer, J.M. (1995). *Sharing the Ministry: A practical guide for transforming Volunteers into Ministers*. NYC
2. Anufriev, E.A. (1969). *Social'naja aktivnost' lichnosti [Social activity of a person]*. Moscow: Znanie [in Russian].
3. Arhangel'skij, L.M. (1974). *Social'no-jeticheskie problemy teorii lichnosti [Socio-ethical problems of personality theory]*. Moscow: Znanie [in Russian].
4. Bilenjkyj, Je.A., Kozlovec, M.A., & Saukh, I.V. et al. (2006). *Sociologhija: slovnyk terminiv i ponjatj [Sociology: Dictionary of Terms and Concepts]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
5. Bozhovich, L.I. (1972). *Izuchenie motivacii povedenija detej i podrostkov [Study of the motivation of behavior of children and adolescents]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
6. Vygotskij, L.S. (2005). *Psihologija razvitija cheloveka [Psychology of Human Development]*. Moscow: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo [in Russian].
7. Ghorjelov, D.M., & Kornijevskij, O.A. (2015). *Volontersjkyj rukh: svitovyj dosvid ta ukrajinsjki ghromadjansjki praktyky [Volunteer Movement: World Experience and Ukrainian Civic Practices]*. Kyiv: Nacionaljnij instytut strategichnykh doslidzhenj [in Ukrainian].
8. Dydukh, I. (2017). Volontersjka dijalnistj jak zasib dlja samorealizaciji ta samovyznachennja osobystosti [Volunteer activity as a means for self-realization and self-determination of personality]. *Osvitnij prostir*, 10, 115-120. doi:10.15330/esu.10.115-120 [in Ukrainian].
9. Zhuzha, L.O. (2015). Politychnyj menedzhment volonterstva ATO [Political Management of Volunteerism ATO]. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*, 18 (6), 127-133 [in Ukrainian].
10. Klimova, S.G. (2013). Idei i praktiki solidarnosti v dobrovol'cheskom dvizhenii [Ideas and Practices of Solidarity in the Voluntary Movement]. *Sociologicheskie issledovanija*, 6, 34-41 [in Russian].
11. Kuznecov, A. (2015). Korporativnoe volonterstvo v stranah ES [Corporate Volunteering in EU Countries]. *Mezhdunarodnye processy*, 13 (4), 99-107. doi: 10.17994/IT.2015.13.4.43.7 [in Russian].
12. Levder, I.A. (2006). Dobrovol'cheskoe dvizhenie kak odna iz form social'nogo obsluzhivanija [Voluntary Movement as a Form of Social Service]. *Social'naja rabota*, 2, 35-38 [in Russian].
13. Leont'ev, A.N. (1975). *Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
14. Ljakh, T.L. (2004). Volonterstvo jak suspiljnij fenomen [Volunteering as a social phenomenon]. *Problemy pedagogichnykh tekhnologij*, 3-4, (pp. 139-144). Lucjk: Volynskij akademichnij dim [in Ukrainian].
15. Makkllelland, D. (2007). *Motivacija cheloveka [Motivation of the person]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian]
16. Mal'kovskaja, T.N. (1988). *Social'naja aktivnost' [Social activity]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
17. Maslou, A. (2008). *Motivacija i lichnost'. [Motivation and personality]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
18. Matijchuk, A.V. (2016). Volontersjka dijalnistj jak determinanta rozvytku ghromadjansjkogho suspiljstva [Volunteer activity as a determinant of civil society development]. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*, 19 (8), 100-107. doi:10.15421/171658 [in Ukrainian].
19. Mukhina, M.O. (2015). Transformacija ukrajinsjkogho ghromadjansjkogho suspiljstva jak jedynoji systemy (politologichnij aspekt) [Transformation of Ukrainian Civil Society as a Unified System (Political Science)]. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*, 18 (8), 42-46 [in Ukrainian].

20. Pavljuk, K.S. (2015). Volonterskyj rukh: zarubizhnyj dosvid ta vitchyznjani praktyky [Volunteer Movement: Foreign Experience and Domestic Practices]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, 13-14, 87-96 [in Ukrainian].
21. Sikorskaja, L.E. (2009). Volonterstvo kak forma trudovogo vospitaniya studencheskoj molodezhi [Volunteering as a form of labor education of student youth]. *Problemy pedagogiki i psihologii*, 1, 163-168 [in Russian].
22. Talmachinskaja, M.S. (2017). *Tehnologija volontjorskoj dejatel'nosti v social'noj sfere [Technology of Volunteering in the Social Sphere]*. Retrieved from: <https://www.scienceforum.ru/2017/pdf/31351.pdf> [in Russian].
23. Tokhtarova, I.M. (2014). Volonterskyj rukh v Ukraini: shljakh do rozvytku ghromadjans'kogho suspiljstva jak sfery social'nykh vidnosyn [Volunteer Movement in Ukraine: The Way to Development of Civil Society as a Sphere of Social Relations]. *Teorija ta praktyka derzhavnogho upravlinnja i miscevogho samovrjaduvannja*, 2, 14-21
24. Chajka, I.Ju. (2017). Volonterstvo: sutnistj fenomena ta osoblyvosti jogho funkcionuvannja v suchasnij Ukraini [Volunteering: the essence of the phenomenon and the peculiarities of its functioning in modern Ukraine]. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*, 20 (7), 72-79. doi: 10.15421/171798 [in Ukrainian].
25. Jakuba, O.O. (1996). *Sociologhija [Sociology]*. Kharkiv.: Konstanta [in Ukrainian].

Болотова Вікторія Олександрівна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2

Email: vicblt2017@gmail.com

Bolotova Viktorija

PhD in Sociology, Associate Professor
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
2, Kyrpychova str., Kharkiv, 61002, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2123-9777

Ляшенко Наталія Олександрівна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2

Email: natalyashenko@gmail.com

Liashenko Nataliia

PhD in Sociology, Associate Professor
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
2, Kyrpychova str., Kharkiv, 61002, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2410-4464

Байдак Тетяна Михайлівна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2

Email: tetiana.baidak@gmail.com

Baidak Tetiana

PhD in Sociology, Associate Professor
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
2, Kyrpychova str., Kharkiv, 61002, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7616-0949

Цитування: Болотова В. О. Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності / В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко, Т. М. Байдак // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 47-57.

Citation: Bolotova, V.O., Liashenko, N.O., & Baidak, T.M. (2018). Volonterska diialnist v Ukraini yak vyd sotsialnoi aktyvnosti [Voluntary activity in Ukraine as a social activity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 47-57.

Стаття надійшла / Article arrived: 19.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.09.2018

Сучасний стан та перспективи професійного самовизначення здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів м. Маріуполь: за матеріалами соціологічного дослідження

Ташкінова О. А., Міщенко С. О., Тоцька К. С., Приазовський державний технічний університет

У статті проаналізовані особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах території проведення Операції Об'єднаних сил (на прикладі міста Маріуполя). Зазначено важливість професійного самовизначення для успішності життєвого шляху здобувачів освіти, учнівської молоді. Особлива увага приділена професійному вибору як засобу соціальної реабілітації та суспільної інтеграції для молодих осіб з інвалідністю. Наведено результати соціологічного дослідження щодо проблеми професійного самовизначення учнівської молоді, проведеного Маріупольським міським центром зайнятості спільно з кафедрою соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» у лютому-березні 2018 року. Встановлено, що у сучасному світі професійна орієнтація потребує створення певних умов для професійного самовизначення, допомоги у виявленні професійних інтересів, нахилів, визначення реальних можливостей у освоєнні тієї чи іншої професії, з урахуванням стану здоров'я для успішної соціальної діяльності в суспільстві та активної адаптації до ринку праці. З'ясовано, що сучасний стан розвитку міста Маріуполь вимагає вдосконалення підходів до організації профорієнтаційної роботи, в тому числі її форм та методів, спрямованих на ліквідацію протиріч між об'єктивно реальними викликами ринку праці, пов'язаними з організацією балансу в кадровій структурі та традиційними суб'єктивними професійними поглядами сучасної молоді. Пропонуються напрямки покращення професійної орієнтації здобувачів освіти на локальному рівні. Охарактеризована діяльність Маріупольського міського центру зайнятості у цьому напрямку, а саме: «Клуб свідомого батьківства», бізнес-школа «Start Up» для молоді 16-25 років, проект «Інклюзивної профорієнтації «Мрія поряд» та інші. Особлива увага приділена волонтерській діяльності як новій формі включення учнівської молоді у світ майбутньої професії. Зазначено, що волонтерство є однією з основних форм прояву соціальної активності молоді людини.

Ключові слова: професійне визначення, професійний розвиток особистості, соціальна суб'єктивність, учнівська молодь, професійна орієнтація, мотивація

Current state and prospects of professional self-determination of students of general educational institutions of Mariupol: on the materials of sociological research

Tashkinova O. A., Mishchenko S. O., Totska K. S., Priazovskyi State Technical University

Youth is the future of our country. Therefore, it is important to create conditions for increasing the competitiveness of young professionals in the labor market. To do this, it is necessary to change the model of professional orientation of pupils in accordance with their abilities and needs of the labor market, to make it systemic and effective; as well as to coordinate the market of educational services and the labor market of a specific region, to create a developed motivational system in institutions of higher and secondary education focused on continuous education and self-improvement of a person throughout life, formation of social and professional subjectivity in student and student youth, active attitude to to himself, to his life and to the future profession. An important problem is the formation of professional self-determination in the young person himself, adequate, on the one hand, to the conditions of the regional market of educational services and the labor market, on the other - the abilities, needs and interests of the student himself. It is the active life position and the reality of requests for a future profession for students that will increase their competitiveness in the labor market. In connection with this, requirements for subjects that provide professional orientation among students of general education schools are changing, in relation to the goals, objectives and methods of this work.

Professional self-determination is considered as a process of conscious and active search of a person by his place in the world of professions, developing his personal attitude to certain professions, and the choice of possible future professional activities.

Professional self-determination for students is related to the orientation in the world of professions, an understanding of their own physical, mental and social capabilities, the formation of adequate, realistic

professional intentions that fit the existing abilities, knowledge, skills, etc. This is the formation of his future professional image by analyzing his personality, available resources, general life self-determination of the individual, etc. It should be noted that the process of professional self-determination is rather complex and its effectiveness determines a set of objective and subjective factors.

The ability to personal and professional self-determination arises and is formed when studying in higher education institutions. Professional self-determination begins with the design of the first idea of your future profession and the formation of the first professional intentions.

Understanding the importance of the problem of professional self-determination of students, the Mariupol City Employment Center, together with the Department of Sociology and Social Work of the Priazovsky State Technical University, in February-March 2018 conducted a joint sociological study among students of secondary schools. Only 54% of students know which professions are most suitable for them in accordance with abilities, inclinations, types of temperament, thinking. But most students will choose a future profession that can provide them with high wages in the future. Many graduates are attracted by the prospect of opening their own businesses and going abroad.

Thus, it is necessary to change the system of interaction of universities and secondary schools in the direction of effective professional orientation and involving students in the world of professions through socially useful activities. The task of subjects of professional orientation should be the formation of the necessary competences and socially significant qualities for pupils' youth in order to increase their socio-professional subjectivity and acquaintance with the world of the profession through a system of trainings, mentoring, professional excursions and volunteering. It is then that real professional self-determination of students in the world of the profession, in accordance with their available resources and conditions of the modern labor market, will become possible.

Keywords: *professional definition, professional development of personality, social subject, student youth, professional orientation, motivation*

Современное состояние и перспективы профессионального самоопределения соискателей образования общеобразовательных учебных заведений г. Мариуполь: по материалам социологического исследования

*Ташкинова О. А., Мищенко С. О., Тоцкая К. С.,
Приазовский государственный технический университет*

В статье проанализированы особенности профессионального самоопределения учащейся молодежи в современных условиях. Указано важность профессионального самоопределения для успешности жизненного пути учащейся молодежи. Особое внимание уделено профессиональному выбору как средству социальной реабилитации и интеграции для молодых людей с инвалидностью. Приведены результаты социологического исследования по проблеме профессионального самоопределения учащейся молодежи, проведенного Мариупольским городским центром занятости совместно с кафедрой социологии и социальной работы ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет» в феврале-марте 2018 года. Установлено, что в современном мире профессиональная ориентация требует создания определенных условий для профессионального самоопределения, в выявлении профессиональных интересов, склонностей, определении реальных возможностей в освоении той или иной профессии, с учетом состояния здоровья, для успешной социальной деятельности в обществе и активной адаптации на рынке труда. Выяснено, что современное состояние развития города Мариуполь требует совершенствования подходов к организации профориентационной работы, в том числе ее форм и методов направленных на ликвидацию противоречий между объективно реальными вызовами рынка труда, связанными с организацией баланса в кадровой структуре и традиционными профессиональными взглядами современной молодежи. Предлагаются мероприятия по улучшению профессиональной ориентации ученической молодежи на локальном уровне. Охарактеризована деятельность Мариупольского городского центра занятости в этом направлении, а именно: «Клуб осознанного родительства», бизнес-школа «Start Up» для молодежи 16-25 лет, проект «Инклюзивная профориентация» «Мечта рядом» и другие. Особое внимание уделено волонтерской деятельности как новой формы включения учащейся молодежи в мир будущей профессии. Отмечено, что волонтерство является одной из основных форм проявления социальной активности молодого человека.

Ключевые слова: *профессиональное определение, профессиональное развитие личности, социальная субъектность, учащаяся молодежь, профессиональная ориентация, мотивация*

Постановка проблеми.

Молодь – це майбутнє нашої країни. Тому важливо створити умови для підвищення рівня конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці. Для цього необхідно змінити модель професійної орієнтації учнівської молоді відповідно до їх здібностей та потреб ринку праці, зробити її системною та ефективною; а також узгодити ринок освітніх послуг та ринок праці конкретного регіону, створити розвинуту мотиваційну систему в закладах вищої та середньої освіти, орієнтовану на постійне навчання та самовдосконалення людини протягом усього життя, формування соціальної та професійної суб'єктності у учнівської та студентської молоді, активного відношення до себе, до свого життя та до майбутньої професії. Важливою проблемою є формування професійного самовизначення у самої молоді людини, адекватного, з одного боку, умовам регіонального ринку освітніх послуг та ринку праці, з іншого – здібностям, потребам та інтересам самого школяра. Саме активна життєва позиція та реальність запитів до майбутньої професії у школярів дозволить підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. У зв'язку з цим змінюються вимоги до суб'єктів, які здійснюють професійну орієнтацію серед учнів загальноосвітніх шкіл, щодо цілей, завдань та методів цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам професіоналізації особистості присвячені праці таких вчених, як: Є. Клімов, Н. Побірченко, Н. Літвінова, Г. Єгорова, В. Сиявський, В. Кобченко, Н. Кондратова, Г. Попова. У той же час важливого значення набуває пошук нових засобів підвищення рівня конкурентоспроможності фахівця на ринку праці, у тому числі і засобами становлення ефективного діалогу між закладами середньої та професійної освіти, а також роботодавцями в умовах конкретного регіонального ринку праці. Особливого значення набуває дослідження особливостей професійного самовизначення старшокласників. Теоретичні та практичні аспекти проблеми професійного самовизначення представлені у роботах О. Посяцького [1], І. Потоцької [2], Л. Оліховської [3], Т. Яновської [4] та ін.

Тому слід більш докладно проаналізувати особливості професійної спрямованості учнівської молоді в умовах прифронтового міста Маріуполя за допомогою методів соціологічного дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах соціально-економічної нестабільності та запропонувати напрямки покращення професійної орієнтації здобувачів освіти на локальному рівні.

Виклад основного матеріалу.

Вибір майбутньої професії – це дуже складний процес професійного самовизначення, який є однією з істотних інтегральних якостей, які набуває молода особа в процесі соціалізації. Професійне самовизначення, що є частиною цілісного самовизначення людини, не має чітких тимчасових кордонів, воно продовжується протягом усього життя.

Під впливом змін професійне самовизначення актуалізується як особистісний процес, реагуючи на зміни умов професійної діяльності, науково-технічного розвитку або зовнішнього втручання. Як динамічний процес професійне самовизначення формує індивідуальну систему основних професійних та особистісних компетенцій, які дозволяють адаптуватись у сучасних соціально-економічних умовах. З одного боку, проблема професійного самовизначення розглядається як процес розв'язання задач, які суспільство ставить перед людиною, які їй необхідно вирішити протягом певного періоду часу, з іншого, як процес прийняття рішень, через які людина формує і оптимізує баланс власних здібностей і уподобань з вимогами розподілу праці у суспільстві [5]. Таким чином професійне самовизначення може бути ефективним за умови досягнення єднання особистості та можливості власного розвитку.

Для учнівської молоді професійне самовизначення пов'язане з орієнтацією у світі професій, розумінням своїх власних фізичних, психічних та соціальних можливостей, формуванням адекватних, реалістичних професійних намірів, які відповідають наявним здібностям, знанням, вмінням тощо [6]. Це формування свого майбутнього професійного образу шляхом аналізу своєї особистості, наявних ресурсів, загального життєвого самовизначення особистості тощо. Треба зауважити, що проблема вибору професії виникає перед молодістю особою в той час, коли вона не має достатнього досвіду та стикається з динамізмом сучасності, а процес професійного самовизначення доволі складний і його ефективність детермінують сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників. Як зазначає Є. Клімов, самовизначення – це не одноразовий акт вибору,

а низка рішень упродовж усього віку людини, які обумовлені способом його життя [7].

Треба зазначити, що важливість професійного вибору є засобом соціальної реабілітації та суспільної інтеграції для молодих осіб з інвалідністю. Становлення інклюзивної освіти в Україні забезпечує доступність та отримання якісного навчання особам з інвалідністю на основі створення загального простору, що відповідає різним потребам учнівської молоді. Така освітня модель, в першу чергу, вказує на важливість професійного самовизначення усіх здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів, в тому числі й осіб з інвалідністю. Профорієнтаційне самовизначення молодих осіб з інвалідністю має певні зони ризику, які, в першу чергу, виражені неоднозначністю вибору професії, спричиненою певними патологіями, які унеможливають виконання тих чи інших трудових операцій, і, отже, обмежують можливість навчання ряду професій. У зв'язку з чим існує життєва необхідність у розширенні можливостей профорієнтаційної роботи з особами з інвалідністю у навчальних закладах та створення для цих цілей необхідних умов.

Під впливом зростаючого потоку інформації щодо змін соціального престижу багатьох професій та коливань в оцінці їх значення вплив найближчого оточення (сім'ї, друзів, педагогів) накопичує відомості про різні види трудової діяльності, створюючи стійке емоційне ставлення до них, формуючи стійку позицію щодо вибору професії та професійної кар'єри.

Несвідомий вибір професії сприяє поширенню протиріччя між ринковим попитом на кваліфіковану працю та особистісних якостей молоді, що включається в ринкові відносини та прагне до досягнення матеріального благополуччя. В свою чергу неправильно обрана професія для молодих осіб з інвалідністю може призвести до погіршення фізичного та психічного стану здоров'я.

Ефективному професійному самовизначенню потрібна активна життєва позиція у самої молоді людини, сформована відповідальність за своє життя, вміння робити вибір та аналізувати свої дії, планувати своє майбутнє тощо. Також своєчасно проведена профорієнтаційна робота стосовно осіб з інвалідністю та раціональний професійний вибір істотно полегшує момент інтеграції інваліду в єдину навчальну середу.

Узагальнюючи декілька підходів до виділення етапів формування професійного самовизначення в учнів, можна виділити наступні:

первинний вибір майбутньої професії (первинні уявлення про світ професій, перші думки стосовно майбутньої професії, нестійкість професійних намірів), уточнення бажаного соціально-професійного статусу, поява професійних намірів, початок формування професійно важливих якостей (у тому числі за допомогою поглибленого вивчення окремих навчальних предметів), далі – професійне навчання за обраною професією та самореалізація себе у цій професії. Отже професійне самовизначення починається з оформлення першого уявлення про свою майбутню професію та формування перших професійних намірів.

Вибір професії не є актуальним завданням для школярів молодшого віку, але цілеспрямована та систематична профорієнтація повинна починатись вже з дитячого садка, де поступово відбувається процес відкриття власного «Я» та знайомство зі світом професій. Професійна робота в ігровій формі моделює реальну дійсність, наповнену профорієнтаційним змістом, формуючи суб'єктну позицію дітяків, розвиваючи їх уявлення про себе, власні якості та можливості. Таким чином, профорієнтаційну роботу з дітьми молодшого віку можна вважати підготовчим етапом.

Успішність майбутнього життєвого шляху кожної людини залежить від правильного спрямування процесу професійного самовизначення та визначення інструментарію, адаптованого до сучасних вимог. Розуміючи важливість цієї проблеми, Маріупольський міський центр зайнятості разом із кафедрою соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» у лютому-березні 2018 року провели спільне соціологічне дослідження серед здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти. N=5264 особи, які навчаються у 64 загальноосвітніх закладах міста Маріуполя, з них 3358 – учні 9 класів, 1906 – учні 11 класів; n=618 осіб, з них 390 – учні 9 класів, 228 – учні 11 класів, що складає 12% від генеральної сукупності. З них 45% – хлопці, 55% – дівчата. Вибір-ка репрезентативна.

На питання «Які у Вас наміри після закінчення школи?» 58% опитаних респондентів відповіли, що збираються продовжувати вчитися, 31% – поєднувати роботу з навчанням. Менше 10% – збираються працювати, служити в армії або ще не визначилися. Молоді люди розуміють важливість отримання освіти для подальшого успішного професійного життя, та більшість із

них має намір продовжувати навчання у закладах вищої освіти.

54% респондентів відповіли, що проходили спеціальне тестування з визначення підходящої професії та знають про те, які професії є найбільш підходящими особисто для них, тобто відповідають їхнім здібностям, нахилам, типу темпераменту, мислення тощо. 64% опитаних учнів зазначили, що вже визначилися з вибором майбутньої професії. Тих, хто

не визначився, лише 18% (слід врахувати те, що у опитуванні приймали участь учні 9 та 11 класів).

Аналізуючи відповіді респондентів, на питання «Що є для Вас головним при виборі майбутньої професії?», слід зазначити, що важливими факторами, які впливають на вибір майбутньої професії, є гідна оплата праці, можливість кар'єрного зростання та цікава робота (рис. 1).

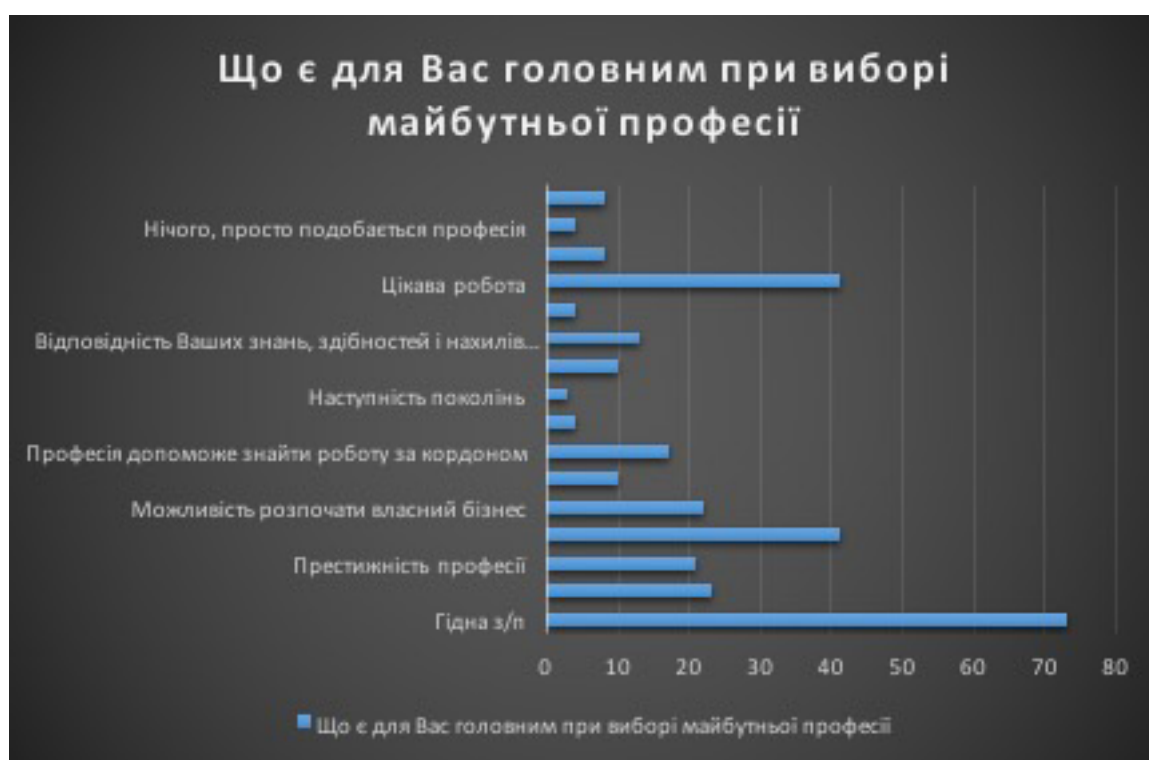

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання «Що є для вас головним при виборі майбутньої професії?» (респонденти мали змогу обрати до 3-х варіантів)

Не менш важливою для учнів є можливість подальшого працевлаштування та перспективи відкриття власного бізнесу. 17% опитаних відповіли, що їх професійний вибір залежить від того, чи допоможе їм обрана професія у подальшому працевлаштуватися за кордоном. І тільки 13% опитаних зазначили, що головним при виборі майбутньої професії є її відповідність знанням та здібностям, які є в учня. Цікаво, що найменша кількість відповідей учнів стосується таких чинників, як «воля батьків», «наступність покоління» та «соціальні гарантії на робочому місці».

46% опитаних учнів вважають, що саме поєднання фізичної та розумової праці є най-

більш прийнятним для них варіантом майбутнього працевлаштування. 33% – бажають займатися тільки розумовою працею. 10% – відповіли, що їм подобається вид професійної діяльності, пов'язаний із фізичною працею.

На питання «Який спосіб заробітку найбільше вам підійде у майбутньому?» 50% опитаних відповіли, що самозайнятість (підприємництво), 45% – робота за наймом. Самозайнятість приваблює учнів, передусім, тим, що такий вид заробітку надає більше можливостей для саморозвитку особистості, реалізації власних ідей, забезпечує більший дохід та дає незалежність (рис. 2). Слід зазначити, що тільки 8% опитаних відповіли, що їх зовсім не приваблює самозай-

нятість у майбутньому, а 13 % не можуть поки що відповісти на це питання. Отже 79% учнів бачать переваги самозайнятості для себе у по-

дальшому, з них 50% вже з більшою впевненістю говорять про те, що саме такий вид заробітку та професійної діяльності вони виберуть для себе.

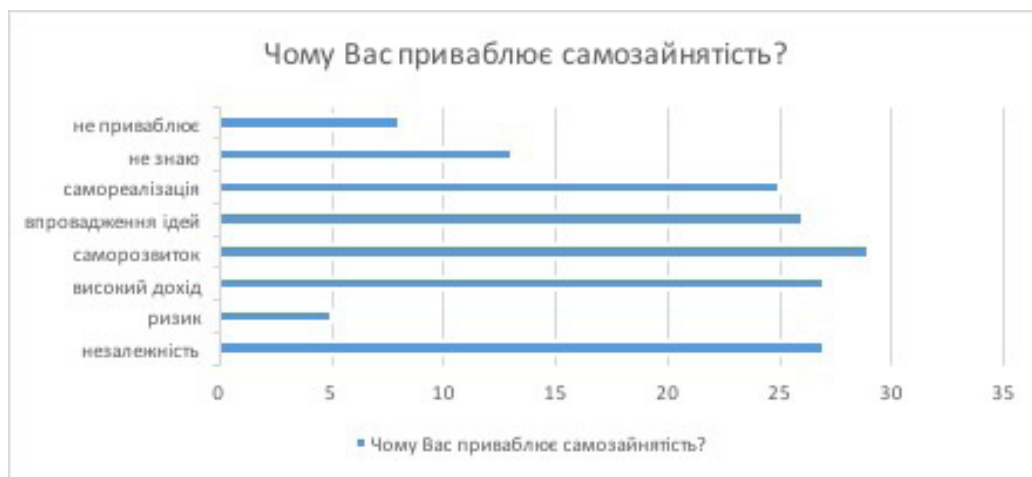

Рис.2. Відповіді респондентів на питання «Чому Вас приваблює самозайнятість?» (респонденти мали змогу обрати до 3-х варіантів)

Наступне питання більш конкретне та стосується бажання у майбутньому мати власний бізнес. 57% опитаних учнів мають бажання в майбутньому мати власний бізнес, 20% – не мають такого бажання. 23% – ще не визначилися.

55% опитаних учнів відповіли, що планують отримувати у майбутньому за обраною професією заробітну платню більше 8 тис. грн. Лише 19% опитаних респондентів відповіли, що «спочатку розмір заробітної плати не важливий, важливий розвиток, набуття знань, досвіду».

47% респондентів впевнені, що саме отримані знання після закінчення навчально-

го закладу визначатимуть їх дохід і статус. У той же час 69% опитаних відповіли, що вища освіта не може дати повну гарантію майбутнього працевлаштування і людина може стати безробітною.

На питання «Яким джерелам інформації про заклади освіти Ви найбільше довіряєте?» респонденти відповіли, що найбільше довіряють інформації, яку отримують з інтернету та соціальних мереж, також від батьків (46% та 44% відповідно). Найменше довіряють телебаченню та представникам влади (4% та 3% відповідно) (рис. 3).

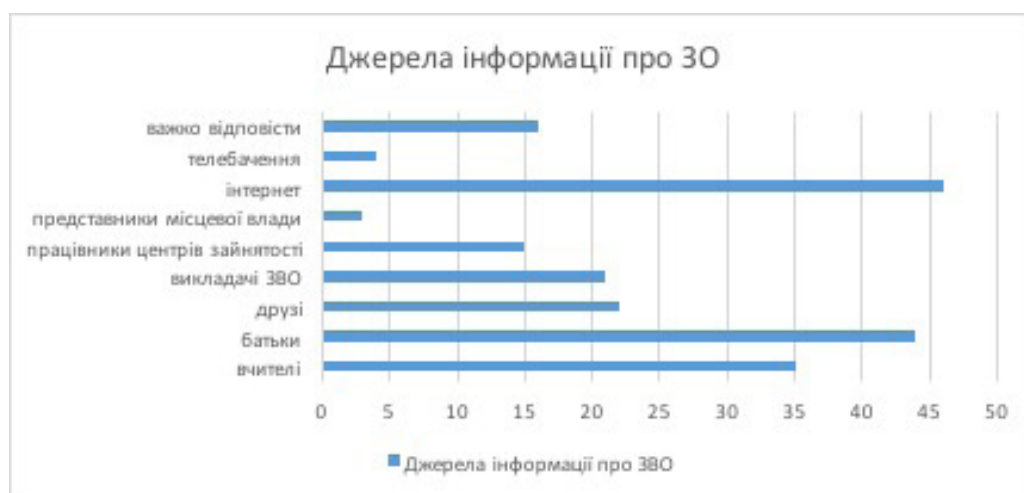

Рис.3. Відповідь на питання «Яким джерелам інформації про заклади освіти Ви найбільше довіряєте?» (респонденти мали змогу обрати до 3-х варіантів)

Лише 13% учнів мають бажання після закінчення навчання працювати в органах місцевого самоврядування.

Висновки.

Таким чином, за результатами проведеного соціологічного дослідження серед здобувачів освіти 9 та 11 класів загальноосвітніх шкіл міста Маріуполя з вибором майбутньої професії визначилися лише 64% опитаних респондентів. Тільки 54% учнів знають про те, які професії є найбільш підходящими для них відповідно до здібностей, нахилів, типу темпераменту, мислення. Але більшість учнів будуть обирати майбутню професію, яка зможе забезпечити їм високу заробітну плату у майбутньому. Багатьох із випускників приваблює перспектива відкриття власного бізнесу та виїзд за кордон.

Проведене дослідження підтверджує, що у сучасному світі професійна орієнтація потребує створення певних умов для професійного самовизначення, допомоги у виявленні професійних інтересів, нахилів, визначення реальних можливостей у освоєнні тієї чи іншої професії, з урахуванням стану здоров'я для успішної соціальної діяльності в суспільстві та активної адаптації до ринку праці.

На нашу думку, сучасне соціальне замовлення та розвиток практики професійної орієнтації молоді стає як ніколи актуальним. У зміненому соціально-економічному форматі міста Маріуполь існує потреба у визначенні шляхів допомогти учнівській молоді щодо самостійного і свідомого вибору професії, відповідно формулі «хочу» + «можу» + «треба». Уявлення про те, яких особистісних рис та здібностей вимагає певна професія і які шляхи вона забезпечує людині для професійного розвитку, формування кар'єри, та чи є попит на таких спеціалістів на ринку праці і є свідомим вибором професії.

Враховуючи обумовленість вибору професії та профілю навчання учнівською молоддю та мінімальне соціальне включення осіб з інвалідністю, існує необхідність визначення траєкторії профорієнтаційної роботи. Сучасний стан розвитку міста Маріуполь вимагає вдосконалення підходів до організації профорієнтаційної роботи, в тому числі її форм та методів, спрямованих на ліквідацію протиріч між об'єктивно реальними викликами ринку праці, пов'язаними з організацією балансу в кадровій структурі та традиційними суб'єктивними професійними поглядами сучасної молоді.

Отже, треба змінювати систему взаємодії державних органів, соціальних інститутів, закладів освіти, які безпосередньо беруть участь у реалізації ефективної професійної орієнтації. Завдання суб'єктів професійної орієнтації повинно стати формування у учнівської молоді необхідних компетентностей та соціально-значущих якостей для підвищення рівня їхньої соціально-професійної суб'єктності та знайомства зі світом професії за допомогою системи тренінгів, наставництва, професійних екскурсій та волонтерської діяльності.

Своєчасні організаційно-управлінські рішення в області профорієнтації та комплексне проектування впливу профорієнтаційного характеру на особистість молоді повинно здійснюватися з урахуванням соціально-економічних змін. Грунтуючись на спільному соціологічному дослідженні серед здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти м. Маріуполь, Маріупольський міський центр зайнятості та кафедра соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» запровадила певний інструментарій профорієнтаційної роботи.

Так, враховуючи факт психологічної нездатності зробити вибір учнівською молоддю свідомо й самостійно, на базі Маріупольського міського центру зайнятості (Донецька обласна служба зайнятості) було створено у квітні 2018 року «Клуб свідомого батьківства». На засіданнях Клубу фахівці відділу профорієнтації Маріупольського міського центру зайнятості спрямовують зусилля на ознайомлення батьків із сучасним світом професій та його динамічними змінами. Ознайомлюючи батьків з результатами профдіагностичного дослідження дитини та його обґрунтування, допомагають визначити професію спільно з дитиною, орієнтуючись на індивідуальні схильності та місцеву потребу ринку праці. Дієвим напрямком профорієнтаційної роботи в рамках роботи Клубу став проект «Інклюзивної профорієнтації «Мрія поряд», яка в подальшому була віддзеркалена у програмі Маріупольської міської ради «Разом – єдині» (2018–2022 рр.), яка спрямована на підтримку, адаптацію та профорієнтацію дітей та молоді з інвалідністю.

Грунтуючись на аналізі соціологічного дослідження та підтримуючи ініціативу учнівської молоді щодо самозайнятості, Маріупольським міським центром зайнятості було створено бізнес-школу «Start Up» для молоді 16-25 років. Школа здійснює заняття, які спрямовані на оз-

найомлення з основами підприємницької діяльності, за участю експертів у сфері бізнесу. Забезпечення формування своєї власної бізнес ідеї та розробки бізнес-плану в подальшому може стати успішним бізнес-проектом, який не залишиться без уваги грантодавців.

Новою формою включення учнівської молоді у світ майбутньої професії може стати волонтерська діяльність, як одна з основних форм прояву соціальної активності, направленої на організацію добровільної праці учнівської молоді [8]. Волонтерство не тільки приносить соціальну користь суспільству й спрямоване на вирішення соціальних проблем, але й розвиває уміння та навички учнівської молоді, задовольняючи потреби у спілкуванні та самоповазі. Відбувається усвідомлення власної потреби та розвиток важливих особистісних якостей. Враховуючи со-

ціальну активність школярів міста Маріуполь, з січня 2018 року на базі Соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» реалізується соціальний проект «100 годин волонтерства». За результатами першого туру реалізації проекту, більшість із них отримали рекомендаційні листи від міської влади.

Відсутність ринково-орієнтованої системи профорієнтації молоді м. Маріуполь призводить до того, що реальні потреби ринку праці в кадрах не задовольняються в повному обсязі. В свою чергу використання системного та комплексного підходів у профорієнтації, які базуються на науково-методичній основі, дозволить сформувати основу раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого шляху молоддю та адаптації її до світу професій і потреб ринку праці.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Посацький О. Аналіз проблеми професійного самовизначення в юнацькому віці / О. Посацький // Проблеми гуманітарних наук. – 2013. – Випуск 31. Психологія. – С. 73-83.
2. Потоцька І. Вивчення сформованості професійного самовизначення старшокласників / І. Потоцька // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. – 2016. – Том 21. – № 4. – С. 164-171.
3. Оліховська Л. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект / Л. Оліховська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2016. – Випуск 2. – С. 161-164.
4. Яновська Т. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці / Т. Яновська // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С. 270-274.
5. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір / О. М. Коропецька. – Івано-Франківськ, 2005. – 236 с.
6. Кулаков Р. С. Професійне самовизначення особистості: критерії та показники її сформованості в ранній юності / Р. С. Кулаков // Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 8. – С. 555-564.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
8. Марченко І. Ф. Активізація молодіжного волонтерського руху: досвід прифронтового міста Маріуполя / І. Ф. Марченко, О. А. Ташкінова // Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: зб. матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2018. – С. 303-307.

REFERENCES

1. Posackyj, O. (2013). Analiz problemy profesijnogho samovyznachennja v junacjkomu vici [Analysis of the problem of professional self-determination in adolescence]. *Problemy ghumanitarnykh nauk. Psykholohija*, 31, 73-83 [in Ukrainian].
2. Potocjka, I. (2016). Vyvchennja sformovanosti profesijnogho samovyznachennja starshoklasnykiv [Studying the formation of professional self-determination of senior pupils]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Psykholohija*, 21 (4), 164-171 [in Ukrainian].
3. Olikhovsjka, L. (2016). Teoretychni osnovy profesijnogho samovyznachennja: psykholohichnyj aspekt [Theoretical foundations of professional self-determination: psychological aspect]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho universytetu. Serija: Pedagoghika. Socialjna robota*, 2, 161-164 [in Ukrainian].
4. Janovsjka, T. (2017). Psykholohichni osoblyvosti profesijnogho samovyznachennja u pidlitkovomu ta junacjkomu vici [Psychological features of professional self-determination in adolescence and adolescence]. *Molodyj vchenyj*, 4, 270-274 [in Ukrainian].
5. Koropecjka, O.M. (2005). *Proforijentacija ta profvidbir [Professional orientation and professional selection]*. Ivano-Frankivsjk [in Ukrainian].
6. Kulakov, R.S. (2010). Profesijne samovyznachennja osobystosti: kryteriji ta pokaznyky jiji sformovanosti v rannij junosti [Professional self-determination of the person: criteria and indicators of its formation in early youth]. *Problemy suchasnoji psykholohiji: Zb.nauk.pracj*, 8, 555-564 [in Ukrainian].

7. Klimov, E.A. (1996). *Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia [Psychology of professional self-determination]*. Rostov na Donu: Feniks [in Russian].

8. Marchenko, I.F., & Tashkinova, O.A. (2018). Aktyvizacija molodizhnogho volonters'kogho rukhu: dosvid pryfrontovogho mista Mariupolja [Activation of the youth volunteer movement: experience of the front-line city of Mariupol]. *Psychosocial support for people with traumatic war: international experience and Ukrainian realities: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference*. Mariupolj: DonDUU [in Ukrainian].

Ташкінова Оксана Анатоліївна

Кандидат соціологічних наук

Завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Приазовський державний технічний університет
87555, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7

Email: Tashkinovaks@gmail.com

Tashkinova Oksana

PhD in Sociology

Head of the Department of Sociology and Social Work
Priazovskyi State Technical University
7, Universytetska str., Mariupol, 87555, Ukraine

Міщенко Світлана Олегівна

Асистент кафедри соціології та соціальної роботи

Приазовський державний технічний університет
87555, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7

Mishchenko Svitlana

Assistant of the Department of Sociology and Social Work

Priazovskyi State Technical University
7, Universytetska str., Mariupol, 87555, Ukraine

Тоцька Катерина Сергіївна

Магістрант

Приазовський державний технічний університет
87555, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7

Totska Kateryna

Master's degree student

Priazovskyi State Technical University
7, Universytetska str., Mariupol, 87555, Ukraine

Цитування: Ташкінова О. А. Сучасний стан та перспективи професійного самовизначення здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів м. Маріуполь: за матеріалами соціологічного дослідження / О. А. Ташкінова, С. О. Міщенко, К. Тоцька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 58-66.

Citation: Tashkinova, O.A., Mishchenko, S.O., & Totska, K.S. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvy profesiinoho samovyznachennia zdobuvachiv osvity zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv m. Mariupol: za materialamy sotsiolohichnoho doslidzhennia [Current state and prospects of professional self-determination of students of general educational institutions of Mariupol: on the materials of sociological research]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 58-66.

Стаття надійшла / Article arrived: 19.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.09.2018

Теорія практик за версією Теодора Шацкі

Скокова Л. Г., Інститут соціології Національної академії наук України

Стаття присвячена розгляду особливостей концептуального словника теорії практик за версією Т. Шацкі. Показано, що практико-теоретичні підходи відрізняються від онтологічного індивідуалізму, для якого соціальні явища є констеляціями індивідуальних дій. Практики трактуються як організовані діяльності множини людей (а не діяльність окремих індивідів); людські дії, думки, мотиви, ідентичності формуються під впливом задіяності у практики і розглядати їх потрібно у поєднанні із контекстом відповідних практик. Акцентується важливість практичного знання, тілесності, матеріальності. Проаналізовано визначення концепту «практика» як відкритої, дисперсної просторово-часової сполуки діянь і висловлювань, розрізнення дисперсних та інтегративних практик, поняття «організатори практики» (практичне розуміння, правила, телеоафективні структури, генералізоване розуміння). Матеріальні компоненти, зовнішній контекст практики пояснюється терміном «пучок практика-аранжування». Механізмами, які пов'язують і утримують разом практики-аранжування, є декілька типів відносин: причинність, префігурація, конститування, інтенціональність, інтелігібельність. Чим вищою є концентрованість, переплетеність цих відносин, тим пучки практик-аранжувань є стабільнішими. Підкреслюється, що переорієнтація аналізу з рівня індивіда, тобто розміщення мотивацій, цінностей, емоцій в індивідуальній свідомості, на рівень практики відкриває нові шляхи для вивчення культурних практик, а також для пошуку оптимальних способів їх виконання, здійснення. Показано, що практико-теоретичні концептуалізації Шацкі можуть бути застосованими для соціологічного вивчення культурних практик у широкому сенсі – як членства у певній культурі, так і для прикладного аналізу практик у конкретних полях культури (мистецтво, література, медіа, дозвілля тощо).

Ключові слова: *практико-теоретичні підходи, практика як сполука діянь і висловлювань, організатори практики, культурні практики, соціологія культури*

Theory of practice in the version of Theodor Schatzki

Skokova L. G. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

The article is devoted to the features of the conceptual vocabulary of the theory of practices according to the version of T. Schatzki. The study showed that practical-theoretical approaches distinguish themselves from ontological individualism, for which social phenomena are constellations of individual activities. Practices are treated as organized activities of many people (and not the activities of individuals); human actions, thoughts, motives, identities are formed under the influence of involvement in practices and should be considered in conjunction with the context of the practices. The study emphasized the importance of practical knowledge, corporality, materiality and analyzed the definition of the «practice» concept as an open, dispersed spatio-temporal nexus of doings&sayings, differences in disperse and integrative practices, concepts of «practice organizers» (practical understanding, rules, teleoaffective structures, generalized understanding). Material components, the external context of practice is explained by the term «practice-arrangement bundle». In order to explain the mechanisms of the formation of bundles of practices and arrangements, Schatzki reveals five types of relations: causality, prefiguration, constitution, intentionality, intelligibility. Binding of relations of all five types can be more or less dense, intensive. It is the concentrated density, the connection between practices and arrangements creates a bundle. The reorientation of the analysis from the level of the individual, that is, the placement of values, motivations in the individual consciousness, to the level of practice as a constellation of elements, opens the new ways to studying cultural practices, optimizing the ways of their performance. The study showed the applicability of the Schatzki's practice-theoretical concepts for the sociological study of cultural practices in a broad sense (as membership in a particular culture) and for applied analysis of practices in specific fields of culture (art, literature, media, leisure etc.).

Keywords: *practice-theoretical approaches, practice as a nexus of doings&sayings, organizers of practice, cultural practices, sociology of culture*

Теорія практик по версії Теодора Шацкі

Скокова Л. Г. Інститут соціології Національної академії наук України

Стаття посвячена розгляду особливостей концептуального словаря теорії практик по версії Т. Шацкі. Показано, що практико-теоретическі підходи відрізняються від онтологічного індивідуалізму, для якого соціальні явища є констеляціями індивідуальних дій. Практики трактуються як організовані діяльності мношества людей (а не діяльність окремих індивідів); людські дії, мислі, мотиви, ідентичності формуються під впливом задіяності в практиці і розглядати їх потрібно в сукупанні з контекстом відповідних практик. Акцентується важливість практичного знання, тілесності, матеріальності. Проаналізовані визначення концепта «практика» як відкритого, дисперсного просторово-часового зв'язу діянь і висказувань, різниці дисперсних і інтегративних практик, поняття «організатори практики» (практичне розуміння, правила, телеоафективні структури, генералізоване розуміння). Матеріальні компоненти, зовнішній контекст практики пояснюється терміном «пучок практика-аранжировка». Механізмами, які зв'язують і підтримують практики-аранжировки, є декілька типів відносин: причинність, префігурація, конституювання, інтенціональність, інтелегібельність. Чем вище насиченість, переплетення цих зв'язу, тем вузли практика-аранжировка є більш стабільними. Підкреслюється, що переорієнтація аналізу з рівня індивіда, то є розташування мотивів, цінностей, емоцій в індивідуальному свіданні, на рівень практики, відкриває нові шляхи для вивчення культурних практик, а також для пошуку оптимальних способу їх виконання, здійснення. Показано, що практико-теоретическі концептуалізації Шацкі можуть бути використані для соціологічного вивчення культурних практик в широкому сенсі – як членства в визначеній культурі, так і для прикладного аналізу практик в конкретних полях культури (искусство, література, медіа, досуг і т.д.).

Ключеві слова: практико-теоретическі підходи, практика як зв'язу діянь і висказувань, організатори практики, культурні практики, соціологія культури

Постановка проблеми.

У сучасній соціології, в тому числі соціології культури, йде активний пошук нових теоретичних підходів, концептів, здатних «ухватити» рухливі стани повсякденного життя соціумів, знайти нові бачення основних елементів соціальних і культурних порядків, способу їх взаємов'язаності. Одним із таких підходів стала теорія практик – парасольковий термін, який включає філософські ідеї, соціологічні концепції різних науковців, спрямовані на розкриття важливості структури повсякденних інтеракцій, практичного, габітуального розуміння, фонових знань, тілесності, контексту діяльності, процесуальності, матеріальності тощо.

Аналіз досліджень і публікацій.

Концептуалізації практик містяться в працях П. Бурдьє, Е. Гідденса, Г. Гарфінкеля, М. Фуко, Дж. Батлер та ін. Аналітичне осмислення ідей теорій практик можна знайти в публікаціях А. Реквіца, В. Волкова, О. Хархордіна, В. Вайнштайна, С. Герарді, Д. Ніколіні та інших науковців. Творчість американського соціального філософа Т. Шацкі співвідносять із «другим поколінням» теоретиків практики. Проте це розрізнення, а також основні положення його підходу

не є актуалізованими у вітчизняній соціології і потребують осмислення.

Мета дослідження пов'язана із науковою проблемою необхідності оновлення концептуального апарату для аналізу рухливих станів сучасних соціумів, перебігу соціокультурних процесів. В зв'язку з цим пропонується експлікація основних характеристик теорії практик Т.Шацкі як варіанта концептуальної основи для вивчення культурних практик.

Виклад основного матеріалу.

Американський соціальний філософ Т. Шацкі розвиває протягом останніх двадцяти років аналітичну схему і вокабуляр своєї версії теорії практик. Він працює професором філософії в Університеті Кентукі (США) і є автором монографій: «Соціальні практики: підхід Вітгенштейна до людської діяльності і соціальне», «Місце соціального: філософський опис конституювання соціального життя і змін», «Мартін Гайдегер: теоретик простору», «Часопростір людської діяльності: перформанс, суспільство, історія як індетерміновані телеологічні події» [3; 5; 6], а також розділів у збірках, присвячених застосуванню теорій практик в конкретних дисциплінах. Він був співредактором і автором широкоцитованого вступу такого важливого для розвитку те-

орії практик видання, як «Практичний поворот у сучасній теорії» [4], співредактором нової збірки «Некус практик: поєднання, констеляції, практикувальники» [2]. Як показують хоча б назви деяких із праць, його версія теорії практик ґрунтується на філософських ідеях Л. Вітгенштейна, М. Гайдегера та інших філософів. Разом із тим він уважно аналізує ідеї інших теоретиків практики у соціальних науках. Його розпрацьована система концептів останнім часом приваблює увагу прихильників прикладного застосування теорії практик у різних соціальних дисциплінах, ці ідеї проходять апробацію і використовуються соціальними дослідниками конкретних полей (освіта, навчання, туризм, мистецтво, інформаційні технології тощо). У соціологічному вивченні культурних практик як участі в полях мистецтва, дозвілля, споживання його ідеї теж починають знаходити визнання. Прикладами є розділи Шацкі у збірках «Мистецькі практики: соціальні інтеракції і культурні динаміки» [8], «Час, споживання і повсякденне життя. Практика, матеріальність і культура» [9].

Для широкого розуміння культурних практик як членства в повсякденній культурі (мова, традиції, звички) ідеї Шацкі теж, безперечно, є актуальними. Так, у новій збірці «Некус практик» [2] різні автори презентують практико-теоретичні підходи до аналізу зв'язків у межах практик, вивчення динаміки та констеляцій, які формують практику, розуміння людей як практикувальників, які активують і «несуть» практику. Обговорення торкається тем соціальних змін, мови, влади, рефлексії, великих соціальних явищ, поєднаності (конективності) у часі і просторі, що демонструє можливість застосування теорії практик до аналізу і масштабних явищ в соціумі, і безпосередньо людської діяльності.

Джерела теорії практик за баченням Шацкі. Для Шацкі одним із поштовхів для осмислення практик стали праці Ч. Тейлора, зокрема думки філософа, що смисли і норми, закладені в практиках, знаходяться не тільки у свідомості акторів, але і зовні, в самих практиках [5, р. 70]. Отже, саме практики можуть бути ключовими одиницями дослідження, допомагаючи пояснити інші соціальні сутності, такі як дії, інститути, структури. Ці ідеї теорії соціальної практики Ч.Тейлора стали основою онтологічного і аналітичного бачення практик для Шацкі [10; 3, р. 105]. Він вважає також, що теорії практик мають свої витoki в антропології, маючи на увазі, зокрема, працю П. Бурдьє [1]. Провідними пред-

ставниками теорії практик в соціології для нього є П. Бурдьє, Е. Гіденс; у сучасній філософії – Х. Дрейфус, Ч. Тейлор, Ж.-Ф. Ліотар. Фоном підґрунтям для праць цих теоретиків слугують філософські ідеї Гайдегера і Вітгенштейна. Важливими для нинішнього етапу розвитку теорії практик він вважає праці А. Реквіца, Е. Шоув та її колег [9].

Базові принципи теорії практик. Загальні принципи, властиві теоріям практик, Шацкі описує таким чином [7, р. 13-14]. (1) Практика є констеляцією різних діяльностей, які певним чином організовані; вона стосується багатьох людей і є соціальним явищем. (2) Практики як організовані діяльності множини людей (а не діяльність окремих індивідів) формують значущі риси людського життя. Різні соціальні феномени (наука, влада, організації, соціальні зміни та ін.) треба сприймати як форми, шукати їх витoki в організованих певним чином діяльностях. Практико-орієнтовані теорії відрізняють себе від онтологічного індивідуалізму, для якого соціальні явища є агрегатами або констеляціями індивідуальних дій. Він наголошує, що людські дії, думки, мотиви, ідентичності формуються під впливом задіяності у практики, отже соціальні феномени не можуть складатися лише з дій людей, ці дії треба розглядати у поєднанні із контекстом відповідних практик. Теоретики практик є опонентами й широкому спектру системних, структуралістських теорій з їх фокусуванням на системних принципах чи абстрактних структурах і механізмах. (3) Діяльність людини спирається на невисловлюване, непропозиціональне, практичне знання; визнання цієї тези сприяє протидії відомому розколу у філософії на суб'єкт і об'єкт. Прикладами непропозиціонального знання є ноу-хау Г. Райла, звички, схеми М. Мерло-Понті, навички (skills) Х. Дрейфуса, габітус П. Бурдьє, практична свідомість Е. Гіденса. За цими концептами Шацкі вбачає ідеї Вітгенштейна щодо «слідування правилу» і «знання, як йти далі» [3, р. 91, 157]. Ці непропозиціональні властивості, крім того, є тілесними. Акцент на тілесності є внеском теорії практик до полеміки щодо панування розуму над тілом, дуалізму души і тіла (концептуалізації тілесної природи здібностей у працях М. Мерло-Понті, Х. Дрейфуса; показ П. Бурдьє, Е. Гіденсом ролі тілесних навичок в організації активностей як практик). Отже, різні версії практико-теоретичних підходів поєднує переконання, що такі феномени, як знання, смисл,

людська діяльність, наука, влада, мова, соціальні інститути, історичні трансформації відбуваються всередині поля практик і є його аспектами або компонентами [4].

Практика та її організатори. Центральний концепт «практики» Шацкі визначає як «відкриття, дисперсну просторово-часову сполуку діянь і висловлювань (nexus of doings&sayings)» [7, р. 14]. Відкритість стосується переліку активностей; у разі його вичерпності і конкретизації практика стала б нерухомою. Дисперсність специфічних для практики активностей означає, що вони розміщені в об'єктивному просторі протягом певного об'єктивного часу. В кожній практиці є центральні діяння і висловлювання, її базові активності, які мають місце навіть тоді, коли людина робить ще щось: вони є діями, які людина має «програвати», виконувати [7, р. 15]. Наведемо свій приклад із практики керування автомобілем: потрібно власне керувати (тримати руль, переключати швидкість, слідкувати за дорожнім рухом та інші необхідні тілесно-розумові активності), при цьому можливо слухати музику, думати про погоду, розмовляти з пасажиром (неосновні активності).

Основна діяльність, як правило, конститує ще вищий рівень: керувати автомобілем може означати діставатися вранці на роботу, або відвідувати рідних на вихідних, або розважати дітей поїздкою в парк. Ієрархізовані таким чином дії є телеологічними. Тобто сісти за руль означає і почати керувати автомобілем (мета), і дістатися вчасно на роботу (загальніша мета). Телеологічні ієрархії завершуються, коли певна діяльність не допомагає продовжувати подальшу діяльність. Ця діяльність є метою людини: це те, заради чого вона діє. Вчасно встигнути на роботу, як правило, теж не самоціль, індивід таким чином хоче бути дисциплінованим працівником, просуватися по службі, заробляти гроші, забезпечувати родину і т. ін. Практика охоплює всі види діяльностей цих цілеспрямованих ієрархій: стани існування, заради яких люди діють, проекти, тобто дії, які вони виконують у своїх цілях, і основні діяння і висловлювання, через які вони реалізують ці проекти.

У праці 1996 року Шацкі використовує розрізнення дисперсних та інтегративних практик. Дисперсні практики є «неексклюзивними», такими, що можуть бути задіяними у різних контекстах (розглядування, обговорення, співставлення, заперечення та ін.). Інтегративні практики він трактує як більш комплексні, конститутивні

для певних доменів соціального життя: практики фермерства, бізнесу, викладання, виховання, святкування, куховарства, рекреації, промисловості та ін. І ті, і інші практики є констеляціями пов'язаних діянь і висловлювань [3, р. 91-110].

Практика (констеляція активностей, діяльностей) певним чином організована: це досягається через практичне розуміння (practical understandings), правила, телеоафективні структури, генералізоване розуміння (general understandings). Останній елемент вперше з'являється у праці 2002 р., раніше Шацкі не диференціював таким чином «розуміння» як організатор практики. Часом його послідовники використовують «скорочену версію» елементів-організаторів практики, так Е. Шоув для розгляду проблеми динаміки практик обрала варіант «матеріальність-компетентність-сенси» [9].

Шацкі знаходить паралелі щодо елементів-організаторів практики у Бурдье (габітус, ставки, капітали), Гіденса (набори правил і ресурсів). Практичне розуміння стосується знань того, як здійснювати необхідні дії через основні діяння і висловлювання. Правила – це експліцитно сформульовані директиви, інструкції, вказівки тощо. Телеоафективні структури передбачають існування наборів телеологічних ієрархій (комбінація: мета-проект-активність), які прийнятні і предписані у даній практиці. Ієрархія є предписаною, тобто при задіянні у практику учасники з відповідними ідентичностями повинні практики здійснювати, виконуючи ті чи інші дії та проекти заради конкретних цілей. Афективний компонент телеоафективних структур стосується емоцій і настроїв, які задіяні у практику люди мають або можуть прийнятним чином виражати. Практики відрізняються тим, наскільки надійною є їхня афективна організація. Генералізовані розуміння є абстрактними відчуттями, сенсами того, що варто бажати, цінностями, природою, або місцем речей, які «вписані» у практики і знаходять вираз у діяннях і висловлюваннях людей. Діяння і висловлювання належать практиці, коли вони виражають практичне і генералізоване розуміння, телеоафективні компоненти, правила, які й організують практику [7, р. 15-16]. Ідею, що практики є організацією активностей, поділяють Е. Гіденс, Ч. Тейлор, П. Бурдье, Дж. Рауз. Разом із тим, зауважує Шацкі, дехто з теоретиків трактує практику як домен, поле діяльності: П. Бурдье (знову), Х. Дрейфус [5, р. 71].

Пучки практик-аранжувань. Шацкі показує, що переважна більшість практик пов'язана із матеріальністю, в тому числі людськими тілами, які люди використовують, задіюють у практиці, на які реагують у взаємодіях. Своєю чергою більшість матеріального оточення практики не існувало б за її відсутності. Для підкреслення тісних відносин між практикою і матеріальними елементами він запроваджує поняття пучок (bundle) практик і матеріального аранжування, оточення. Шацкі не одразу сприйняв фундаментальну роль матеріальності [4], яку підтримують й такі підходи, як об'єктно-центрована соціальність (К. Кнор-Цетина), студії науки і техніки (Е. Пікеринг та ін.), акторно-мережева теорія (Б. Латур, Дж. Ло та ін.), проте в подальших працях він інтенсивно розробляє поняття матеріальних аранжувань, сайтів практик, часу і простору, вірніше – «часопростору» в його термінах [6].

Просторовий вимір «часопростору», на його думку, близький до понять «феноменологічного», «екзистенціального», «живого» простору. Також його можна називати спадальністю, розуміючи під цим актуальний навколишній світ, пов'язаний із дільністю індивіда: конкретні місця, шляхи в об'єктивному, матеріальному просторі, без яких неможливо уявити розгортання практик. Ці місця своєю чергою утворюють площину, локальність, регіон тощо. Розуміння темпорального компонента часопростору близьке до понять «переживання часу», «екзистенціальний час», «час свідомості», «живий час». Його характеризують виміри минулого, теперішнього, майбутнього людського буття, людської діяльності. Події, моменти об'єктивного часу теж характеризують ці три виміри. Але в даному розумінні три виміри темпоральності є характеристиками діяльності, відбуваються одночасно і тривають так довго, скільки триває діяльність. Таким чином, минуле, теперішнє і майбутнє діяльності відрізняється від минулих, теперішніх та майбутніх подій. Минулих подій вже нема, а майбутніх подій поки ще нема; є лише нинішні події. У поясненні свого розуміння спадально-темпоральних вимірів діяльності Шацкі посилається на аналіз Гайдегером існування людини як «буття-в-світі». Людина завжди діє, виходячи з конкретного стану справ (нинішнє), яке обумовлене попередніми станами справ (минуле) заради досягнення наступних станів справ, заради певних цілей (майбутнє). Таким чином утворюється темпоральна структура діяльності «діяти нині-ідучи до-відходячи від», яка є телеологічною [9, р. 36-38].

Пучки практика-аранжування означають: (1) практики використовують матеріальні компоненти, надають їм смисл та є невіддільними від них, (2) аранжування каналізують, префігурують, опосередковують і є сутнісними для практик. Для пояснення механізмів утворення пучків практик і аранжувань Шацкі виділяє п'ять типів відносин: причинність, префігурація, конституція, інтенціональність, інтелігібельність [7, р. 16-17]. Причинні відносини між практикою і аранжуваннями приймають дві форми: діяльність, що може викликати зміни в оточенні; вплив оточення на спричинення діяльності. Префігурації пояснено як відмінність, яку нинішнє вносить в зародження майбутнього через різноманітні аспекти, наприклад, просте/складне, коштовне/дешево, більше часу/менше часу; це можуть бути проблеми, стимулювання, обмеження (наприклад, погані шляхи, зменшення чи підвищення цін на пальне у практиці водіння авто). Матеріальне аранжування префігурує практики, сприяючи їх повторенню, перенаправленню, можливо викликаючи зміни у практиках і елементах аранжування (поширення електромобілей викличе появу інших оснащень на автострадах). Аранжування конституують практики, коли вони мають важливе значення для них або пов'язані з ними у просторі-часі. Звісно, автомобілі, шляхи, заправочні станції, правила дорожнього руху є конститутивними для практики водіння. Без доступних автомобілей і поширеності (засвідчених офіційно) навичок, вмінь керування авто серед населення не були б потрібні автодороги в такій кількості, місця для паркування, придорожні готелі тощо. Так практики та їх матеріальні аранжування конституують один одного. Практики, крім того, інтенціонально пов'язані із аранжуваннями через думки і уявлення учасників про них і через дії, які учасники виконують по відношенню до них (у тому числі за їх допомогою). Інтелігібельність зв'язку між практикою і аранжуваннями означає, що відповідні практиці матеріальні аранжування є зрозумілими саме як такі, відповідні цій практиці, а не іншій.

Переплетіння відносин усіх п'яти типів можуть бути більш чи менш щільними, поширеними, усталеними і т. д. Такого роду відносини, як правило, дуже насичені між практиками і аранжуваннями, які становлять пучок. Саме концентрована щільність, безперервність, пов'язаність створює пучок. Доступність бензину для поїздки на авто створює щільний причинний зв'язок, не

менш важливими є наявність автострад, навичок водіння, прав водія, дотримання іншими водіями правил дорожнього руху, розуміння етики поведіння на дорогах і т. д. І практика з її компонентами, і аранжування як матеріальне оснащення породжують пучки «практика-аранжування», які і є центральними для соціального аналізу у даній версії теорії практик.

Таким чином, ця переорієнтація аналізу з рівня індивіда, а значить і розміщення цінностей, уявлень, мотивацій в індивідуальній свідомості, на рівень практик як констеляції елементів відкриває шлях до вивчення і пошуку способів поширення чи зменшення тих чи інших практик, оптимізації способів їх здійснення, виконання. У нашому прикладі їзди на автомобілі: такий елемент, як пристібування паска безпеки всіма пасажирами, мав би в ідеалі стати автоматичною звичкою, тим самим непропозиціональним, тілесним, практичним знанням, що покращило б нинішній стан справ у цьому полі практики.

Висновки.

Версія теорії практик Теодора Шацкі, на нашу думку, є детально опрацьованою, логічною схемою концептів, яка становить альтернативу більш відомим у вітчизняній соціології сучасним підходам: версіям акторно-мережевої теорії (Б. Латур, Дж. Ло, А. Моль), теорії «градів» Л. Тевено і Л. Болтанські, концепціям соціального часу і простору А. Лефевра, Н. Тріфта, постгуманістичним концепціям та ін. Відрізняється ця версія й від «класичних» соціологічних концептуалізацій практик П. Бурдьє, Е. Гідденса, популярних у дослідженні культурних практик – зокрема, за своїм концептуальним апаратом, фокусуванням на матеріальних, часо-просторових, процесуальних моментах. Аналіз лише центральних концептів його теорії передбачає необхідність подальших зусиль для реконструкції цілісного образу даного варіанту теорії практик, розкриття його потенціалу для аналізу соціальних і культурних процесів у сучасних суспільствах.

REFERENCES

1. Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Hui, A., Schatzki, T., & Shove, E. (eds.). (2017). *The Nexus of Practices: Connections, Constellations, Practitioners*. Routledge.
3. Schatzki, T. (1996). *Social practices: A Wittgenstein approach to human activity and the social*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Schatzki, T.R. (2001) *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge.
5. Schatzki, T.R. (2002) *The site of the social: a philosophical account of the constitution of everyday life*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
6. Schatzki, T.R. (2010) *The timespace of human activity: on performance, society, and history as indeterminate teleological events*. Maryland: Lexington Books.
7. Schatzki, T.R. (2012) *A primer on practices: Theory and research*. J. Higgs et al. (eds.). *Practice-Based Education: Perspectives and Strategies*. Sense Publishers. P. 13–26.
8. Schatzki, T.R. (2016) *Art bundles*. Zembylas T. (ed.) *Artistic Practices: Social Interactions and Cultural Dynamics*. London: Routledge. P. 17-31.
9. Shove E., Trentmann F., & Wilk, R. (eds.). (2009) *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Berg.
10. Taylor, C. (1993) *To Follow a Rule... Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.

Скокова Людмила Георгіївна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Інститут соціології Національної академії наук
України
01021, м. Київ, вул.Шовковична, 12

Email: list.lgs@gmail.com

Skokova Lyudmyla

PhD in Sociology, Associate Professor
Institute of Sociology of the National Academy of
Sciences of Ukraine
12, Shovkovychna str., Kyiv, 01021, Ukraine

Цитування: Скокова Л. Г. Теорія практик за версією Теодора Шацкі / Л. Г. Скокова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 67-72.

Citation: Skokova, L.G. (2018). *Teoriia praktyk za versiieiu Teodora Shatski* [Theory of practice in the version of Theodor Schatzki]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(9), 67-72.*

Стаття надійшла / Article arrived: 21.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 27.09.2018

Теоретичний огляд проявів та особливостей соціальної солідарності

Докторова Д. С., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено проблемі визначення проявів та особливостей соціальної солідарності у теоретичних надбаннях сучасної соціології. Аналіз наукової літератури засвідчив введення поняття соціальної солідарності як складний концепт, який при визначенні не вирізняють серед суміжних понять. Вагомим внеском є виокремлення характеристик соціальної солідарності, що вміщують в собі об'єднання в групу, де повага, переживання один за одного, довіра, безкорисність, гордість, болісне переживання зради існують всередині. Суттєве значення відіграють форми існування солідарності, яка проявляється на рівні довкола, для та відповідно до чогось. Значну роль відіграють зв'язки солідарності, якість яких залежить від рівня користюлюбства. Такі зв'язки також можуть проявлятися у вигляді мотивуючих факторів. Визначена характеристика поведінки людей в рамках соціальної солідарності, що варіюється в залежності від рівня організації, ролей (головних та другорядних), масштабу. Важливе місце серед особливостей соціальної солідарності має час, який може об'єднувати групу та проявлятися одразу в минулому, теперішньому і майбутньому. У публікації окреслюється значимість соціальної солідарності, що розкривається через мотиви членів групи та правила моралі, які можуть не обов'язково бути дотримані.

Ключові слова: соціальна солідарність, прояви, рівні, форми, зв'язки, характеристика поведінки, соціальні правила моралі

Theoretical review of manifestations and features of social solidarity

Doktorova D. S, Taras Shevchenko National University of Kyiv

This article is dedicated to issues of social solidarity actions and its features in modern Sociology theoretical framework. The literature review revealed that definition of social solidarity is a complex concept, which is not distinct from related definitions. Separation of Social solidarity characteristics form a significant contribution of this article. They exist in the group, where respect, mutual feelings, trust, unselfishness, pride and suffer from loss or betrayal occur. The forms of social solidarity existence have a substantial role and operate on different levels: around, for and according to something. Solidarity ties have a great importance, which quality depends on the level of covetousness. Such ties can also be motivating factors. Article describes the human behavior in the relations of social solidarity, which varies depending on level of organization, roles (major and secondary), scale. Time factor could be found in the center of the social solidarity concept. It can unite the group and have a simultaneous impact in past, present and future. This article shows the value of social solidarity brought by motives of the group members and moral rules, which might or might not be followed.

Keywords: social solidarity, manifestations, levels, forms, connections, behavior characteristics, social moral rules

Теоретический обзор проявлений и особенностей социальной солидарности

Докторова Д. С., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Статья посвящена проблеме определения проявлений и особенностей социальной солидарности в теоретических достижениях современной социологии. Анализ научной литературы показал введение понятия социальной солидарности как сложный концепт, который при определении не выделяют среди смежных понятий. Весомым вкладом является выделение характеристик социальной солидарности, вмещающих в себе объединение в группу, где уважение, переживание друг за друга, доверие, бескорыстность, гордость, болезненное переживание измены существуют внутри. Существенное значение играют формы существования солидарности, которая проявляется на уровне вокруг, для и в соответствии с чем-то. Значительную роль играют связи солидарности, качество которых зависит от уровня корыстолюбия. Такие связи также могут проявляться в виде мотивирующих факторов. Определенная характеристика поведения людей в рамках социальной солидарности, варьируется в зависимости от уровня организации, ролей (главных и второстепенных), масштаба. Важное место среди особенностей социальной солидар-

ности имеет время, которое может объединять группу и проявляться сразу в прошлом, настоящем и будущем. В публикации определяется значимость социальной солидарности, раскрывается через мотивы членов группы и правила морали, которые не обязательно могут быть соблюдены.

Ключевые слова: *социальная солидарность, проявления, уровни, формы, связи, характеристика поведения, социальные правила морали*

Постановка проблеми.

Сучасні дослідники нерідко підкреслюють, що в ході аналізу соціальної солідарності виникають закономірні питання: як співвідносяться поняття соціального порядку та соціальної солідарності, чи можливо перше без другого? В перелік понять, синонімічних солідарності, входять наступні: соціальний порядок, соціальна організація, соціальний консенсус, соціальна інтеграція, кооперація, співпраця та багато інших.

Співставлення цих понять показує, що поняття соціальної інтеграції, відображаючи функціональну взаємозалежність елементів соціальної системи, поняття соціальної організації, що припускає ієрархічну структуру управління, поняття кооперації та співпраці, що вказують на поведінкові аспекти солідарної поведінки, недостатні для розуміння природи та генези соціальної солідарності.

Аналіз досліджень і публікацій.

Соціальна солідарність, з одного боку, створюється на мікрорівні, а з іншого – має наслідки для макрорівня соціального порядку. Таким чином, сучасні дослідники проблеми соціальної солідарності концентрують свою увагу на різних аспектах існування цього явища – починаючи від солідарності малих груп (наприклад, сім'ї) та закінчуючи соціальною солідарністю суспільства (в цьому ракурсі солідарність розглядається як одна з передумов соціального порядку).

Феномен соціальної солідарності може бути розглянутий комплексно в контексті глибоких суспільних змін, що відбуваються в останні два десятиліття. В ситуації кризи або соціальної травми (П. Штомпка) найбільш яскраво проявляється регулятивна функція відносин солідарності. Одночасно при таких умовах розкривається фундаментальне протиріччя, пов'язане з широко поширеним переважанням вузько групових солідарностей над солідарностями більш широкими [10, с. 52]. Фактично мова йде про те, що вузькогрупова, партикулярна солідарність часто обертається недовірою і антагонізмом між різними соціальними групами. Разом із тим соціальна криза сприяє зміні самих механізмів соціальної солідарності, а також співвідношення

між груповою, локальною, етнічною, громадянською та іншими видами солідарності.

Під солідарністю розуміється, насамперед, якість соціальної єдності. Головна проблема, яка пов'язана зі спілкуванням людей, виявляється у колізії приватного інтересу та суспільного блага: перекиє у той чи інший бік веде чи до анархії, чи до тоталітаризму. Для становлення людської свободи важливий такий спосіб організації соціального порядку, який мав би моральну основу та орієнтувався на досягнення гармонії індивіда і суспільства.

У роботах М. Вебера проблематика солідарності розглядається крізь призму соціальної дії. Процес інтеграції діючих індивідів може привести до створення суспільства, заснованого на почутті приналежності учасників, мотивація яких визначена афективним порядком, або ж до об'єднання індивідів в спільність, що виникає на основі суспільно-орієнтованої поведінки і є результатом солідарності цільових перевірок раціонального характеру. В своїй теорії обміну Г. Блумер поділяє погляди М. Вебера, описує соціальну солідарність як динамічний і не гарантований стан соціальних взаємодій, який вимагає постійної підтримки з боку усіх учасників інтракційного процесу. Основну інтегративну роль у взаємодії індивідів відіграють саме «спільні дії» та їх інтерпретації, близькість яких забезпечує консолідацію соціуму [7, с. 173].

Відповідно до визначення К. Урсуленко, соціальна солідарність як на мікро- (індивідуальному та внутрішньогруповому), так і на макрорівні соціального організму в першу чергу передбачає дотримання встановлених правил та віру в визначені соціальні цінності, в яких би поведінкових зразках або сценаріях ця прихильність не виражалась [12, с. 153].

У свою чергу, згідно з С. Ю. Барсуковою, соціальна солідарність тримається не лише на ідеях, зовнішньому примусі, але також на колективних та індивідуальних почуттях та емоціях, які загально розділяються, типовим чином, що виникають в рамках даного соціального цілого. Тому теоретико-методологічне вирішення проблеми солідарності невіддільно від дослідження емоційного виміру людської поведінки [2, с. 4].

Загалом соціологи розходяться в думках щодо специфіки соціальної солідарності. Тому є ті, хто акцентує увагу на такі ознаки, як допомога, підтримка, співпраця, інші ж виокремлюють довіру, наявність спільних ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей, інші ж конструюють визначення соціальної солідарності, суміщаючи всі ці характеристики або ж додаючи свої [8, с. 87].

Мета дослідження – уточнення поняття «соціальної солідарності» з урахуванням множинності його смислів та застосування на рівні аналізу порядків групових взаємодій.

Виклад основного матеріалу.

У загальному випадку солідарність проявляється в об'єднаній групі або серед осіб зі спільними переконаннями, симпатіями, інтересами, цінностями тощо. Члени таких груп переймаються добробутом один одного, поважають кожного з членів групи, довіряють, не намагаються використати групу для задоволення власних потреб, пишуться групою, болісно переживають зраду чи невідповідність інших членів умовам групи та, можливо, мають інші переконання щодо членів групи.

Соціальна солідарність є важливою передумовою гармонійного розвитку суспільства, і вивчення цього явища має першочергове значення не тільки для пояснення механізмів функціонування соціуму, а й виходячи з практичних завдань держави, особливо в умовах соціальних трансформацій.

Однією з відмінних рис солідарності, що найменше у парадигмальній формі, є те, що вона існує на рівні довкола, для та відповідно до чогось. Наприклад, ми можемо бути солідарні довкола спільного горя, чи то дитини, яка щойно впала, чи то загибелі Мартіна Лютера Кінга молодшого, чи солідарності по відношенню до масових страждань, таких як явище Афро-американських рабів [11] та солдатів під час війни [6]. Ми також можемо бути солідарними з членами нашої родини, етнічної чи релігійної групи [4]. Солідарність полягає в існуванні спільних цілей, наприклад, боротьба з раком грудей. Ми об'єднуємося довкола спільних занять, таких як участь у музичних гуртках чи ритуальних процесіях відповідно до релігійних переконань [4].

Соціальна солідарність як на мікро- (індивідуальному та внутрішньогруповому), так і на макрорівні соціального організму в першу чергу передбачає дотримання встановлених правил та віру в певні соціальні цінності, в яких би поведінкових зразках чи сценаріях ця прихильність

не виражалась. Соціальна солідарність тримається не лише на ідеях, зовнішньому примусі, взаємній залежності, прагматично орієнтованій поведінці, але також на колективних та індивідуальних почуттях (емоціях), які розділяються, типовим чином виникаючи в рамках даного соціального цілого. Через це теоретико-методологічне рішення проблеми солідарності невіддільно від дослідження емоційного виміру людської поведінки.

Саме з соціологічним вивченням емоцій, як типових внутрішніх станів індивідів в процесі соціальної взаємодії та соціального обміну та зв'язку з процесами, що протікають в структурі особистісної ідентичності, пов'язані методологічні стратегії подолання аналітичного розділення суспільства на мікро- та макрорівень та пояснення зв'язку окремих індивідів з соціальною структурою.

Таким чином, утворюються зв'язки солідарності, які було описано раніше, такі як повага до інших членів групи, турбота про взаємний добробут, радість від перебування у групі тощо. Такі відносини не лише вбачаються членами групи як можливість досягнення спільних цілей чи як загальноприйняте явище. Члени групи, навпаки, вбачають такі взаємовідносини як значимі для них самих, що призводить до укріплення зв'язків у групі.

Серед існуючих підходів вивчення солідарної поведінки особливо імпонуючим є такий, що описує механізми, за допомогою яких індивідуальні характеристики суб'єкта у поєднанні з соціальним, інституційним та культурним контекстами формують солідарну поведінку. З. Лінденберг наводить більш комплексний приклад цієї моделі та часткового випадку цільової моделі, що зображує механізми, через які ситуаційна складова відповідає суб'єктивному визначенню самої ситуації та поведінки суб'єкта. Основними елементами моделі є характеристики особистості «суб'єкта», ситуації, усвідомлення ситуації суб'єктом та ступінь прояву солідарної поведінки [9].

Згідно з З. Лінденбергом, під солідарною поведінкою розуміються наступні типи поведінки:

- Кооперація. Це поняття належить до категорії загального (спільного) блага. Его та Альтер-Его разом належать до групи, що продукує загальне благо. Его продовжуватиме вносити вклад у спільне благо, навіть якщо особа продовжуватиме залишатися пасивною без особливих негативних наслідків для себе.

- **Справедливість.** Цей термін стосується категорії розподілу. Якщо можна розділити переваги та ціну, і при цьому Его є фактором поділу, особа не буде намагатись максимізувати переваги та мінімізувати ціну, а візьме «справедливу частку» обох факторів (міра «справедливої частки» є змінною, проте найчастіше обмежена певними нормами).

- **Альтруїзм.** Поняття належить до площини потреби. Его буде допомагати Альтер-Его за потреби останнього (фактори, що впливають на ситуацію потреби та мінімальну норму допомоги у проявах солідарної поведінки, є змінними).

- **Довіра.** Категорія належить до питання ймовірності настання бажання не виконати обіцянку перед собою чи іншою стороною. Суб'єкт, імовірно, утримується від завдання шкоди іншим навіть за рахунок власних інтересів.

- **Обачність.** Цей термін відображає ситуацію ухилення від негативних наслідків та здатність налагодити справи в умовах її погіршення (невдачі). Цей вид солідарної поведінки передбачає використання досвіду взаємодії конкретної особи з іншими. Вчинки можуть не підпадати під визначення солідарної поведінки, навіть якщо особа не передбачала такого розвитку подій. Особа може не здогадуватись, що деякі її вчинки могли заподіяти шкоду партнеру та йдуть усупереч з його усвідомленням поняття солідарності. У такому випадку особа змушена пояснити, чому вона діяла інакше (або у ситуації, коли особа знала, що така поведінка буде неприйнятною чи були причини, що не дозволяли діяти інакше) та те, що їй шкода, і вона змінить поведінку, якщо така кривдить оточуючих. Більш того, якщо суб'єкт знає заздалегідь, що не стримає обіцянку, він повідомить інших, щоб вони змогли мінімізувати негативні наслідки [9, с. 61].

У літературі є чимало емпіричних свідчень «опосередкованості довіри ризиком, який є неодмінною умовою взаємної демонстрації партнерами свій благонадійності» [7, с. 175]. Щоб зменшити можливі втрати в результаті обмінної операції, актору потрібно переконати *vis-a-vis* в своїй надійності і лояльності; отже саме ризик сприяє в кінцевому рахунку зближенню, кооперації та інтеграції індивідів в просторі обміну. Очевидно, що в реципрокних – непрямах і особливо генералізованих – обмінах ступінь ризику для їх суб'єктів особливо великий: жоден з учасників не має гарантій того, що не залишиться в програші, оскільки не знає, коли, як і ким буде винагороджена його вихідна благонадійність. По-

силоючи непередбачуваність обмінних операцій, структура генералізованих обмінів у той же час сприяє мимовільному зближенню анонімних акторів і змушує їх довіряти один одному в рамках мереж колективних обмінів.

У реальному житті чиста одностороння солідарність, в якій із самого початку очевидно, що деякі особи будуть тільки сприяти, а інші будуть тільки отримувати користь, зустрічається рідко. Частіше цілком ймовірно, що деякі групи будуть сприяти більше, ніж отримувати, в той час як інші будуть отримувати більше [5, с. 6].

Принципова відмінність між односторонньою і двосторонньою солідарністю в тому, що у двосторонній солідарності, тільки фактично, *post-factum*, внески і надходження відрізняються, в той час як у односторонній солідарності як очікувані, *ex ante*, і фактичні, *post-factum*, внески і надходження відрізняються. На відміну від цього, валютний ринок характеризується рівністю як попереджувальних, так і колишніх внесків та надходжень.

Неформальна солідарність, яку також можна назвати «теплою» солідарністю, виникає з безпосередньої участі і співчуття з іншими особами, для яких один має «теплі почуття». Найбільш інтенсивні форми неформальної солідарності зазвичай знаходяться всередині родини: між чоловіком і дружиною, а також між батьками і дітьми. Ця солідарність може бути настільки сильною, що людина готова пожертвувати своїм життям, щоб врятувати іншого, наприклад, мати ризикує своїм життям, намагаючись врятувати свою потопаючу дитину. Менш інтенсивні форми неформальної солідарності часто зустрічаються між хорошими друзями, сусідами чи колегами. Співчуття виражається, коли дають милостиню жебракам, що також є прикладом неформальної солідарності.

Емоційна солідарність заснована на почутті симпатії, відповідальності або обов'язку стосовно іншої людини. Афективна солідарність Его стосовно Альтер не припускає, що альтер відчуває те ж саме по відношенню до Его. Его нічого натомість не очікує за свою солідарність. Емоційна солідарність тісно пов'язана з такими цінностями, як альтруїзм, милосердя, доброзичливість і дух спільноти. Основне припущення полягає в тому, що солідарність не натхненна користю, а моральним обов'язком, співчуттям або зобов'язанням.

Члени групи мотивують себе на лояльність до інших, довіру, турботу, тощо. Протягом часу

вони можуть також почати ідентифікувати себе з групою, прирівнювати власні цілі до прагнень групи та проектувати взаємовідносини у групі на себе.

Зв'язки солідарності можуть бути сильними мотиваторами. Члени групи дуже намагаються відповідати очікуванням інших учасників, не зраджувати, принижувати чи втрачати довіру, а на противагу – підтримувати цінний взаємозв'язок. Солідарність може бути поставлена під сумнів, коли відносини є корисливими. Це може статися, коли хтось намагається підтримати конфлікт всередині групи, підігруючи індивідуальним інтересам, місцевим конфліктам та поділу групи, привертаючи увагу до відмінностей, а не до спільних переконань, мотивів, релігійних вірувань тощо.

Взаємодія задля досягнення загальної мети може проявлятися у просуванні спільних цілей, декларації та демонстрації вірності їм, участь у заходах щодо їх вшанування. Спільні проекти групи розглядаються не лише як спосіб координації поведінки членів групи, а радше як вільна ініціатива самих учасників на погоджених засадах та умовах рівності (з жодним не обходяться як із рабом, твариною чи інструментом, а група, навпаки, прислухається до побажань та зауважень кожного).

Взаємодія у групах може бути досить організованою та злагодженою, хоча й відносно неформальною. Ролі у групі дуже варіюються від активних учасників до тих, хто підтримує їх зусилля або тих, хто просто демонструє свою відданість символікою чи протестами. Ми можемо навіть не зустрічатись чи не знати людей, з якими ми взаємодіємо у межах групи, усі цілі якої можуть бути не відомими нам до кінця. Проте кожен учасник групи знає, що співпрацює з іншими задля досягнення загальної мети. Це має місце навіть у масштабних проектах, коли деякі маленькі групи є ізольованими та мають власні солідарні зв'язки на додачу до моделі загальної взаємодії. Ми також можемо взаємодіяти у часі, об'єднуючи зусилля попередніх та майбутніх членів групи. Такий тип взаємодії включає в себе, наприклад, урахування побажань, повагу до вкладу у досягнення спільної мети, недопущення применшення такого внеску тощо. Різні елементи можуть бути не ідеально інтегровані у модель взаємодії всередині групи, проте кожен її учасник знає, що є частиною чогось більшого задля досягнення спільної мети.

Ці три фактори (взаємодія, спільні цілі та солідарність) є, очевидно, досить різними, та кожен може мати місце без наявності інших, проте автором розглядається теза, що вони існують разом (як у прикладах, наведених вище) не лише, коли люди об'єднані тільки за релігійними, культурними чи історичними мотивами, а й завдяки взаємодії, спільним цілям, що породжує надзвичайно цінний тип солідарності. Автор розглядає його як «органічну єдність», цінність якої не дорівнює сумі цінностей її складових. У загальному розумінні зазвичай існує наступна експоненційна залежність: людина особисто просуває, відстоює або якимось іншим підтримує свої цілі; група осіб координує діяльність задля більш ефективного досягнення цілей; ці люди вільно взаємодіють задля підтримки спільних цілей на взаємоприйнятих та погоджених моральних засадах; вони оцінюють значимість відносин взаєморозуміння, визнання, гордості, відданості та довіри; цілі, яких вони досягають, є морально значимими для них самих. Загальноприйняті умови та формування довготривалих зв'язків на основі спільного бачення кращого світу й прагнення до конкретних дій роблять ці приклади ще більш значимими [3, с. 696].

Роль солідарності як інструмента не варто применшувати, але є підстави вважати, що такий підхід повністю не описує явище солідарності. По-перше, у загальному випадку значимість солідарності можна оцінювати через міру просування чи наближення до поставлених цілей. По-друге, ми можемо навести приклад, коли відносини солідарності є контпродуктивними, хоча й мають велике значення. Врешті-решт погляд на солідарність як інструмент не пояснює значимість для людей спільних проектів та цінність взаємовідносин. Вони вважають, що ці речі є вагомими за своєю суттю, що в свою чергу заперечується інструментальним підходом. Коли люди борються за кращі соціальні умови чи спільні цілі, може здаватися, що відносини, які утворюються, є вторинними по відношенню до мети.

Існує кілька значимих зв'язків між релігійністю та солідарністю та зв'язок між трьома видами солідарності (на місцевому, суспільному та глобальному рівнях) та релігійними переконаннями особи (за допомогою оцінювання рівня важливості Бога у житті особи). Інституційний аспект релігійних переконань (вимірюється за ступенем приналежності до релігійної групи) не пов'язаний з місцевою чи глобальною солідарністю, проте його зв'язок з соціальною солідарністю є досить значимим [1, с. 75].

Для детальнішого аналізу проблеми значимості солідарності слід визначити, які мотиви вона створює. Можливо, що солідарність є значимою сама по собі, але лише у телеологічному вимірі, а мотивом виступає бажання створювати та підтримувати більше подібних взаємозв'язків, не зважаючи на те, чи ми є їх частиною, чи ні. Членам групи варто слідувати спільним правилам, які їх об'єднують, збільшують групу та слугують прикладом для інших, хоча вони також можуть з легкістю порушувати спільні правила до тієї міри, доки рівень солідарності буде незмінним.

Визначальною характеристикою солідарного акту є те, що не існує еквівалентності між тими, хто сприяє іншим або групі в цілому і тими, що отримують натомість. Ті, хто кращі від інших, як правило, сприяють найбільше, а ті, хто в найгіршому становищі отримують від інших. Акти солідарності, таким чином, скорочують розрив між щасливчиками і нещасними [5, с. 9].

Це визначення обмежує акти солідарності щодо відносин між людьми. Цей термін також використовується для опису внеску окремих осіб в якості суспільного блага або ідеалу. Наприклад, фінансовий внесок (за рахунок податків) на будівництво доріг, або участь у діяльності політичної партії чи екологічної організації також можна назвати актом солідарності. Ми, однак, залишимо ці види дій / актів в стороні і будемо зосереджені на солідарності між людьми (хоча в нашому емпіричному аналізі не завжди можливо побачити значну відмінність між ними). Існує багато видів солідарних актів, деякі з яких, на перший погляд, можуть навіть не бути визнані такими.

Однак ця телеологічна концепція не дозволяє відобразити різні мотиви, які, як вважається, може створити солідарність. Коли члени групи перебувають у взаємозв'язках солідарності, частина їх уваги може бути прикута до проблеми розширення групи або допомоги іншим групам об'єднатися задля тієї ж мети, але для них набагато важливішим є те, що вони та інші демонструють або реалізують значимість таких взаємовідносин, слідуючи вимогам (прагнуть, наприклад, піклуватися про добробут своїх товаришів, довіряти їм і старанно працювати над спільною справою). Солідарність відрізняється від, скажімо, щастя (за визначенням утилітаристів), оскільки вона надає переваги від відносин при дотриманні вимог та участі у спільній діяльності. Звідси, мотиви відрізняються від чин-

ників, що стимулюють об'єднуватися з відносно безкорисливих причин. Аналогічно, у випадку дружби, найважливішим для її значимості є набір факторів, що мотивують бути хорошим другом (наприклад, бути вірним іншій особі, відвідувати когось у лікарні, робити це з почуттям турботи тощо), хоча також можливо мати деякі мотиви для того, щоб удосконалювати такі відносини [5, с. 13].

Не останнє місце посідає загальна соціальна (групова) ідентичність та соціальний зв'язок у найширшому сенсі, а також соціальна інтеграція в прямому сенсі та спільна діяльність для досягнення певної мети. Визначним є моральний обов'язок, заснований на цінності справедливості, і що пропонує допомогу іншим людям (ближнім, соратникам у спільній справі, які потребують, обділеним долею). Різні форми соціальної, економічної і політичної підтримки, в тому числі з боку держави, спрямовані на поліпшення становища певних соціальних груп і прошарків, включаючи діяльність інститутів соціального захисту і соціального страхування.

Соціальні правила моралі можуть бути у нагоді для групи в багатьох випадках, але вони також можуть стати невід'ємною складовою частиною згуртованої взаємодії. Впровадження та підтримка таких правил може стати важливим компонентом спільних дій, що мають місце у взаємозв'язках солідарності. Інколи соціальні правила моралі можуть бути й вагомою частиною спільних ідеалів, що об'єднують групу у солідарності. Соціальні правила моралі можуть бути частиною проголошеної програми групи (певні спільні дії задля досягнення спільної мети), але й також входять до її базових принципів (узагальнені цінності, задля яких група об'єдналася).

Групи, що дбають про дотримання правил моралі, загалом краще досягають спільних цілей ніж ті, що не дотримуються. Наприклад, правила моралі допомагають групі більш ефективно координувати зусилля. Такі правила захищають, підтримують та просувають зв'язки солідарності шляхом пригнічення контрпродуктивної поведінки, що може послабити чи знищити групу. Соціальні правила моралі виходять на передній план, передусім, у групах, що збільшуються, адже в них дедалі частіше стає складно підтримувати єдність думок, почуттів, дій тощо (загалом характеристик солідарної взаємодії). Група може розробити соціальні правила моралі, що упорядковують діяльність групи, мінімізують

розбіжності щодо деяких питань, впроваджують простий та загальнодоступний механізм, котрий дозволить всім членам групи оцінити свій вклад та ролі інших у спільній діяльності. Використання соціальних правил моралі, таким чином, може допомогти підтримати зв'язки солідарної взаємодії, навіть якщо такі правила не є хоча б частковою причиною об'єднання групи. Прикладом може слугувати неблизьке приятелювання, коли ми неформально розробляємо правила спілкування, що дозволяє продовжувати його протягом часу. Але згодом таке правило може видозмінитися та стати складовою частиною дружби як такої, таким собі ключовим елементом взаємозв'язку [3, с. 697].

Коли солідарність вимагає дотримання соціальних правил моралі певної групи, люди, як правило, мають некорисливі причини діяти у солідарності з іншими, і це дійсно навіть тоді, коли такі правила не настільки досконалі, як може здатися. Можливо, правила групи є надто суворими або застарілими, але концепція солідарності автора пояснює загальне відчуття відповідальності щодо виконання навіть недосконалих соціальних правил моралі, котрі вже існують у групі (доки такі правила не є надто неприйнятними). І хоча солідарність часто слугує підставою для виконання навіть дещо недосконалих правил, вона також мотивує удосконалю-

вати спільні соціальні правила моралі, щоб вони краще відповідали ідеалам групи або сприяли більш ефективному досягненню спільних цілей.

Висновки.

Соціальна солідарність – це те, що тримає людей разом, не дивлячись на всі їх відмінності, до того ж тримає, так би мовити, зсередини, не примушуючи, а спонукаючи. Соціальна солідарність – феномен об'єднання людей, який має як ціннісний рівень свого прояву, так і рівень практичної дії. Це елемент мотиваційної сфери, який виступає основою інтеграції в суспільстві та усунення почуття недостатності. Соціальну солідарність варто розглядати як поняття, що описує стан суспільства чи великої соціальної спільноти, якому притаманне: єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей суспільства, спільність норм, а також функціональна взаємозалежність і узгодженість у виступах і діях, пов'язаних із реалізацією інтересів (досягненням цілей) цього суспільства або спільноти. Поняття соціальної солідарності охоплює людські почуття не тільки до близького оточення, але і до суспільства в цілому. Вона проявляє себе в різних формах готовності: 1) до внеску в суспільний добробут; 2) до прояву довіри, піклування, співчуття; 3) до відповідального вибору; 4) до творчості та близькості; 5) співпраці та включеності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Abela A. M. Solidarity and religion in the European Union: A comparative sociological perspective / A. M. Abela // *The Value(s) of a Constitution for Europe*. – 2004. – P. 71-101.
2. Барсукова С. Ю. Солідарність учасників неформальної економіки. На прикладі стратегії мігрантів і підприємців / С. Ю. Барсукова // *Соціологічні дослідження*. – 2002. – № 4. – С. 3-12.
3. Cureton A. Solidarity and social moral rules / A. Cureton // *Ethical Theory and Moral Practice*. – 2012. – № 15. – P. 691-706
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
5. Fetchenhauer D. Solidarity and prosocial behavior: An integration of sociological and psychological perspectives / D. Fetchenhauer. – New York: Springer, P.1-15.
6. Fraser F. Toward a Discourse Ethic of Solidarity / F. Fraser // *Praxis International*. – 1993. – № 5. – 425 p.
7. Гофман А. Б. Лас-Вегас как центр социологической мысли. Заметки российского участника ежегодного собрания Американской социологической ассоциации 2011 г. / А. Б. Гофман // *Социологический ежегодник*. – М.: ИНИОН РАН, 2011. – С. 173-179.
8. Крупеникова Л. Ш. Социальная солидарность и моральная идентичность в контексте социологии эмоции (библиографический обзор) / Л. Ш. Крупеникова // *Южно-Российский форум*. – 2013. – 1 (6). – С. 81-92.
9. Lindenberg S. M. Solidarity: Its microfoundations and macro-dependence. A framing approach / S. M. Lindenberg // *The problem of solidarity: Theories and models*. – 1998. – P. 61-112.
10. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
11. Shelby T. *We Who Are Dark: The Philosophical Foundations of Black Solidarity* / T. Shelby. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. – 336p.
12. Урсулєнко К. Социальная солидарность: развитие понятия в истории социологии и современные интерпретации / К. Урсулєнко // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2009. – № 1. – С. 151-155.

REFERENCES

1. Abela, A.M. (2004). Solidarity and religion in the European Union: A comparative sociological perspective. *The Value(s) of a Constitution for Europe*, 71-101.
2. Barsukova, S.Ju. (2002). Solidarnost' uchastnikov neformalnoj jekonomiki. Na primere strategii migrantov i predprinimatelej [Solidarity of participants in the informal economy. On the example of the strategy of migrants and entrepreneurs]. *Sociologicheskie issledovanija*, 4, 3-12 [in Russian].
3. Cureton, A. (2012). Solidarity and social moral rules. *Ethical Theory and Moral Practice*, 15, 691-706.
4. Djurkgejm, Je. (1996). *O razdelenii obshhestvennogo truda* [On the division of social labor]. Moscow: Kanon [in Russian].
5. Fetschenhauer, D. *Solidarity and prosocial behavior: An integration of sociological and psychological perspectives*. New York: Springer.
6. Fraser, F. (1993). Toward a Discourse Ethic of Solidarity. *Praxis International*, 5.
7. Gofman, A.B. (2011). Las-Vegas kak centr sociologicheskoy mysli. Zаметki rossijskogo uchastnika ezhegodnogo sobranija Amerikanskoj sociologicheskoy asociacii 2011 g. [Las Vegas as a center of sociological thought. Notes of the Russian participant of the annual meeting of the American Sociological Association 2011]. *Sociologicheskij ezhegodnik*. (pp. 173-179). Moscow: INION RAN [in Russian].
8. Krupenikova, L.Sh. (2013). Social'naja solidarnost' i moral'naja identichnost' v kontekste sociologii emocii (bibliograficheskii obzor) [Social solidarity and moral identity in the context of the sociology of emotions (bibliographic review)]. *Juzhno-Rossijskij forum*, 1 (6), 81-92 [in Russian].
9. Lindenberg, S.M. (1998). Solidarity: Its microfoundations and macro-dependence. A framing approach. *The problem of solidarity: Theories and models*. (pp. 61-112).
10. Shtompka, P. (1996). *Sociologija socialnyh izmenenij* [Sociology of social change]. Moscow: Aspekt-Press [in Russian].
11. Shelby, T. (1993). *We Who Are Dark: The Philosophical Foundations of Black Solidarity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
12. Ursulenko, K. (2009). Social'naja solidarnost': razvitie ponjatija v istorii sociologii i sovremennye interpretacii [Social solidarity: the development of a concept in the history of sociology and modern interpretations]. *Sociologija: teorija, metody, marketing*, 1, 51-155.

Докторова Дар'я Сергіївна

Аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
03680, м. Київ, просп. Глушкова 4-д**Doktorova Daria**

Post-graduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-d, Glushkova Ave., Kyiv, 03680, Ukraine

Email: Darya.Doktorova@gmail.com ORCID: 0000-0001-5301-5837

Цитування: Докторова Д. С. Теоретичний огляд проявів та особливостей соціальної солідарності / Д. С. Докторова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 73-80.

Citation: Doktorova, D. S. (2018). Teoretychnyi ohliad proiaviv ta osoblyvostei sotsialnoi solidarnosti [Theoretical review of manifestations and features of social solidarity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 73-80.

Стаття надійшла / Article arrived: 21.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 27.09.2018

Історичні аспекти розведення та збереження породи гуцульських коней на українських землях у складі Польщі в міжвоєнний період

Романенко Г. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті вивчаються історичні аспекти розведення породи гуцульського коня на українських землях у складі міжвоєнної Польщі. Попри вкрай незадовільний стан поголів'я цих гірських коней після завершення Першої світової війни, у наступні двадцять років вдалося втілити ряд заходів, які посприяли збереженню породи та збільшенню її чисельності. Силами ентузіастів та за державної підтримки було започатковано кінний завод у Судовій Вишні, сформовано стадо з відбірних жеребців-плідників, відновлено діяльність розплідних станції у Карпатах. Регулярні виставки та огляди гуцульських коней мотивували коневласників до належного піклування про своїх тварин та сприяли обміну досвідом у справі їх годівлі. Справі відродження коня гуцульської породи, його розведенню та популяризації серед населення присвятила свою діяльність створена в 1925 році Спілка конярів гуцульської породи, яка інтенсивно провадила свою діяльність аж до вибуху Другої світової війни. Починаючи з 1925 року за ініціативи спілки конярів, у Жаб'є, а потім у Косові та Устеріках щорічно організовувалися виставки гуцульських коней. Зазвичай на таких заходах презентували близько 360-400 коней. Основною метою виставок стала популяризація розведення серед населення гуцульського коня. Під час їх проведення відбувався ветеринарний огляд коней, фахівці надавали рекомендації щодо правильної годівлі та утримання. У збереженні породи в міжвоєнні роки на Прикарпатті важливу роль відіграли наново відкриті розплідні станції гуцульських коней. Як і в австрійські часи, однією з найважливіших залишалась розплідна станція у Жаб'є. Масштаби втілюваних задля збільшення поголів'я гуцульських коней заходів далеко не були достатніми, та все ж до початку війни породу українських гірських коней вдалося зберегти та примножити.

Ключові слова: історія конярства; гуцульський кінь; кінні виставки; Спілка конярів гуцульської породи

Historical aspects of breeding and preservation of Hutsul horse breed on the Ukrainian territory of the interwar Poland

Romanenko G. V., Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article examines the historical aspects of Hutsul horse breeding on Ukrainian territory of the interwar Poland. The unique breed of the Hutsul horse is an important component of the Ukrainian cultural and natural heritage. This horse breed was formed in the Carpathians historically, that is well adapted to the specifics of local environment, climatic and economic conditions. The purpose of this article is to study the complex of measures and practices taken by the Polish authorities and the indifferent people on the Ukrainian territory of the interwar Poland, in order to preserve and promote the Hutsul horse breeding. Despite the extremely unsatisfactory amount of the population of these mountain horses after the end of the First World War, in the next twenty years it has been possible to implement a number of measures that have contributed to the conservation of the breed, and an increase in the number of livestock. With the help of enthusiasts and state support, a horse-breeding factory was founded in Sudova Vishnia, where a number of selective stallion-breeders was formed, and the nursery station in the Carpathians restored its activity. Regular exhibitions and inspections of Hutsul horses motivated the co-owners to take proper care of their horses and facilitate the exchange of experience in their feeding. Until the beginning of the Second World War, a network of stud farms appeared in the Carpathians. Each of these farms had a stallion of Hutsul breed, and peasants could obtain grants for breeding and keeping horses. In 1925, the Union of Horse Hutsul breeds was established. This organization devoted its activities to the revival of the Hutsul horse breed, its cultivation and popularization among the population. The Union of Horse Hutsul breeds acted intensively before the Second World War. The efforts to scale up the number of Hutsul horses were not sufficient, but still it helped to maintain and increase the unique breed of Ukrainian mountain horses before the war. The experience of maintaining the breed and encouraging its breeding is an interesting subject for studying and comparing with modern practices in this area.

Keywords: horse breeding history; Hutsul horse; horse exhibition; Union of Horse Hutsul breeds

Исторические аспекты разведения и сохранения породы гуцульских лошадей на украинских землях в составе Польши в межвоенный период

Романенко Г. В., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка

В статье изучаются исторические аспекты разведения породы гуцульского коня на украинских землях в составе межвоенной Польши. Несмотря на крайне неудовлетворительное состояние поголовья этих горных лошадей после завершения Первой мировой войны, в последующие двадцать лет удалось воплотить ряд мер, которые способствовали сохранению породы, и увеличению ее численности. Силами энтузиастов и при государственной поддержке был основан конный завод в Судовой Вишне, сформировано стадо из отборных жеребцов, возобновлена деятельность расплодной станции в Карпатах. Регулярные выставки и обзоры гуцульских лошадей мотивировали коневладельцев к надлежащему уходу за своими питомцами и способствовали обмену опытом в деле их разведения. Делу возрождения гуцульской породы и ее популяризации среди населения свою деятельность посвятил созданный в 1925 году Союз коневодов гуцульской породы, который интенсивно проводил свою деятельность до взрыва Второй мировой войны. По инициативе Союза коневодов, начиная с 1925 года, в Жабье, а затем в Косово и Устериках ежегодно организовывались выставки гуцульских лошадей. Обычно на таких мероприятиях представляли около 360-400 лошадей. Основной целью выставок стала популяризация разведения породы среди населения. Во время их проведения происходил ветеринарный осмотр лошадей, специалисты оказывали рекомендации по правильному питанию и содержанию. В межвоенные годы на Прикарпатье важную роль в сохранении породы сыграли заново открытые расплодные станции гуцульских лошадей. Как и в австрийские времена, одной из важнейших оставалась расплодная станция в Жабье. Масштабы воплощаемых для увеличения поголовья гуцульских лошадей мероприятий далеко не были достаточными, и все же к началу войны породу украинских горных лошадей удалось сохранить и приумножить.

Ключевые слова: история коневодства; гуцульский конь; конные выставки; Союз коневодов гуцульской породы

У новопосталих на уламках Австро-Угорської імперії країнах – Польщі, Румунії і Чехословаччині – у міжвоєнний період продовжилась справа розведення породи гуцульських коней. До складу новоутворених держав увійшли території українських Карпат, а отже і основний ареал поширення породи цих гірських коней. Геополітика міжвоєнної доби породила переконання конярів цих країн, що гуцульський кінь – це витвір польського, словацького чи румунського конярства. При цьому «забувався» той факт, що порода стихійно формувалася, власне, у господарствах українських гуцулів і лише потім була освоєна та окультурена професійними австрійськими, польськими, словацькими і румунськими конярами та конефермами.

Метою даної статті є дослідження історії розведення та збереження породи гуцульського коня на українських землях в складі міжвоєнної Польщі. В умовах, коли більшість західноукраїнських земель, а зокрема Прикарпаття, потрапила до складу відновленої Польської держави, цей регіон став одним із основних ареалів поширення даної породи. Водночас лихоліття Першої світової війни завдали великої шкоди гуцульській породі коней. Багато їх змобілізували до вій-

ська, а під час російської окупації чимало кобил перекрыли російські жеребці різного калібру. Гуцули охоче парували своїх коней із жеребцями з низин – як із легшими, так і з важкими, тому після війни в господарствах гірського населення Карпат типово гуцульських молодих коней майже не залишилося [1, с. 78]. Відтак у повоєнні роки проблема збереження породи українського гірського коня стояла дуже гостро.

Історичні аспекти стану збереження та розведення породи гуцульського коня у міжвоєнний період ще не були належним чином вивчені українськими дослідниками, однак у науковій літературі ця проблематика почала підніматися ще з 30-х років минулого століття. Одним із перших, хто професійно вивчав породу, її походження та стан збереження у Карпатах був Ернест Гацкль [2]. У міжвоєнний період у Галичині до вивчення породи особливо доклався польський дослідник Міхал Голландер, котрий спробував пояснити обставини формування породи та запропонував комплекс заходів із її збереження [3]. У повоєнний час і дотепер дослідженнями історії породи займалися переважно дослідники Польщі, Словаччини та Румунії, де особливо популярне розведення цих гірських коней. Зокрема, над проблематикою працювали польські нау-

ковці Вітольд Пруський, Еразм Бжеський, Ірена Томчик-Врона [4; 5; 1]. Чи не найгрунтовнішим дослідженням історії породи гуцульського коня, в тому числі й міжвоєнного періоду, на сьогодні є праця польської дослідниці Катерини Квецінської-Ольшевської [6]. В Україні подібні дослідження представлені недостатньо. Існують лише окремі публікації, які зачіпають тему історії породи гуцульського коня та її збереження дослідників Мирослава Головача і Юрія Стефурака [7; 8; 9; 10].

Після Першої світової війни конярі, вбачаючи кризовий стан у розведенні цієї цінної породи, зуміли переконати польський уряд у важливості докладення зусиль, спрямованих не тільки на збереження, але й розмноження і покращення породи гуцульських коней [11]. Базою, на якій почали відроджувати популяцію гуцульського коня на українських землях в складі Польщі на початку 20-х років ХХ ст., стали жеребці із колишніх державних австрійських розплідних станцій в Жаб'є і Косові. Напередодні, у 1918–1919 рр. Польща перейняла від австрійського спадку 59 гуцульських коней, однак їхня якість була сумнівною, бо 20 з них забракували [6, с. 257].

Важливим центром розведення гуцульських коней у міжвоєнний період стала нововідкрита державна стаднина у Судовій Вишні – галицькому містечку, що знаходиться за 52 км на захід від Львова. Станом на 1922 рік там перебувало 29 державних жеребців гуцульської породи, ще 11 знаходились у Кракові. Протягом року ці коні покрили 1239 кобил. Багато з жеребців невдовзі забракували і вже в 1924 р. стадо коней у Судовій Вишні налічувало 15 жеребців, а в Кракові – лише 2. Ці коні походили з родів Гураля і Гробі. Приблизно така ж кількість коней тут утрималась до 1939 року. Так, напередодні Другої світової війни, в 1938 р. у Судовій Вишні перебувало 15 жеребців. З них семеро належали до роду Гураля, шестеро – до лінії Гробі і один походив із роду Тараса [6, с. 265, 269, 284-285].

Розведення гуцульських коней поза гірськими теренами, як це, зокрема, було у випадку Судової Вишні, не завжди знаходило схвальні відгуки – побутували думки, що переїхавши у чужі природні умови, вони zdeградують як порода. Стверджувалось, що лише постійне перебування коня в гірських умовах, на тамтешніх пасовищах може розвинути його природні якості, зокрема вміння триматися на ногах на нерівній місцевості. Незважаючи на ці судження, у міжвоєнні десятиліття дійсно поширеною стала практи-

ка, коли кращих гуцульських коней під гаслами розведення породи перевозили на низини у приватні чи державні конюшні, що завдавало шкоди популяції у самих горах [6, с. 287, 290]. Ще інші критики, такі як знавець породи Ернест Гацкль, у 30-х роках звертали увагу, що природні риси дикого гуцульського коня нищать через необгрунтоване схрещення з іншими породами, продиктоване суб'єктивним бажанням його ушляхетнити чи зміцнити калібр. Конярі резонно зауважували, що ті риси, які були притаманні правдивому гуцульському коневі, формувалися природою протягом століть як відповідь на непрості умови, в яких він проживав. Саме тому гуцульський кінь невибагливий, може витримувати різні суворі погодні умови, до чого жодна окультурена порода не може пристосуватися. Відтак напередодні Другої світової війни викристалізувалося розуміння, що погоня за новомодними тенденціями в галузі конярства може призвести до деградації породи. Ті гуцульські коні, які стали продуктом «удосконалення», часто не бували за межами кінних господарств своїх власників, добре годувалися, проживали в конюшнях і навряд чи були здатні витримувати життя в горах [6, с. 292].

У міжвоєнні роки порода і надалі залишалась популярною серед українського населення Карпат. Аби з'ясувати чисельність та стан поголів'я у дрібних приватних власників, а також з метою продовжити започатковану в часи Австро-Угорської імперії практику збереження, популяризації і порятунку гуцульських коней від неконтрольованого змішування з іншими породами у 1924–1925 роках на Гуцульщині відбувся перший перепис коней цієї породи. Реєстрацію коней ініціював Міхал Голландер, згодом один із найкращих знавців гуцульської породи та ентузіаст її збереження. За результатами перепису на теренах Гуцульщини віднайшли 323 кобили гуцульської породи [12, с. 96].

Після проведеного перепису-реєстрації гуцульських коней Міхал Голландер виділив чотири категорії цієї породи. Перші три включали коней характерного гуцульського типу, які мали гарне, породисте потомство. Четверта категорія включала гуцульських коней, змішаних з іншими породами. Лише через кілька поколінь при раціональній годівлі і розведенні цих коней можна було повернути до базових характеристик породи. Так з 323 кобил до першої категорії Голландер зарахував лише 11 особин, до другої – 85, до третьої – 108, до четвертої – 119 [1, с.

78]. Середні проміри кобил перших трьох категорій становили 133,4 см висоти в холці, обвід грудної клітки – 155,45 см, а обвід п'ястка – 17,07 см. [6, с. 268].

Справі відродження коня гуцульської породи, його розведенню та популяризації серед населення присвятила свою діяльність створена в 1925 році Спілка конярів гуцульської породи, яка інтенсивно проводила свою діяльність аж до вибуху Другої світової війни. Головою спілки став Ервін Богасевич, заступником – відомий гуцул Петро Шекерик-Доників, секретарем – Йосип Цінтель, а скарбником – Целіна Тарнавська. Проблемами тваринництва займався Міхал Голландер, відомий коняр і автор публікацій, присвячених гуцульським коням. Осідок спілки знаходився у Косові, а сама організація підпорядковувалась Львівській рільничій палаті і нараховувала близько 300 членів [13, с. 139].

Спілка безкоштовно здавала в оренду конярям державні полонини для випасу коней, популяризувала можливості використання гуцуликів у господарствах на гірських територіях. Важливо, що при спілці також велися родові книги гуцульських коней. Стараннями цієї організації було відновлено та запущено діяльність чотирьох державних розплідних станцій гуцульських коней у Жаб'є, Криворівні, Вербовцю і Устеріках [6, с. 270]. Масштаби діяльності спілки характеризує той факт, що вона також займалася експортом коней гуцульської породи до Греції та інших країн [14].

Діяльність спілки посилив гурток конярів гуцульської породи, котрий почав діяти у Косівському повіті на рубежі 1931–1932 років. Сукупно власники гуртка володіли аж 14-ма гуцульськими жеребцями [6, с. 281].

Деякі слова потрібно присвятити співзасновникові спілки, гуцулові Петрові Шекеріку-Дониківу. Народжений 1889 року в селі Голлови, він був чи не найбільш відомим гуцулом міжвоєнної Польщі. Петро Шекерик-Доників вивчав і популяризував гуцульську етнографію, від 1928 року працював послом у польському сеймі, а з 1933 року до початку Другої світової виконував обов'язки віята найбільшого гуцульського села Жаб'є (нині Верховина) [15, с. 3837]. Про гуцульських коней у 1935 році він на характерному гуцульському діалекті писав наступне:

«Бо справте мені другого такого коня на світі, який би вітримав то, що может вітримати наш звиклий гуцулський кінь? Знаємо, як рідко видит він овес, гудуючі си лише сіном и то ни рідко

стухлим або замуленим. У літі як день так ніч на полонинах, ни знает стайні, хоть ночі є студені, а часом то навіть и морозні. А як у зимі ни станет сіна коло хати, то гонет его у верхи на зимівлю. Там без стайни годуется доти, доки вістане сіна, байка шо ци мороз и зима. Нима коня инчеї раси, який би у такім пошінівку міг так працювати, як гуцулський кінь. Дуже робітний, вірний и так мало потребуєт» [13, с. 137].

Починаючи з 1925 року, за ініціативи спілки конярів у Жаб'є, а потім у Косові та Устеріках щорічно організовувалися виставки гуцульських коней. Зазвичай на таких заходах презентували близько 360-400 коней. Основною метою виставок стала популяризація розведення серед населення гуцульського коня. Під час їх проведення відбувався ветеринарний огляд коней, фахівці надавали рекомендації щодо правильної годівлі та утримання. Населення було зацікавлене в участі, адже за найкращих тварин уряд давав нагороди грішми [11]. Перша виставка гуцульських коней відбулася у жовтні 1925 року, у ній взяло участь 159 жеребців і 324 кобили. Нагороди отримали 7 жеребців і 47 кобил. Наступного, 1926 р. у виставці взяло участь 140 жеребців і 427 кобил, нагороджені натомість були 7 жеребців і 97 кобил. Судді відзначили, що найкращий кінний матеріал був згромаджений у Жаб'є, де, зокрема, нарахували 58 строкатих жеребців. Самиці явно переважали за якісним типом над самцями. Загалом у 1925–1937 роках на Гуцульщині було зареєстровано 829 гуцульських кобил [1, с. 79].

Незадовго до початку Другої світової війни, у 1938 році на західноукраїнських землях в складі Польщі налічувалось 418 кобил гуцульської породи. У тих випадках, де походження вдалось встановити, 77 із них належали до роду Гурала, 28 походили з лінії Гробі, 3 – з роду Іспаса і 2 від Тараса [1, с. 79].

Крім регіональних виставок на теренах Карпат гуцульських коней з успіхом представляли на загальнодержавних показах, що проводились у Польщі в 30-х роках. Так, наприклад, гуцульські коні були представлені у 1929 р. на загальній крайовій виставці в Познані. Одну з найвищих нагород у 400 зл. і похвальну грамоту отримав строкатий, «дуже білий» гуцульський жеребець Миколи Кіящука з Москалівки [6, с. 280-281]. Під час кінних конкурсів найбільше гуцульських коней номінували до нагород у Станіславському воєводстві, яке було найближче до Карпат і де, зрештою, локалізувалась історична Гуцульщина. Породистими гуцульськими кіннями во-

лоділи також в інших українських воєводствах – Тернопільському і Львівському. Найбільшою кількістю коней-призерів володіли повітові відділення рільничої палати, при яких їх розводили, дотримуючись усіх правил селекції та догляду за конем. Тим не менше, багато коней-переможців

знаходилося у власності окремих приватних господарів. У списках призерів ретельно відзначені імена батьків коня, його масть, висота, обвід грудної клітки, висота в холці [16, арк. 17, 22, 29, 30, 40, 44, 46]. З відповідною інформацією можна ознайомитись у нижче наведеній таблиці:

№	Повіт, місцевість	Власник	Назва жеребця	Рік народження	масть	батько	мати	Висота в холці, см	Обвід грудної клітки, см	Обвід п'ястка, см
Тернопільське воєводство, 1935 р.										
1.	Перемишлянський, Глібовичі	Повітове відділення рільничої палати	Луг	1927	гнідий	490 Гураль	65 Луцька 5620/24	136	172	19
2.	Кам'янка-Струмилівський, Буськ	Йозеф Чупринський	Бенк	1929	гнідий	Прут	Миська	140	183	17,9
Станіславське воєводство, 1936 р.										
3.	Надвірнянський, Старуна	Повітове відділення рільничої палати	Мір	1929	буланий	490 Гураль	NN	132	175	18,7
4.	Надвірнянський, Рафайлова	Повітове відділення рільничої палати	Гіль	1927	гнідий	490 Гураль	Гіга	131	167	18,5
5.	Косівський, Устеріки	Ян Мілтсовиць	Кікач	1929	гнідий	NN	NN	133	166	17,4
6.	Косівський, Бєрв'якова	Федір Онуфрійчук	Тосько	1922	гнідий	NN	NN	126	170	17,3
7.	Косівський, Жаб'є	Микола Зетинюк	Кукул II	1934	гнідий	490 Гураль	534 Кукулець	125	154	17,5
8.	Снятинський, Джурів	Спілка конярів гуцульської породи	Пагурок	1930	каштан	410 Гураль	419 Пшеничка	134	160	17,8
9.	Стрийський, Жулин	Повітове відділення рільничої палати	Мацько	1929	каштан	NN	NN	137	167	18,5
10.	Косівський, Жаб'є	Федір Кікінчук	Прислав	1933	каштан	461 Гробі	289 Пасіка	133	161	19
11.	Косівський, Полянка	Михайло Понипалюк	Полан	1930	гнідий	Гождин	NN	124	155	19
12.	Косівський, Жаб'є	Спілка конярів гуцульської породи	Костур	1929	гнідий	461 Гробі	323 Кострич	132	175	18

13	Коломийський, Космач	Спілка конярів гуцульської породи	Барвін ок	1931	гнідий	503 Гураль	31 Матуся	134	162	18,3
14	Коломийський, Березів	Повітове відділення рільничої палати	Піп Іван	1936	гнідий	472 Гураль	NN	135	158	17,8
15	Коломийський, Мишин	Спілка конярів гуцульської породи	Модар	1928	карий	125 Гураль	49 Матуся	133	161	17
Тернопільське вівсодство, 1937 р.										
16	Борщівський, Устя	Повітове відділення рільничої палати	Даник	1933	карий	410 Гураль	Данила	135	177	17,5
17	Борщівський, Лановець	Повітове відділення рільничої палати	Вуйко	1934	карий	490 Гураль	NN	131	170	17
18	Зборівський, Кабаровці	Повітове відділення рільничої палати	Могор ич	1932	карий	461 Гробі	63 Магур а II	130	165	17,5
19	Зборівський, Богданівка	Повітове відділення рільничої палати	Пралу чний	1932	карий	461 Гробі	Правд ива 357/30	133	170	17,6
20	Заліщицький, Дзвиняч	Повітове відділення рільничої палати	Гуцул	1933	каштан	Друг	Річка	134	163	17,8
21	Кам'янка- Струмилівський, Спас	Роман Бартманський	Іспас III	1932	гнідий	425 Іспас	NN	137	164	19
22	Кам'янка- Струмилівський, Спас	Роман Бартманський	Черем ош	1933	гнідий	472 Гураль	113 Чорног ора II	133	166	18
23	Перемишлянськ ий, Глібів	Повітове відділення рільничої палати	Луг	1928	гнідий	490 Гураль	65 Луцка	136	172	19
24	Бережанський, Бережани	Повітове відділення	Скок	1934	карий	811 Бурек	538 Скаліч ка	135	169	19
25	Бережанський, Бережани	Повітове відділення рільничої палати	Марку с	1934	карий	472 Гураль	кінь гуцуль ської породи	133,5	164	19,5
26	Борщівський, Висічка	Кирило Болейовський- Чарковський	Рись	1929	гнідий	410 Гураль	Рижва	132	165	17,5

Станіславське воєводство, 1937 р.										
27	Косівський, Джурів	Спілка конярів гуцульської породи	Пагурок	1930	каштан	410 Гураль	419 Душенічка 77/28, 527/34	-	-	-
28	Косівський, Ворохта	Спілка конярів гуцульської породи	Космач	1932	каштан	823 Капітан	Дошчина 380/34	-	-	-
29	Косівський, Мишин	Спілка конярів гуцульської породи	Модар	1928	карий	125 Гураль	49 Маруся 3684/24	-	-	-
30	Кутнянський, Бервінкова	Федір Онуфрійчук	Тосько	1922	гнідий	кінь гуцульської породи	кінь гуцульської породи	-	-	-
31	Надвірнянський, Рафайлова	Повітове відділення рільничої палати	Гіль	1927	мишастий	490 Гураль	Гіга 88Н/28	-	-	-
32	Надвірнянський, Старуня	Повітове відділення рільничої палати	Мір	1929	буланий	490 Гураль	Магура II 6293/24, 83Н/28	-	-	-
Львівське воєводство, 1937 р.										
33	Тарнобжеський, Тарнобжег	Повітове відділення рільничої палати	Друт	1929	гнідий	Гробі I	Даня 385	133	163	18
34	Тарнобжеський, Тарнобжег	Повітове відділення рільничої палати	Король Гір	1930	гнідий	490 Гураль	Коліба	130	163	19

Результати виставок і навіть ліцензування гуцульських коней не завжди були об'єктивним мірилом їхньої справжньої якості і вартості. Часто члени комісії ставились поблажливо до коней, що підлягали ліцензуванню. Так, особинам, походження яких достеменно не було з'ясоване, могли присвоювати імена відомих старих родів лише на основі зовнішньої схожості з їх представниками. Іншою крайністю стало присвоєння коням незвичних кличок, не притаманних для традицій іменування породистих гуцуликів, що потім створювало певну плутанину в усталенні їх походження [6, с. 291].

У збереженні породи в міжвоєнні роки на Прикарпатті важливу роль відіграли наново відкриті розплідні станції гуцульських коней. Як і

в австрійські часи, однією з найважливіших залишалась розплідна станція у Жаб'є. У міжвоєнний період діяв розплідник у Криворівні, який, очевидно, поступався масштабами своєї роботи попередньому. У 1925–1938 роках гуцульські жеребці знаходились також на станції у Вербовцю. Нарешті, ще одна державна розплідна станція гуцульських коней діяла в Устеріках. Тут у різний час перебувало 10 жеребців [6, с. 271–275]. На всіх станціях переважали жеребці з родів Гуралю і Гробі, при цьому деякі коні почергово перебували на різних станціях. Наприклад, 504 Гураль-19 перебував спочатку на станції у Вербовцю, а згодом в Устеріках, чи 419 Гураль-13, який спершу був у Криворівні, а потім у Вербовцю. Жеребці потрапили на державні розплідни-

ки з різних місць, однак більшість походили з приватних господарств українських горян. Так, жеребець 811 Бурек свого часу належав Юрку Гулаку із Жаб'є; господарем 355 Буркута був Михайло Кікінчук, також із Жаб'є; кінь 551 Полан належав Семену Понепалюку з Косова; 625 Горган виріс в господарстві Романа Юркевича з Рафайлової. З Лучини походили 285-Гураль-9, 472 Гураль 21, з Вальдгофу в Австрії – 461 Гробі I-4. Додамо, що у 30-х роках Міністерство сільського господарства Польщі щорічно купувало в населення по кілька жеребців для державних стаднин. Так само Львівська рільнича палата закуповувала в населення жеребців для місцевих розплідних пунктів, а ремонтні комісії купували гуцульських коней для потреб війська [6, с. 271-278, 281].

У міжвоєнну добу гуцульські коні з'явилися на більших фермах приватних власників. Такі стаднини знаходилися в Павельчому (Станіславський повіт) та Низьколизях (Бучацький повіт) і належали Станіславу і Йозефу Менцлям. З-поміж коней у стаднині братів Менцлів лише жеребці 410 Гураль-4, 490 Гураль-12 і 461 Гробі I-4 змогли переказати свої гени сучасній популяції гуцульського коня. Власники ферми володіли також чистокровними арабськими і англійськими кінями та намагалися їх схрещувати з гуцуликами [6, с. 299].

З-поміж усіх відомих гуцульських жеребців на українських землях у складі Польщі в міжвоєнну добу найкращими вважалися карий 410-Гураль-4 (батько Гураль, мати Тарас I), каро-гнідий 385 Гураль-9 (батько Гураль, мати 24 Гробі), каштановий 125 Гураль-12 (батько Гураль, мати 18 Гробі), темно-гнідий 472 Гураль-21 (батько Гураль, мати 1 Черемош I), гнідий 461 Гробі I-4 (батько 5 Гробі I, мати 91 Тарас), 490 Гураль 12 (батько Гураль, мати – 1 Черемош I). Всі ці коні були продуктом староавстрійської селекції з кінного заводу в Лучині. Також до одних із кращих у передвоєнні часи зараховували коня 456 Сурмача, що належав Івану Галамасюку з Жаб'є. Він народився в 1933 р. від батька 490 Гураль-12 і 539 Сурми. Кінь був буланого масті, однак мав виразні зебрюидні смуги на шії, лопат-

ках і передпліччях. Розміри жеребця становили 143-162-18 см, він володів суворюю м'ясистою головою типу гуцула-Пржевальського, короткою шиєю і сильними ногами [6, с. 285, 292-293].

Загалом у тій частині Карпат, що в міжвоєнну добу перебувала у складі Польщі, чисельність поголів'я гуцульських коней під кінець 30-х років ХХ ст. складала близько 11 тисяч голів. Серед них переважали коні гнідої і гнідо-строкатої масті. Строкаті коні, передусім, походили з околиць Жаб'є, що пояснювалось вподобаннями тамтешнього населення [6, с. 283]. Станом на 1937 р. у Галичині існувало 37 ліцензованих породистих жеребців гуцульської породи, які належали приватним власникам або державним установам. Із них 18 походило з роду Гуралья, 13 – з роду Гробі, 1 – від Тараса, 1 – від Віпчача, 1 – від Іспаса і 3 оригінальні гуцули, які не належали до котроїсь із перелічених родин [1, с. 77].

Таким чином, міжвоєнна доба стала особною сторінкою в історії розвитку породи гуцульського коня. Попри вкрай незадовільний стан поголів'я після завершення Першої світової війни, у наступні двадцять років вдалося втілити ряд заходів, які посприяли збереженню породи та збільшенню її чисельності. Силами ентузіастів, які зуміли переконати державу у важливості справи збереження унікальних гірських коней та надати відповідну фінансову підтримку цій справі, було започатковано кінний завод у Судовій Вишні, сформовано базове стадо із відбірних жеребців-плідників, відновлено діяльність розплідних станцій у горах. Важливим заходом стали регулярні виставки та огляди гуцульських коней, які мотивували коневласників до належного піклування про своїх тварин та сприяли обміну досвідом у справі годівлі цих коней. Також до початку Другої світової війни сформувалася школа українських та польських фахівців, які на професійному рівні вивчали історію породи, її особливості й пропонували шляхи подальшого вдосконалення. Масштаби втілюваних заходів збільшення поголів'я гуцульських коней заходів далеко не були достатніми, та все ж до 1939 р. породу українських гірських коней вдалося зберегти і примножити.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Tomczyk-Wrona I. Historia powstawania linii genealogicznych w hodowli koni huculskich / I. Tomczyk-Wrona // Wiadomości Zootechniczne. – Kraków, 2006. – R. XLIV, 2. – S. 76-80.
2. Hackl E. Der Berg – Tarpan der Waldkarpaten genannt Huzul / E. Hackl. – Vien-Lipsk, 1938. – 334 s.
3. Hollander M. Koń huculski / M. Hollander. – Warszawa, 1938. – 190 s.
4. Pruski W. Ważniejsze prądy krwi w polskiej hodowli koni / W. Pruski // Roczniki Nauk Rolniczych. – Warszawa, 1953. – Seria D. – T. 68. – S. 33-58.

5. Brzeski E. Konie huculskie / E. Brzeski, K. Górski, M. Rudowski. – Warszawa, 1988. – 160 s.
6. Kwiecińska-Olszewska K. Konie huculskie. Historia Rasy. – Nowe Miasto nad Warą, 2016. – 609 s.
7. Головач М. Й. Історичні та селекційні аспекти формування генотипу коней в Закарпатті / М. Й. Головач, М. М. Головач // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького. – Т. 12 № 2. – Ч. 3. – 2010. – С. 44-49.
8. Головач М. Й. Генотип коней Прикарпаття / М. Й. Головач, М. М. Головач // Вісник аграрної науки – 2007. – № 8. – С. 41-43.
9. Стефурак Ю. Стан та перспектива розведення гуцульської породи коней на Прикарпатті / Ю. Стефурак // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2004. – Вип. 14.3. – С. 456-463.
10. Розведення та використання гуцульської породи коней: міжнародний досвід / ред. Ю. Стефурак. – Чернівці, 2005. – 112 с.
11. Атаманюк Ю. Гуцульський кінь – окраса і гордість краю / Ю. Атаманюк // Час і події. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/5709/>
12. Pasternak M. Charakterystyka umaszczenia koni rasy huculskiej z uwzględnieniem aspektów genetycznych / M. Pasternak // Wiadomości Zootechniczne. – Kraków, 2013. – R. LI, 4. – S. 96-105.
13. Шекерик-Доників П. Гуцульський кінь є найліпшим гірським конем на світі / П. Шекерик-Доників // Гуцульський календар на рік 1935. – Перемишль, 1935. – С. 137-139.
14. Гібала М. Коні гуцульської породи. Історія породи / М. Гібала. – Режим доступу: http://huculy-polska-ukraina.eu/uk/hucul_hist_uk.html
15. Шекерик-Доників Петро // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 10. – С. 3837.
16. Центральний державний історичний архів України у м. Львів, ф. 302, оп. 1, спр. 468.

REFERENCES

1. Tomczyk-Wrona, I. (2006). Historia powstawania linii genealogicznych w hodowli koni huculskich. Wiadomości Zootechniczne. *Krakow*, 54, 2, 76-80 [in Polish].
2. Hackl, E. (1938). *Der Berg – Tarpan der Waldkarpaten genannt Huzul*. Vien-Lipsk [in Polish].
3. Hollander, M. (1938). *Koń huculski*. Varshava [in Polish].
4. Pruski, W. (1953). Ważniejsze prądy krwi w polskiej hodowli koni. *Roczniki Nauk Rolniczych. Varshava*, 68 (D), 33-58 [in Polish].
5. Brzeski, E., Górski, K., & Rudowski, M. (1988). *Konie huculskie*. Varshava [in Polish].
6. Kwiecińska-Olszewska, K. (2016). *Konie huculskie. Historia Rasy. Nowe Miasto nad Warą* [in Polish].
7. Golovach, M.J., & Golovach, M.M. (2010). Istorychni ta selekcyjni aspekty formuvannya genofondu konej v Zakarpatti [Historical and breeding aspects of the formation of the gene pool of horses in Transcarpathia]. *Naukovyj visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhyczkogo*, 12, 2, 44-49 [in Ukrainian].
8. Golovach, M.J., & Golovach, M.M. (2007). Genofond konej Pry'karpattya [Gene pool of horses of Prykarpattya]. *Visnyk agrarnoyi nauky*, 8, 41-43 [in Ukrainian].
9. Stefurak, Yu. (2004). Stan ta perspektyva rozvedennya guczulskoyi porody konej na Prykarpatti [Condition and prospect of breeding Hutsul breed of horses in the Carpathian region]. *Naukovyj visnyk Ukrayinskogo derzhavnogo lisotexnichnogo universytetu*, 14.3, 456-463 [in Ukrainian].
10. Stefurak, Yu. (2005). Rozvedennya ta vykorystannya guczulskoyi porody konej: mizhnarodnyj dosvid [Breeding and use of Hutsul breed of horses: international experience]. *Chernivci*, 112 [in Ukrainian].
11. Atamanyuk, Yu. Guczulskij kin – okrasa i gordist krayu [Hutsul horse – the decoration and pride of the region]. *Chas i podiji*. Retrieved from: <http://www.chasipodii.net/article/5709/> [in Ukrainian].
12. Pasternak, M. (2013). Charakterystyka umaszczenia koni rasy huculskiej z uwzględnieniem aspektów genetycznych. *Wiadomości Zootechniczne. Krakow*, 51 (4), 96-105 [in Polish].
13. Shekeryk-Donykiv, P. (1935). Guczulskij kin ye najlipshym girskym konem na sviti [Gutsulsky horse is the best mountain horse in the world]. *Guczulskij kalendar na rik 1935. Peremysl*, 137-139 [in Ukrainian].
14. Gibala, M. *Koni guczulskoyi porody. Istoriya porody [Horses of Hutsul breed. The history of the breed]*. Retrieved from: http://huculy-polska-ukraina.eu/uk/hucul_hist_uk.html [in Ukrainian].
15. Shekeryk-Donykiv Petro. Ency'klopediya ukrayinoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian Studies] (2000). *Lviv*, 10, 3837 [in Ukrainian].
16. *Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, f. 302, op. 1, spr. 468* [in Ukrainian].

Романенко Геннадій Васильович

Кандидат юридичних наук
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка
01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

Gennady Romanenko

Candidate of Juridical Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
Email: GennadyRomanenkoPR@gmail.com

Цитування: Романенко Г. В. Історичні аспекти розведення та збереження породи гуцульських коней на українських землях у складі Польщі в міжвоєнний період / Г. В. Романенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 81-89.

Citation: Romanenko, G. V. (2018). Istorychni aspekty rozvedennia ta zberezhenia porody hutsulskykh konej na ukraïnskykh zemliakh u skladi Polshchi v mizhvoïennyi period [Historical aspects of breeding and preservation of Hutsul horse breed on the Ukrainian territory of the interwar Poland]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 81-89.

Стаття надійшла / Article arrived: 12.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.09.2018

Уявлення про державу в «Синописі Київському» 1674 року

Шалашна Н. М., Донбаський державний педагогічний університет

В статті здійснено аналіз тексту одного з ключових історичних творів кінця XVII ст. – «Синопису», виданого в Києво-Печерській лаврі. Аспектом аналізу виступали державницькі уявлення, які поділяв автор цього твору. З'ясовано, що в творі наявна чітко усвідомлена автором концепція ідеальної держави, що включала розкриття сенсу буття державного організму, його трансцендентного виправдання, обґрунтування найкращої форми державного правління, висвітлення належних стосунків між світською та церковною владою, опис системи прав та обов'язків володаря й підданих, формулювання категорій політичної нації, ідеального правителя. Простежено, яким чином в тексті історичного твору вказана теоретична концепція розкривалась автором на конкретному історичному матеріалі.

Було встановлено, що теоретичними витоками наявної в тексті «Синопису» концепції держави виступала сформована українськими православними інтелектуалами протягом кінця XVI – першої половини XVII ст. теорія української суверенної держави, переважно в тому її варіанті, який розроблявся в науковому колі Києво-Могилянського колегіуму. Відзначено суттєві відмінності, які характеризують уявлення про державу автора «Синопису» та полягають у переході від демократичного розуміння держави як добровільного об'єднання громадян до розуміння держави як могутньої імперії з абсолютистською формою правління.

Визначено, що в тексті «Синопису» наявні витoki концепції освіченого абсолютизму, яка була характерною для українських філософів у XVIII ст. Зокрема, обґрунтовується абсолютне самодержавство як найкраща форма правління, політична суб'єктність визнається виключно за самодержцем, політичною нацією окреслено вищу знать. З'ясовано, що автор «Синопису» жодним чином не відмовляється від ідеї політичного суверенітету України, натомість намагається обґрунтувати позитивне значення її інтеграції з Росією, яке полягає в тому, що за Київською митрополією визнається провідна духовна роль в майбутній спільній державі, а церква має вирішальний вплив на діяльність монарха.

Ключові слова: українська ранньомодерна нація; православна церква; теорія державності; Київська митрополія; І. Гізель; освічений абсолютизм; суверенітет

Views about the state in the «Kiev Synopsys» 1674

Shalashna N. M., Donbass State Pedagogical University

The purpose of the study was to analyze the content and structure of representations about the state in one of the key historical works of Ukraine in the late 17th century – «Synopsis», which was published in the printing press of the Kyiv Pechersk Lavra in 1674, and subsequently expanded in 1678 and 1680. The relevance of this theme is determined by the fact that «Synopsis» was the final result of the development of Ukrainian historiography of the early modern era, as well as the influence that this text had on the development of Ukrainian culture of the XVIII century. As a result of the analysis it was found that in the text «Synopsis» there is a clearly formulated concept of the state, which was covered in the theoretical aspect and was used to study specific historical events.

The study found that the author of «Synopsis» relied in his ideas about the state on the concept developed by the Ukrainian Orthodox intellectuals, which included the categories of the essence of the state as a political entity, an ideal state structure, a political nation, a system of relations between the ruler and subjects, and the role of the church in the state. Comparison of this theory with the text «Synopsis» has allowed to reveal a number of common and distinctive points. It has been found that the central idea of the state concept of the Ukrainian Orthodox clergy in the concept of the author of «Synopsis» has not changed and is to recognize Kiev as the spiritual center of all Orthodox lands and the transcendental justification of the existence of the Ukrainian state. Also, the common feature is the unconditional recognition of the sovereignty of Ukraine in all its ethnic boundaries and understanding of its people as an ethnic and confessional community. The comparative analysis allowed us to conclude that the state theory contained in Synopsy has a number of distinctive features in comparison with those ideas that existed among the Ukrainian spiritual elite at the end of the 16th – in the first half of the 17th centuries. The main differences are the indisputable recognition of the absolute monarchy as an ideal of the state system, providentialism, the refusal of the political subjectivity by the population and the

recognition of political rights only by the autocrat, the positive perception of the integration of the Ukrainian Cossack state into the Moscow kingdom, the theory of the church as supreme power in the state.

It is established that a number of provisions of state theory embodied in «Synopsis» can be understood as the origins of the philosophical and political concept of enlightened absolutism, which was subsequently elaborated by Prokopovich and had a significant influence on the formation of the state ideology of the Russian Empire in the first half of the XVIII century. It was found out that the author of Synopsis actively supports the idea of political integration of Ukrainian lands with the Moscow kingdom, but defends the independence of the Kyiv Metropolitanate and the priority of spiritual power over secularism.

Keywords: *Ukrainian earlymodern nation; orthodox church; concept of the state; Kyiv Metropolia; I. Gisel; enlightened absolutism; sovereignty*

Представления о государстве в «Синописе Киевском» 1674 года

Шалашна Н. М., Донбасский государственный педагогический университет

В статье осуществлен анализ текста одного из ключевых исторических произведений конца XVII века – «Синописа», изданного в Киево-Печерской лавре. Аспектом анализа выступали представления о государстве, которые разделял автор произведения. Выяснено, что в тексте наличествует четко осознанная автором концепция идеального государства, которая включала раскрытие смысла бытия государственного организма, его трансцендентного оправдания, обоснование лучшей формы государственного управления, освещение надлежащих отношений между светской и церковной властью, описание системы прав и обязанностей властителя и подданных, формулирование категории политической нации, идеального правителя. Прослеживается, каким образом в тексте исторического произведения указанная теоретическая концепция раскрывалась автором на конкретном историческом материале.

Было установлено, что теоретическими истоками наличествующей в тексте «Синописа» концепции государства выступала сформулированная украинскими православными интеллектуалами на протяжении конца XVI – первой половины XVII века теория украинского суверенного государства, преимущественно в том ее варианте, который разрабатывался в научных кругах Киево-Могилянского коллегиума. Отмечены существенные отличия, которые характеризуют представления о государстве автора «Синописа» и состоят в переходе от демократического понимания государства как добровольного объединения граждан к пониманию государства как могучей империи с абсолютистской формой правления.

Определено, что в тексте «Синописа» присутствуют истоки концепции просвещенного абсолютизма, которая была характерна для украинских философов XVIII века. В частности, обосновывается абсолютное самодержавие как лучшая форма правления, политическая субъектность признается исключительно за самодержцем, политической нацией очерчена высшая знать. Выяснено, что автор «Синописа» никоим образом не отказывался от идеи политического суверенитета Украины, пытаясь обосновать позитивное значение ее интеграции с Россией, которое состоит в том, что за Киевской митрополией признается ведущая духовная роль в будущем общем государстве, а церковь имеет решающее влияние на деятельность монарха.

Ключевые слова: *украинская раннеמודерна нація; православная церковь; теория государственности; Киевская митрополия; И. Гизель; просвещенный абсолютизм; суверенитет*

Постановка проблеми.

XVII ст. для української ранньомодерної нації було часом активного становлення, що вимагало в тому числі теоретичного обґрунтування сутності державного устрою, поняття суверенітету, політичної нації, визначення взаємних прав та обов'язків правителя і народу тощо. Актуальним завданням виступало також осмислення національної історії та віднайдення власного місця у світовому історичному процесі. Саме з цієї причини у вказаний час активізується як козацьке літописання,

так і історичні дослідження освіченої частини суспільства, насамперед духовенства. Одним із ключових історичних творів своєї доби був «Синопис», виданий у Києві в 1674 р., автором якого значна кількість дослідників вважає І. Гізеля, проте остаточно авторство його на сьогодні не встановлено. Текст цей має надзвичайне значення для розуміння сутності державницьких теорій українських православних інтелектуалів часів становлення ранньомодерної нації. Будучи значною мірою компіляцією з попередніх творів, текст був написаний духовною особою, яка належала до наукового кола Києво-Пе-

черської лаври, тож відображає зміст уявлень київських православних ієрархів про державу в їхньому історичному становленні. Створений у Києво-Печерській лаврі та виданий із благословення її архімандрита Інокентія Гізеля, твір несе на собі вплив політичних поглядів тієї частини православного духовенства, яка обстоювала союз із Москвою. Вплив цих ідей православних ієрархів на перебіг політичних подій другої половини XVII ст. є незаперечним, тому з'ясування змісту державної теорії автора «Синопису» видається актуальним.

Українські православні інтелектуали в другій половині XVII ст. не лише розробляли філософські теорії, але й брали активну участь в політичних процесах, тому розкриття змісту їхніх уявлень про державу дає змогу краще усвідомити загальний контекст історичних подій, їх відображення в свідомості сучасників, оцінку тих або інших перспектив української державності з точки зору системи цінностей, якої дотримувалось суспільство тієї доби. Вагомий вплив, який справив «Синопис» як історичний твір на наступні покоління, дає підстави для пошуку в його тексті витоків деяких державних теорій XVIII ст.

Аналіз досліджень і публікацій.

Активна участь українського православного духовенства в політичному житті другої половини XVII ст. неодноразово була предметом вивчення вітчизняних науковців, зокрема Я. Затилюка [1], О. Крижанівського [4], С. Тарасова [7]. Так само певним чином розкривались деякі аспекти змісту державних уявлень православних інтелектуалів в працях З. Когути [3], С. Плохія [6], І. Шевченка [9], Н. Яковенко [10], авторки цієї статті [8] та ін. На сьогодні наявні також ґрунтовні дослідження «Синопису» як історичного джерела та розвідки, в яких здійснено спроби з'ясувати питання його авторства, які належать І. Жиленко [2] та Ю. Мицику [5]. Отже, як державні уявлення українського православного духовенства, так і роль «Синопису» в культурному розвитку досліджені досить ґрунтовно. Проте зміст уявлень автора «Синопису» про державу, так само як і вплив цих ідей на сучасне суспільство, а також наявні в цьому тексті витoki певних напрямів подальшого розвитку ідей про українську державність до сьогодні не вивчалися.

Метою дослідження є вивчення змісту тих уявлень про державу, які були притаманні науковцям Києво-Печерської лаври кінця XVII ст.

на основі аналізу тексту «Синопису» як ключового історичного твору, виданого в цьому науковому осередку; з'ясування спільних та відмінних рис між вже сформованою на той час українськими православними інтелектуалами концепцією державності та аналогічними уявленнями автора «Синопису»; відзначення тих положень, які здобули розвиток в теоріях українських філософів XVIII ст.

Виклад основного матеріалу.

«Синопис», уперше виданий друкарнею Києво-Печерської лаври у 1674 р., автором якого більшість сучасних науковців вважають Інокентія Гізеля (щоправда, наявні дослідження Ю. Мицика, в яких він обґрунтовує, що І. Гізель міг бути лише редактором, натомість найбільш вірогідним автором є економ Києво-Печерської лаври Пантелеймон Кохановський [5]), став свого часу одним із найбільш популярних історичних творів на території як України, так і інших слов'янських країн, передусім Росії. Витримавши протягом XVIII-XIX ст. більше 30 перевидань, будучи відомим у численних рукописних списках, цей твір, безумовно, справив суттєвий вплив на формування суспільної думки України. Важливим є значення «Синопису» ще й з огляду на те, що твір був компіляцією багатьох популярних на другу половину XVII ст. історичних творів і, в свою чергу, став джерелом для багатьох наступних українських істориків. Тобто без сумніву можна стверджувати, що викладені в «Синописі» ідеї мали значне поширення та впливали на політичну думку, історичну пам'ять і формування самоідентифікації українського суспільства. Тому для висвітлення поставленої проблеми не настільки важливо, хто був справжнім автором «Синопису», скільки факт величезного впливу цього твору на українців протягом більше ніж ста років.

Зміст «Синописа» як історичного джерела, історичні погляди його автора неодноразово були предметом дослідження, проте в будь-якому історичному творі ранньомодерної доби наявна державно-політична складова. Історіографія тих часів часто виконує функції, сьогодні властиві іншим науковим сферам. В історичному творі XVII-XVIII ст. можна знайти філософську, політологічну, морально-дидактичну, агіографічну складову. На перехресті цих напрямів думки яскраво вирізняється тематика уявлень про державу. Європейський науковець другої половини XVII ст. в якості суб'єкта історичного процесу однозначно розумів державу та волода-

ря, тому будь-яка історична оповідь обов'язково включала оціночні сентенції щодо тих або інших держав, характеристики певних форм державного правління як правильних або хибних, аналіз діяльності володарів з точки зору еталонних уявлень про політичну владу тощо. Не виключенням були й українські історики, проте для них вказаний час був дещо специфічним і вимагав ширшого теоретичного осмислення держави. Причиною були події національно-визвольної війни середини XVII ст., народження суверенної козацької держави, її союз із Московією, згодом події громадянського протистояння та іноземних інтервенцій другої половини XVII ст. – абсолютно новий суспільний досвід потребував узагальнення та оцінки, а отже виникали питання про легітимність обраного правителя, сутність політичної нації, перспективи національного суверенітету тощо.

Відповідно, за допомогою аналізу в «Синописі» можна виявити чітку й достатньо структуровану систему уявлень про державу. Ідейним підґрунтям цієї системи уявлень виступала сформована в середовищі українських православних інтелектуалів концепція держави, яка почала свій поступовий розвиток ще з кінця XIV-XV ст., коли в творах українських книжників можна побачити елементи державницьких уявлень. Завершеного вигляду ця концепція набула наприкінці XVI – в першій третині XVII ст. В історичному плані це співпало з процесом етнічної самоідентифікації українців та переходу політичного лідерства від шляхти до козацтва [10]. Політичний розвиток української нації та ідейне обґрунтування суверенітету козацької держави йшли паралельно та мали активні взаємовпливи, тому можна стверджувати, що українське православне духовенство значною мірою долучилось до творення національного суверенітету. Ключовим положенням концепції національної держави, розробленої духовенством, було, по-перше, теоретичне обґрунтування змістовного наповнення поняття власної державності – воно включало поняття держави як добровільного об'єднання громадян всіх станів, де об'єднуючим фактором є спільне переконання в єдності власних історичних витоків у часи Київської Русі та необхідності власного права на суверенітет. Назвою цієї держави закріпився термін «Русь», а її громадян – «народ руський», її територія включала всю колишню Київську Русь, а «народом руським» вважались всі православні українці. По-друге, вітчизняними книжниками, переважно з київського інтелекту-

ального кола, була сформульована ідея Києва як Другого Єрусалиму [6], що мав стати духовним центром держави та її трансцендентним обґрунтуванням на всі майбутні часи. По-третє, вагомим здобутком цієї концепції було ідейне виправдання переходу політичного лідерства від окатоличеної й полонізованої шляхти до козацтва. По-четверте, православними інтелектуалами було сформульовано уявлення про ідеального правителя, який в цілому було запозичено з філософської концепції царя-філософа давньогрецького філософа Платона. Роль такого ідеального правителя в умовах поширення функцій політичної нації за межі шляхетського стану практично на все суспільство церква залишала за собою, персоніфікуючи в особі митрополита Київського.

На час створення «Синопису» ця державна концепція була вже докладно розроблена, її зміст серйозно вплинув на ідеологію Козацької держави часів Б. Хмельницького, а протягом другої половини XVII ст. у зв'язку з виникненням у середовищі козацької старшини різних політичних орієнтацій ця теорія активно розвивалась, та було сформовано декілька її варіантів залежно від політичних уподобань її авторів – вищого православного духовенства. Залежно від того, поділяв автор ідею шляхетської республіки зразка Речі Посполитої, самодержавної монархічної влади на кшталт Московського царства або виступав за повний суверенітет України, аспекти теорії серйозно мінялись, проте її ядро у вигляді перелічених вище положень в цілому зберігалось незмінним. Таку еволюцію державної концепції можна яскраво простежити на прикладі творів видатних українських православних інтелектуалів – сучасників написання «Синопису», наприклад І. Галятовського, Ф. Софоновича, В. Ясинського, Л. Барановича, можливого автора твору І. Гізеля, а також дещо згодом С. Яворського та Ф. Прокоповича.

Серед уявлень про державу, які можна простежити за текстом «Синопису», центральне місце займає теоретичне обґрунтування сутності держави як такої та української держави зокрема. Обидві ці категорії осмислюються у порівнянні із наявною в автора концепцією ідеальної держави. При цьому конкретні форми державності в творі, як і належить історичній оповіді, змінюються з плином часу, ідеальна ж держава залишається незмінною, осмислюється в аспекті трансцендентного та імпліцитно присутня в усіх етапах становлення державності «Росії», оскільки визначає її право на буття.

В «Синописі» концепція ідеальної держави розроблена достатньо ґрунтовно, її аналіз дозволяє стверджувати, що автор хоча й має витоком своїх поглядів сформульовану київськими філософами-богословами кола Петра Могили теорію держави як всестанової етнічно-конфесійної спільноти, заснованої на добровільному об'єднанні носіїв спільних цінностей, проте дещо доповнює та видозмінює її. Натомість автор «Синопису» частково повертається до візантійської традиції, частково перебуває під впливом політичної теорії абсолютизму, яка в цей час зароджувалась в європейській філософії. Результатом творчої інтерпретації цих тенденцій та власних ідей автора є концепція чітко централізованої могутньої держави із досконалим апаратом управління, очоленої монархом-самодержцем, чия влада є абсолютною. Сенсом існування такої держави є забезпечення благополуччя підданих і, головне, забезпечення безперешкодного існування православної церкви. Будтя церкви, яке відкриває можливість громадянам держави здобути спасіння безсмертних душ, виправдовує саме існування держави та абсолютну владу монарха-самодержця. Відповідно, в тексті «Синопису» на роль самодержців призначається московська правляча династія як така, що задовольняє вимогам православності й самодержавства. Заради історичного обґрунтування права цієї династії на володіння в тому числі й Україною та іншими православними землями автор «Синопису» наполегливо називає сучасну йому династію царів Московських кровними спадкоємцями князя Володимира Великого, «забуваючи», що Романови не є Рюриковичами [2, с. 15]. Проте сенсу існуванню держави, як уже йшлося, надає церква, і церкву в своїй ідеальній державі історик залишає Київську, наполягаючи, що саме вона є апостольською.

Важливою складовою державницьких уявлень київських православних ієрархів завжди виступала категорія громадян держави. Ця категорія розглядалась переважно в традиціях політичного буття Речі Посполитої, де громадянство визначалось як певна сума прав і обов'язків і було невіддільним від політичної суб'єктності. Термінологічно ця спільнота окреслювалась як «народ руський» [3]. В «Синописі», порівняно з творами попередників, робиться ще один важливий крок у напрямку теорії освіченого абсолютизму – приналежність громадян до держави визначається виключно територією проживання, а політична суб'єктність населення зводиться до

свідомого сповідання православної віри, яка освячує буття держави. Таким чином закладається ідеологічне підґрунтя під територіальні завоювання майбутньої імперії.

Ідеалом правителя для автора «Синопису», безумовно, є самодержець, чия влада є абсолютною. Саме абсолютна влада дає можливість виконати ті обов'язки, які покладаються на правителя, насамперед дбати про безпеку та добробут підданих, захищати та забезпечувати церкву [2, с. 68]. Крім того, в обов'язки правителя входить захист своєї території та її розширення заради поширення православ'я, в ідеалі, до розмірів всевітньої православної імперії. Тут також яскраво помітний вплив візантійської концепції державності, інтерпретованої в контексті освіченого абсолютизму. Вплив ідей освіченого абсолютизму помітний також в інших завданнях, які автор «Синопису» покладає на самодержавного правителя: справедливий суд, підтримання правового порядку в державі, забезпечення добробуту та економічного процвітання [2, с. 79]; не вистачає тут лише третього з принципів освіченого абсолютизму – розвитку освіти.

Водночас автор «Синопису», ким би він не був, активно підтримував ідею самостійності Київської митрополії. У відповідному ключі він вирішує і питання стосунків між церквою та державою. Церква має надзвичайно високий статус, фактично виступаючи верховною владою не лише в духовній, але й частково в політичній сфері та легітимізуючи владу самодержця. Саме церква визначає стратегічні напрями діяльності держави, правитель зобов'язаний бути «благовірним», тобто приймати поради церкви й щедро її забезпечувати. Будь-яке діяння самодержця без санкції церковної влади є злочинним самоуправством і може виявитись фатальним для правителя та держави [2, с. 76]. В той же час певні функції церковної влади можуть бути поширені й на самодержця. Це ще не можна вважати розробленою пізніше Ф. Прокоповичем теорією «царя-первосвященника», проте деякі елементи цієї концепції вже помітні, передусім у визнанні за володарем права на поставлення вищих ієрархів, скликання церковних соборів, ініціації певних змін в адмініструванні церкви тощо [2, с. 81].

Важливим положенням теорії автора «Синопису», що неодноразово згадувалось багатьма дослідниками, є обґрунтування переходу історичної спадкоємності від Русі до Москви. Витворюючи складну етимологічну вервечку

від праотців Яфета й Мосоха, історик відзначає «оновлення» слави слов'янської під скіпетром московських самодержців [2, с. 45]. Слід погодитись з І. Жиленко в тому, що Москва для автора «Синопису» – «царственный град», проте Київ – «головний для всього народу російського» [2, с. 18]. Проте вказане положення є значно глибшим, якщо порівняти його з творами одного з більш пізніх авторів того ж київського кола Ф. Прокоповича. Те, що було започатковане в «Синописі», у творах Ф. Прокоповича знайшло своє завершення, тому варто зупинитись на цій ідеї докладніше. Ф. Прокопович докладно розробив одну з перших в Європі та, ймовірно, першу в Україні теорію цивілізації, заснованої на принципах освіченого абсолютизму [8]. В цій теорії абсолютна монархія Російської імперії виступала своєрідним інструментом для побудови ідеальної держави, духовним сенсом якої мало бути київське православ'я (в сучасному розумінні – український варіант європейської культури). Цим мріям не судилось виправдатись, проте свою ідеологічну роль теорія Ф. Прокоповича в розбудові Російської імперії відіграла. Аналіз тексту «Синопису» дозволяє стверджувати, що витоки теорії Ф. Прокоповича лежать саме тут – у творі яскраво простежується ідея використання політичної й військової сили московського самодержавства для забезпечення розквіту православної культури, виток якої є Київ, яка у свою чергу дасть можливість «окультурити» всю державу. Так само автор «Синопису» одним із перших починає вживати назву «Россія» замість «Русь», даючи ідейну можливість розширювати державу за межі етнічних кордонів, тобто будувати імперію.

Важливою частиною державної концепції українського православного духовенства було положення про перехід ролі політичної еліти від шляхти до козацтва. Під політичною елітою при цьому розуміється та частина суспільства, яка виконує обов'язки захисту території, адміністративного управління, підтримання правової та ідейної системи держави. Оскільки окатоличена та полонізована знать вже з кінця XVI ст. практично не виконувала цих функцій для українського народу, православна церква розробляє концепцію, у якій ці завдання, а отже й статус політичної нації, переходить до козацької старшини та козацтва як стану. В інтерпретації автора «Синопису» до цих завдань додається ще один обов'язок – оборона церкви та її фінансова підтримка. Проте статусу політичної еліти за

козацтвом далекий від ідей народоправ'я історик не визнає, натомість залишає цей статус за вищою знаттю [2, с. 68]. Привілейоване становище політичної еліти легітимізується тим, що вона виконує волю Бога й церкви, при цьому воля церкви є вищою за волю навіть самодержця. В разі суперечки між світською й церковною владою знать зобов'язана підтримувати церкву [2, с. 32]. На відміну від багатьох українських філософів, автор київського «Синопису» категорично не визнає права політичної еліти змінювати навіть негідного правителя [2, с. 68]. Самодержець в його концепції є помазаником Божим і лише його волею може бути позбавлений влади.

Говорячи про державні погляди тих православних ієрархів, які здійснили політичний вибір на користь московського уряду, до яких, безумовно, належить і автор «Синопису», слід підкреслити, що вони жодним чином не відмовлялись від ідеї українського суверенітету, лише намагались її вписати в політичні реалії свого часу. Певним чином у їх теоріях народжувалась ідеологія всесвітньої православної імперії, заснованої на принципах освіченого абсолютизму, у якій Україна відігравала б роль духовного базису. З цією метою в «Синописі» Московська держава вписується в цивілізаційний контекст хрещення Русі Володимиром, проголошуючись прямою спадкоємицею Києва. Метою такого цивілізаційного зближення є надати ідеологічного обґрунтування перетворенню її на Російську імперію. Водночас у «Синописі» наполегливо підкреслюється канонічна першість Київської митрополії та пріоритет церковної влади над світською. Центральною ідеєю такої теорії є ідея Києва як «Богоспасаємого граду», «Другого Єрусалиму», який є політичним та духовним центром держави і без якого вона не може існувати. Більша частина тексту «Синопису» так чи інакше проводить цю ідею, обґрунтовуючи її чудесами київських святих, апостольським хрещенням, життями рівноапостольних князів тощо. Саме таке сакральне значення Києва визначає його місце в державній концепції «Синопису». За Москвою також визнається богообраність, але лише внаслідок здобуття її царями статусу самодержців [2, с. 44].

Висновки.

Отже, в період становлення ранньомодерної української нації складні внутрішні та зовнішні політичні обставини активізували теоретичне осмислення проблем державності. В тому числі представники духовенства, які являли собою куль-

турну еліту свого часу, мали чітко сформульовану систему уявлень про те, якою має бути ідеальна держава, яка форма правління є найкращою, в чому полягають обов'язки й права володаря та підданих. Безумовно, ці теоретичні уявлення розроблялись не уможлядно, а в застосуванні до конкретних обставин існування української держави. Відповідно, у другій половині XVII православні ієрархи мусили будувати свої державні програми залежно від перспектив інтеграції козацької держави до Речі Посполитої або Московського царства. Та частина духовенства, що дотримувалась лояльності щодо союзу з Москвою, поділяла ідеї самодержавства як найкращого способу управління. В одному з ключових історичних творів доби – «Синописі», вперше виданому в Києві у 1674 р. і згодом перевиданому у 1678 р. та 1680 р., авторство якого приписують І. Гізелю, П. Кохановському та ін., викладена саме така концепція. Важливість аналізу цього тексту визначається його величезним впливом як історичного твору на сучасників та наступні покоління до середини XIX ст. включно.

Результати аналізу дозволяють стверджувати, що автор «Синопису» в цілому дотримувався сформованої в середовищі українських православних інтелектуалів точки зору на державу як добровільне об'єднання громадян на основі спільної системи цінностей, «народу руського» як етнічно-конфесійної спільноти, історичного спадку Київської Русі та Володимирового хрещення як обґрунтування права українського народу на суверенітет. Водночас у «Синописі» наявні значні відмінності, що вказують пев-

ний напрям еволюції уявлень про державу в бік формування концепції освіченого абсолютизму. Центральними положеннями державної теорії автора «Синопису» є ідея про «Богоспасаемий град Київ», «Другий Єрусалим» як трансцендентний центр держави; абсолютну монархічну владу як найкращу форму правління, пріоритет церковної влади над світською. В якості політичної нації, на відміну від більшості попередників, що визнавали цю роль за козацтвом, автор «Синопису» визнає виключно самодержавну династію та вищу знать, яка виконує функції адміністративного та військового управління. Самодержавна влада легітимізується в цій теорії виключно авторитетом церкви, відповідно церква має всю повноту прав управління в усіх сферах політичного й духовного життя. В державних теоріях українського православно-го духовенства, що передували часу написання «Синопису», церква розумілась переважно як соборноправне добровільне об'єднання віруючих, відповідно розуміння держави наближалось до європейської концепції суспільного договору та відповідала в цілому демократичним традиціям козацтва. В тексті «Синопису» спостерігаємо зміни цієї теорії в напрямку характерної для візантійської традиції ідеї царя-первосвященника, коли певні функції церковного управління визнаються за самодержцем. Досконально ця тенденція буде втілена згодом у «Духовному регламенті» Ф. Прокоповича у вигляді своєрідної теорії цивілізації, де держава забезпечує адміністративно-правову та військову сфери, а церква – просвітницьку та моральну.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Затилук Я. «Спадкоємці», «власники» та «охоронці» киево-руської спадщини в уявленнях мешканців Гетьманщини другої половини XVII століття / Я. Затилук // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 28-44.
2. Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / І. В. Жиленко. – Київ: ВІПОЛ, 2002. – 194 с. – Спецвип. 2: Синопис Київський.
3. Когут З. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України / З. Когут. – Київ: Критика, 2004. – 352 с.
4. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – Київ: Либідь, 1994. – Кн. 3. – 335 с.
5. Мицик Ю. Київський Синопис як підручник з історії Русі-України / Ю. Мицик // Проблеми дидактики історії. – 2010. – Випуск 2. – С. 75-78.
6. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – Київ: Критика, 2006. – 495 с.
7. Тарасов С. В. До питання про роль духовенства в подіях Руїни. Історіографічний аспект проблеми / С. В. Тарасов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія. – 2012. – Вип. 3. – С. 51-57.
8. Шалашна Н. М. Філософська концепція освіченого абсолютизму Феофана Прокоповича в українській та російській культурах першої половини XVIII століття / Н. М. Шалашна // Схід. – 2013. – № 2. – С. 124-128.
9. Шевченко І. Україна між Заходом і Сходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів: Інститут історії церкви Львівської Богословської академії, 2001. – 250 с.
10. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.

REFERENCES

1. Zatylyuk, J.V. (2012). «Spadkoiemtsi», «vlasnyky» ta «okhorontsi» kyievo-ruskoi spadshchyny v uiavlenniakh meshkantsiv Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII stolittia [Ancient Russian history at the service of the Kyivan Church hierarchs in the middle – the second half of the XVII century: political rhetoric and the status of the metropolis]. *Ukrainian historical journal*, 6, 40-56 [in Ukrainian].
2. Zhilenko, I.V. (2002). *Synopsys Kyivskyyi. Lavrskyyi almanakh [Kyiv Synopsis. Lavra almanac]*. Kyiv: VIPOL [in Ukrainian].
3. Kohut, Z. (2004). *Korinnia identychnosti: studii z rannomodernoї ta modernoi istorii Ukrainy [The Roots of Identity: Studies on Early Modern and Modern History of Ukraine]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
4. Krizhanivsky, O.P., & Plohiy, S.M. (1994). *Istoriia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini [History of the church and religious thought in Ukraine]*. Book 3rd. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Mytsyk, Yu. (2010). *Kyivskyyi Synopsys yak pidruchnyk z istorii Rusi-Ukrainy [The Kiev Synopsys as the ukrainian history textbook]*. Kamianets-Podilskyyi: KPNU [in Ukrainian].
6. Plohiy, S. (2006). *Nalyvaikova vira: Kozatstvo ta relihiia v rannomodernii Ukraini [Plohiy S. Nalyvaiko's Faith: Cossacks and religion in early modern Ukraine]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Tarasov, S.V. (2012). Do pytannia pro rol dukhovenstva v podiiah Ruiny. Istoriohrafichnyi aspekt problemy [On the question of role of the clergy in the events of Ruin. Historiographical aspect of the problem]. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: History, Political science*, 3, 51-57 [in Ukrainian].
8. Shalashna, N.M. (2013). Filosofska kontsepsiia osvichenoho absoliutyzmu Feofana Prokopovycha v ukrainskii ta rosiiskii kulturakh pershoi polovyny XVIII stolittia [The philosophical concept of Feofan Prokopovych about enlightened absolutism in Ukrainian and Russian cultures first half XVIII century]. *Skhid*, 2, 124-128 [in Ukrainian].
9. Shevchenko, I. (2001). *Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom: Narisy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia [Ukraine between East and West. Essays on history of culture until the beginning of XVIII century]*. Lviv: Institute of history of church of Lviv theological academy [in Ukrainian].
10. Yakovenko, N.A. (2002). *Paralelnyi svit: Doslidzhennia z istorii uiavlennia ta idei v Ukraini XVI–XVII st.: monohrafiia [Parallel's World: Research on the history of concepts and ideas in Ukraine XVI–XVII centuries: monograph]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Шалашна Наталія Миколаївна

Кандидат історичних наук, доцент
Донбаський державний педагогічний університет
84116, Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19

Shalashna Natalia

PhD in history, Associate Professor
Donbass State Pedagogical University
19, Generala Batiuka Str., Slovyansk, 84116, Ukraine

Email: n.shalashna@gmail.com Researcher ID: E-1715-2018

Цитування: Шалашна Н. М. Уявлення про державу в «Синописі Київському» 1674 року / Н. М. Шалашна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 90-97.

Citation: Shalashna, N. M. (2018). Uivlennia pro derzhavu v «Synopsysi Kyivskomu» 1674 roku [Views about the state in the «Kiev Synopsys» 1674]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 90-97.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.09.2018

Медичне обслуговування як складова повсякденного життя робітників підприємств чорної металургії України у першій половині 1950-х рр.

Мельник А. М., Маріупольський державний університе

Статтю присвячено аналізу медичного обслуговування робітників підприємств чорної металургії України у першій половині 1950-х рр. Охарактеризовано особливості медичного обслуговування металургів. Медичну допомогу робітникам на підприємствах чорної металургії надавали медико-санітарні частини, а за їх відсутності – міські медичні установи. Виявлено проблему нестачі лікарських кадрів, що не дозволяла повністю реалізовувати цеховий принцип медичного обслуговування металургів. На підприємствах окремі цехи не мали цехового лікаря або кількість робітників, закріплених за лікарем, перевищувала норму. Встановлено, що кадрова проблема впливала на утворення черг, які були характерною рисою медичного обслуговування робітників. Перевантаження лікарів призводило до поспішного огляду хворих, у результаті чого виникали помилки у встановленні діагнозу. З'ясовано, що всупереч прийнятним законам, спрямованим на підвищення якості діагностики захворювань, періодичні медогляди робітників здійснювали не завжди якісно, а диспансеризацію на ряді заводів проводили лише частково. Виявлено, що у першій половині 1950-х рр. на підприємствах Запорізької області існувала проблема віддаленості медичних установ. Встановлено факт часткової нестачі ліжкового фонду. Проаналізовано стан і матеріальне забезпечення установ, що входили до складу медсанчастин підприємств чорної металургії. Дані аналізу свідчать про розташування більшості медичних установ у неспеціалізованих приміщеннях, переважну зношеність їх матеріального фонду, нестачу медикаментів, апаратури, транспорту. Зроблено висновок щодо недостатньо високого рівня медичного обслуговування металургів у першій половині 1950 х рр., незважаючи на те, що вони були робітниками однієї з провідних галузей радянської економіки.

Ключові слова: *медико-санітарна частина; металургійний завод; лікарня; поліклініка; медична установа; хворі; металурги*

Medical service as a part of everyday life of workers of the ferrous metallurgy enterprises in the first half of 1950s.

Melnyk A. M., Mariupol State University

The aim of the study is to analyze medical aid given to the workers of ferrous metallurgy enterprises in the first half of the 1950s. Primary medical unit provided medical aid for workers of the ferrous metallurgical enterprises. Because of the lack of medical unit at the metallurgical plant or because there was no medical institutions in the organizational structure of the medical unit, local medical institutions provided the workers with medical care. During the first half of the 1950s, was the problem of the lack of medical staff in the medical institutions caused by insufficient material and household support. It did not allow implementing the shop principle of medical service of metallurgists. At the enterprises, individual shops did not have a factory's sectorial doctor, or the number of workers assigned to a factory's sectorial doctor exceeded the norm. Because the local hospitals, which controlled the health post at the ferrous metallurgy enterprises of the Zaporizhzhya region, were placed at a considerable distance, 'the shop principle' was not implemented there at all. The personnel problem also affected the formation of queues, which were a characteristic feature of the medical care provided to the workers. Work overload of physicians led to a quick examination of the patients, resulting in mistakes in the diagnosis. Contrary to accepted laws aimed at improving the quality of diagnosis, the periodic medical examinations of workers were not always carried out qualitatively, and the medical examination was carried out in a number of plants partly. In the first half of the 1950s the enterprises of the ferrous metallurgy of Zaporizhzhya region had a problem that the medical institutions were on a far distance and the percentage of patients needed medical help reduced. Lack of hospital beds had caused the untimely hospitalization of patients that prevented recovery of their. Many of the medical institutions were located in the old or non-specialized buildings with limited space, stove heating and primitive food units, without household premises and sewage. Characteristic of the medical services of metallurgists were depreciation of the material fund of medical institutions, lack of medicines, medical equipment. Not all medical institutions were provided with ambulances. There were cases of refusal to leave for a challenge or untimely provision of emergency care. It was concluded that the level of medical

services given to the metallurgists in the first half of the 1950s was insufficient, despite the fact that they were workers of one of the leading branches of the Soviet economy.

Keywords: *medical unit; metallurgical plant; hospital; clinic; medical institution; patients; metallurgists*

Медицинское обслуживание как составляющая повседневной жизни рабочих предприятий черной металлургии Украины в первой половине 1950-х гг.

Мельник А. Н., Мариупольский государственный университет

Статья посвящена анализу медицинского обслуживания работников предприятий черной металлургии Украины в первой половине 1950-х гг. Охарактеризованы особенности медицинского обслуживания металлургов. Медицинскую помощь работникам на предприятиях черной металлургии оказывали медико-санитарные части, а при их отсутствии – городские медицинские учреждения. Выявлено проблему нехватки врачебных кадров, которая не позволяла полностью реализовывать цеховой принцип медицинского обслуживания металлургов. На предприятиях отдельные цеха не имели цехового врача или количество рабочих, закрепленных за врачом, превышало норму. Установлено, что кадровая проблема обуславливала образование очередей, которые были характерной чертой медицинского обслуживания рабочих. Перегрузка врачей приводила к поспешному осмотру больных, в результате чего возникали ошибки в установлении диагноза. Выяснено, что вопреки принятым законам, направленным на повышение качества диагностики заболеваний, периодические медосмотры работников осуществляли не всегда качественно, а диспансеризацию на ряде заводов проводили лишь частично. Выявлено, что в первой половине 1950-х гг. на предприятиях Запорожской области существовала проблема отдаленности медицинских учреждений. Установлен факт частичной недостаточности коечного фонда. Проанализировано состояние и материальное обеспечение учреждений, входящих в состав медсанчастей предприятий черной металлургии. Данные анализа свидетельствуют о расположении большинства медицинских учреждений в неспециализированных помещениях, преимущественной изношенности их материального фонда, недостатке медикаментов, аппаратуры, транспорта. Сделан вывод о недостаточно высоком уровне медицинского обслуживания металлургов в первой половине 1950 х гг., несмотря на то, что они были рабочими одной из ведущих отраслей советской экономики.

Ключевые слова: *медико-санитарная часть; металлургический завод; больница; поликлиника; медицинское учреждение; больные; металлурги*

Постановка проблеми.

Фізичне здоров'я відіграє надзвичайно важливу роль у повсякденному житті людини. Воно обумовлює здатність людини задовольняти власні матеріальні та духовні потреби, а також потреби членів її сім'ї. До того ж фізичне здоров'я впливає на психологічний стан особистості.

В економіці радянської України пріоритет надавався розвитку важкої промисловості [3, с. 130], однією з провідних галузей якої була чорна металургія. Важкі умови праці на металургійних підприємствах, особливо в гарячих цехах, безпосередньо впливали на здоров'я робітників. Тому аналіз рівня медичного обслуговування металургів дозволяє зробити висновок про його відповідність потребам робітників, що обмовляє актуальність обраної теми.

Аналіз досліджень і публікацій.

Історіографія проблеми представлена працями радянських авторів, присвяченими ро-

звитку медичного обслуговування населення України в цілому [2, 4] та робітників окремих її регіонів [3]. Спільною рисою даних робіт є позитивна характеристика медичного обслуговування населення, що позбавляє можливості об'єктивно оцінити рівень медичних послуг. З метою подолання однобічності проблематику медичного обслуговування населення України досліджували сучасні автори В. К. Баран і В. М. Даниленко [1]. Медичне обслуговування населення міст розробляла О. Д. Ісайкіна [5], а проблемою надання медичних послуг працівникам важкої промисловості займався І. Є. Татарінов [9]. При всій значущості вищезгаданих праць проблема медичного обслуговування робітників підприємств чорної металургії не стала предметом окремого дослідження.

Метою дослідження є аналіз медичного обслуговування робітників підприємств чорної металургії у першій половині 1950-х рр.

Виклад основного матеріалу.

Головною особливістю медичного обслуговування у радянській Україні була його безкоштовність [6]. У першій половині 1950-х рр. медичну допомогу робітникам підприємств чорної металургії надавали медико-санітарні частини (далі – МСЧ). МСЧ являла собою комплекс установ, що забезпечували робітників лікувально-профілактичною допомогою, а також розробляли і реалізували спільно з господарськими та профспілковими організаціями підприємства план заходів з поліпшення санітарно-гігієнічних умов праці та побуту робітників [8, с. 354]. До складу МСЧ могли входити поліклініка, лікарня, диспансер, дитяча та жіноча консультації, лікарський, фельдшерський пункти здоров'я, дитячі ясла, молочні кухні тощо. За відсутності МСЧ при підприємстві або відсутності окремих видів медичних установ у складі МСЧ робітників обслуговували міські медичні установи.

Так, МСЧ були відсутніми на Запорізьких заводах «Дніпроспецсталь» і «Запоріжсталь», Краматорському заводі ім. Куйбишева, Нікопольському південно-трубному заводі.

Робітників Запорізьких заводів «Дніпроспецсталь» і «Запоріжсталь» обслуговувала мережа лікарських та фельдшерських пунктів здоров'я, а також поліклініки та лікарні за місцем проживання. Наприклад, лікарня № 7 на 150 ліжок, що формально вважалася МСЧ заводу «Запоріжсталь», обслуговувала робітників і населення прилеглої території. Оскільки вона розташовувалася на відстані 8 км від заводу [13, арк. 42], у першому кварталі 1954 р. лише 10,5% від загальної кількості хворих заводу «Запоріжсталь» звернулися за медичною допомогою до даної лікарні [13, арк. 32]. Протягом 1950 р. для медичного обслуговування робітників підприємств чорної металургії та членів сімей останніх у місцях їх компактного проживання в Орджонікідзевському районі Запоріжжя були введені в експлуатацію поліклініка [12, арк. 73] і лікарня [11, арк. 125] у 11-му селищі, поліклініка і лікарня у 14-му селищі, а також поліклініка в районі селища Вознесенка [12, арк. 73]. МСЧ на металургійних заводах Запорізької області з'явилися лише у другому півріччі 1955 р. [14, арк. 24].

На Краматорському заводі ім. Куйбишева діяли лише 1 лікарський і 2 фельдшерських пункти здоров'я. Лікарський пункт здоров'я входив до об'єднання Краматорської міської лікарні № 1. Лікарі даної лікарні здійснювали амбулаторний прийом у пункті здоров'я та вели робітників

своїх цехів у стаціонарі [11, арк. 124]. Допомогу постраждалим у нічні зміни надавав черговий лікар станції швидкої допомоги цієї ж лікарні, що розташовувалася на відстані 250 м від лікарського пункту здоров'я [12, арк. 26]. Цілодобово біля останнього чергувала карета швидкої допомоги [12, арк. 27].

На Нікопольському південно-трубному заводі медичне обслуговування робітників проводилося 3 лікарськими і 4 фельдшерськими пунктами здоров'я, що входили до об'єднання міської лікарні № 2 [12, арк. 67].

Основною складовою МСЧ був такий вид медичної установи як поліклініка. У 1950 р. в поліклініці Маріупольського (тоді – Ждановського) заводу ім. Ілліча, яка була однією з найбільших серед поліклінік МСЧ галузі, діяло 46 лікарських прийомів за спеціальностями: терапевт, хірург, офтальмолог, зубний лікар, уролог, невропатолог, оториноларинголог, ортопед, ендокринолог, онколог, маляріолог [10, арк. 139]. Проте на великому Алчевському (тоді – Ворошиловському) заводі ім. Ворошилова була наявною лише амбулаторія на 3 прийоми: терапевтичний, хірургічний і педіатричний [10, арк. 152], що не могло задовольнити потреб робітників заводу у медичних послугах.

Протягом першої половини 1950-х рр. була наявною проблема неуккомплектованості медичних установ лікарськими кадрами. Плинність останніх спостерігалася у зв'язку з недостатнім матеріально-побутовим забезпеченням [13, арк. 14]. У 1954 р. у Дніпропетровській області не вистачало 1123 лікарів, у Луганській (тоді – Ворошиловградській) – більше 1000 лікарів, у Донецькій (тоді – Сталінській) – 914 лікарів [18, арк. 2]. Тому багато з них працювали за сумісництвом на 1,5-2 і більше ставок [17, арк. 254].

У зв'язку з цим характерною рисою медичного обслуговування металургів були черги, що утворювалися в амбулаторіях і поліклініках. Окрім кадрової, серед причин утворення черг було те, що хворий, який взяв талон, не міг потрапити на прийом до лікаря у призначений час, бо лікар розпочинав прийом із запізненням. Під час прийому лікаря відволікали на оформлення документів, викликали на наради [16, арк. 66]. Тому робітники часто очікували годинами, що призводило до поспішного огляду і помилок у встановленні діагнозу [18, арк. 3].

У Ворошиловграді у деяких поліклініках прийом хворого у лікаря-терапевта тривав у середньому 11 хвилин, у хірурга – 6, у невропато-

лога – 14, онколога – 12, гінеколога – 8. На огляд лікар витрачав 2-3 хвилини, а в інший час він мав зробити записи в своєму щоденнику, історії хвороби, виписати рецепт, оформити бюлетень та дати необхідні вказівки хворому [16, арк. 68].

На початку 1950-х рр. на підприємствах було введено посаду цехового лікаря, який мав здійснювати періодичний медичний огляд робітників, закріплених за ним цехів, вивчати умови праці в останніх, проводити спільно з адміністрацією цехів і профспілковими комітетами оздоровчі заходи зі зниження захворюваності робітників, а також займатися санітарно-просвітницькою роботою [8, с. 105]. Однак через нестачу кадрів МСЧ Донецької області не були укомплектовані цеховими лікарями на 50-75% [13, арк. 64]. Наприклад, на Маріупольському заводі «Азовсталь» у 1950 р. на одного лікаря припадало близько 10 цехів, що дорівнювало 4000 робітників [12, арк. 24], за норми до 1500 робітників [18, арк. 27]. Проте у 1955 р. один цеховий лікар обслуговував вже 1500-2000 металургів [15, арк. 137]. На Донецькому (тоді – Сталінському) заводі ім. Сталіна у 1950 р. цеховим обслуговуванням було охоплено лише 10 провідних цехів, а 26 цехів не мали цехового лікаря [12, арк. 18]. У зв'язку з тим, що міські лікарні, за якими були закріплені пункти здоров'я заводів чорної металургії Запорізької області, знаходились на значній відстані від останніх, цеховий принцип тут взагалі не було реалізовано [13, арк. 32].

Добре була поставлена робота з цехового обслуговування на Макіївському заводі ім. Кірова [11, арк. 124]. Проте подекуди медичне обслуговування робітників за цеховим принципом було формальним чи здійснювалося лише частково. Так, на Донецькому заводі ім. Сталіна медичні робітники МСЧ не проводили роботу з вивчення причин тимчасової непрацездатності робітників, а також особливостей трудових процесів на підприємстві [12, арк.20]. На Єнакіївському металургійному заводі цехові лікарі замість проведення профілактичної роботи безпосередньо на виробництві лише здійснювали прийом хворих у поліклініці [18, арк. 5].

Відповідно до наказу Міністерства здоров'я СРСР №443 від 17 червня 1949 р. всі МСЧ мали здійснювати періодичні медогляди робітників шкідливих професій [11, арк. 118]. Проте непоодинокими були випадки, коли періодичні огляди металургів проводилися неякісно. Так, на Костянтинівському заводі ім. Фрунзе до них не залучали відповідних спеціалістів, не здійсню-

вали лабораторних досліджень [12, арк. 23]. На Запорізьких заводах «Дніпроспецсталь» і «Запоріжсталь» медичними оглядами охоплювали лише частину робітників [13, арк. 44], не з'ясували та не відмічали в амбулаторних картках причини захворювання [13, арк. 50].

З метою попередження ускладнень від захворювань, металурги, які часто та тривало хворіли, мали бути взяті на облік та диспансерне обслуговування [12, арк. 24]. У цехових лікарів та вузьких спеціалістів щотижнево були один [11, арк. 138], а іноді два [12, арк. 24] профілактичні дні, у які вони мали вивчати умови праці в цеху, його санітарний стан для забезпечення сприятливих умов праці робітникам, які перебували на диспансерному обліку [11, арк. 138].

Проте на ряді підприємств диспансеризацію здійснювали не належним чином. На Костянтинівському заводі ім. Фрунзе хворі були взяті на облік, але нагляду за диспансерними групами та їх оздоровлення не велося [12, арк. 23]. Не всі робітники Запорізьких заводів «Дніпроспецсталь» і «Запоріжсталь», які часто та тривало хворіли, були взяті на облік, а у тих, хто стояв на обліку, була заповнена паспортна частина картки, на чому їх диспансеризація була завершена. Ні в одній з карток диспансерного обліку пункту здоров'я прокатних цехів заводу «Запоріжсталь» не було дати призначення повторного відвідання лікаря, а на деяких з них навіть дати взяття на облік [13, арк. 46]. У картці хворої Назаренко В. Є., робітниці цеху холодного прокату, було лише 3 записи: від 04.12.1951 р. про те, що вона взята на облік як хвора на туберкульоз, від 06.03.1952 р. про те, що хвора отримала путівку на курорт, і від 24.05.1952 р. про те, що «при обстеженні житлових умов виявлено, що хвора мешкає на приватній квартирі, спить на одному ліжку з сусідкою. Поставити питання перед цехомом про надання кімнати». Однак у 1953 р. цеховий лікар не знав чи була надана хворій кімната, чи взагалі працювала вона в той момент на заводі [13, арк. 46].

Для медичного обслуговування населення у першій половині 1950-х рр. була характерною проблема нестачі ліжкового фону у стаціонарах. При нормі 10 ліжок на 1000 осіб населення [18, арк. 27] у Кривому Розі в 1950 р. було наявно 7,6 ліжок [19, арк. 350], у Сталіно – 8,3 ліжок, у Макіївці – 9,3 ліжок [19, арк. 282]. Швидкі темпи зростання населення в містах розташування підприємств чорної металургії, незважаючи на приріст ліжкового фонду, призводили до змен-

шення кількості ліжок на 1000 осіб населення. Так, у 1954 р. у Кривому Розі кількість ліжок знизилася до 5,2 ліжок [19, арк. 350], у Сталіно – до 6,4 ліжок, а у Макіївці – до 7,6 ліжок [19, арк. 282].

У дещо кращому стані перебувала ситуація із госпіталізацією робітників підприємств чорної металургії. Переважна більшість МСЧ металургійних заводів Донецької області мала у своєму складі стаціонар. Кількість ліжок у них коливалася від 100 у лікарні Костянтинівського заводу ім. Фрунзе [12, арк. 23] до 660 у лікарні Маріупольського заводу ім. Ілліча [10, арк. 139], що відповідало нормам. Проте у 1950 р. ні одна з МСЧ підприємств чорної металургії Дніпропетровської [11, арк. 231] і Луганської [11, арк. 303] областей не мала власної стаціонарної мережі.

У результаті проведеного об'єднання поліклінік МСЧ металургійних підприємств із міськими лікарнями, що було здійснено відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я СРСР №870, до складу Кам'янського (тоді – Дніпродзержинського) заводу ім. Дзержинського увійшов стаціонар на 400 ліжок [10, арк. 16], а до складу МСЧ Алмазніанського заводу – на 40 ліжок [10, арк. 237]. Враховуючи кількість робітників даних заводів [20, арк. 30, 191 зв], наявна кількість лікарняних ліжок відповідала нормам. Однак ряд поліклінік МСЧ не було об'єднано з лікарнями через значну відстань. Наприклад, МСЧ Дніпровського (тоді – Дніпропетровського) заводу ім. Петровського протягом першої половини 1950-х рр. не мала у своєму складі лікарні [19, арк. 193], хоча у 1950 р. на заводі працювало 13497 робітників [20, арк. 127].

Тому проблема нестачі ліжкового фонду у стаціонарах залишалася актуальною протягом першої половини 1950-х рр. для металургів окремих підприємств. Запізнена госпіталізація призводила до того, що середня тривалість перебування хворого на лікарняному ліжку була меншою за необхідний термін лікування [16, арк. 17].

У 1950–1955 рр. значна частина медичних установ була розташована у старих чи неспеціалізованих приміщеннях з обмеженою площею, без господарських служб, з примітивними харчоблокками. У багатьох із них у 1954 р. була відсутня каналізація, водопостачання відбувалося з перебоями, а опалення було пічним [18, арк. 36]. В неспеціалізованих приміщеннях знаходились МСЧ Донецького заводу ім. Сталіна [11, арк. 122] та Костянтинівського заводу ім. Фрунзе [12, арк. 23], поліклініки Єнакіївського заводу [12, арк. 25],

Дніпровського (тоді – Дніпропетровського) заводу ім. Комінтерну, Криворізького заводу «Криворіжсталь» [11, арк. 231], а також здоровпункти Краматорського заводу ім. Куйбишева [11, арк. 124]. Через тісняву в поліклініках декілька лікарів могли вести прийом в одному кабінеті [18, арк. 4], а в стаціонарах на одного хворого могло припадати 1,5-2 м² площі [17, арк. 253].

Лікарня Єнакіївського металургійного заводу, відкрита у 1950 р., була повністю оснащена твердим і м'яким інвентарем [11, арк. 123]. Проте у деяких медичних установах відчувалася гостра нестача останнього. У Дніпропетровській області у ряді лікарень стояли нестандартні залізні ліжка застарілих зразків, частина яких потребувала заміни. Матраци на ліжках були зношеними, з яких лише 50-60% були приданими до використання. Тумбочками, шафками, стільцями лікарні не були забезпечені повністю, тому в деяких палатах функції тумбочки виконував табурет. Хворий, потрапивши до лікарні, мав отримати халат, натільну білизну і капці, але їх не завжди вистачало. Капцями лікарні області були забезпечені на 50%, халатами – на 1-1,5 зміни [18, арк. 36-37].

Забезпеченість лікувальних закладів окремих підприємств медичною апаратурою була незадовільною. Наприклад, у поліклініці МСЧ Кам'янського заводу ім. Дзержинського у 1950 р. діяла клінічна лабораторія [10, арк. 16], а у 1954 р. вона вже була відсутньою. Також був відсутнім електрокардіограф, а рентген-апарат був малопотужним [18, арк. 37]. Не було клінічної лабораторії у 1950 р. і в поліклініках МСЧ Дніпровського заводу ім. Комінтерну [10, арк. 19] та Новомосковського південно-трубного заводу. На останньому були відсутніми також рентген-кабінет і фізіотерапевтичний кабінет [10, арк. 62]. Рентген-апарати, електрокардіографи, лабораторне обладнання, хірургічний інструментарій, бікси, термометри, шприци, бинти, марлю, вату, спирт, медикаменти медичні установи отримували з перебоями і в обмеженій кількості [18, арк. 38].

У всіх лікарнях Дніпропетровської області харчування було одноманітним, із незначною кількістю м'яса, вершкового масла та відсутністю молочних продуктів, яєць, риби, свіжих овочів і фруктів. Часто хворі скаржились на недостатню поживність та смакові якості їжі [18, арк. 38].

Протягом першої половини 1950-х рр. наявною була складна ситуація з наданням швидкої медичної допомоги робітникам та членам

їх сімей. Частими були випадки несвоєчасного її надання, а іноді й відмови у виїзді на виклик [18, арк. 11]. Не всі МСЧ мали у своєму складі автомобіль швидкої допомоги. У 1950 р. по автомобілю отримали МСЧ заводів Алчевського ім. Ворошилова [11, арк. 118], Єнакіївського [12, арк. 25], Дніпровського (тоді – Дніпропетровського) трубопрокатного ім. Леніна [11, арк. 128] і Нікопольського південно-трубного [11, арк. 301]. МСЧ Дніпровського заводу ім. Петровського не мала спеціальної типової карети швидкої допомоги, замість якої використовували переобладнаний автомобіль [11, арк. 127]. На низькому рівні у 1950 р. була забезпечена транспортом МСЧ Маріупольського заводу «Азовсталь». Автомобілі швидкої допомоги були настільки зношені, що більшу частину часу перебували на ремонті [12, арк. 71]. До того ж населені пункти лівого та правого берегів Маріуполя у 1950 р. не мали транспорту для перевезення хворих, в основному робітників заводу «Азовсталь» і членів їх сімей, тому доводилося користуватися автомобілями внутрішньозаводської станції швидкої допомоги, які залишали завод на тривалий час без транспорту. Дана обставина призводила до затримки у перевезенні травмованих робітників [11, арк. 123]. У Сталінському районі Запоріжжя, де проживала значна кількість металургів, станція швидкої допомоги за 4 місяці 1954 р. зареєструвала 449 випадків відмов, переважно на виклики з високою температурою, через відсутність транспорту. Подібні випадки у 1954 р. траплялися і в Дніпропетровській та Сталінській областях [18, арк. 12].

Висновки.

Таким чином, незважаючи на те, що металурги були робітниками однієї з провідних галузей радянської економіки, рівень медичних послуг, які вони отримували у першій половині 1950 х рр., не був достатнім. Хоча радянська система охорони здоров'я мала певні переваги, головною з яких була її безкоштовність, існував ряд проблем, притаманних медичному обслуговуванню робітників. Нестача лікарських кадрів не дозволяла повністю реалізовувати цеховий принцип медичного обслуговування металургів, а також впливала на утворення черг, які стали характерним додатком до медичних послуг. Перевантаження лікарів призводило до поспішного огляду хворих, у результаті чого виникали помилки у встановленні діагнозу. Всупереч прийнятим законам, спрямованим на підвищення якості діагностики захворювань, періодичні медогляди робітників здійснювали не завжди якісно, а диспансеризацію на ряді заводів проводили лише частково. Металурги Запорізької області протягом першої половини 1950-х рр. стикалися з проблемою віддаленості медичних установ, що знижувало відсоток хворих, які зверталися за медичною допомогою. Проблема нестачі ліжкового фонду в стаціонарах не була настільки гострою для робітників підприємств чорної металургії, як для населення в цілому, але на ряді підприємств вона мала місце. До характерних рис медичного обслуговування металургів у першій половині 1950 х рр. також належать розташування медичних установ у неспеціалізованих приміщеннях, переважна зношеність їх матеріального фонду, нестача медикаментів, апаратури, транспорту.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 303 с.
2. Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР: в 3-х т. – Київ: Здоров'я, 1987. – Т.1: Здравоохранение в Украинской ССР. Пути и итоги развития – 480 с.
3. История рабочих Донбасса: в 2-х т. – Київ: «Наукова думка», 1981. – Т. 2. – 440 с.
4. История Украинской ССР: в 10-ти т. – Київ: «Наукова думка», 1985. – Т. 9: Украинская ССР в период построения развитого социалистического общества (1945 – начало 1960-х гг.). – 582 с.
5. Ісайкіна О. Проблеми медичного обслуговування міського населення України (1945-1955 рр.) / О. Ісайкіна // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2005. – Вип. 9. – С. 346-353.
6. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – Київ, 1937. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_001
7. Народне господарство Української РСР в 1956 р. Статистичний щорічник. – Київ: Держстатвидав, 1957. – 449 с.
8. Популярная медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б. В. Петровский. – М.: «Советская энциклопедия», 1979. – 704 с.
9. Татарінов І. Є. Охорона здоров'я працівників важкої промисловості УРСР у 1944-1956 рр. / І. Є. Татарінов // Гілея. – 2010. – Вип. 34. – С. 159-165.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 2237. – 242 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 2263. – 371 арк.
12. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 15. – Спр. 149. – 164 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 15. – Спр. 1683. – 344 арк.
14. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 15. – Спр. 3328. – 53 арк.

15. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 15. – Спр. 3337. – 325 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 419. – 107 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 522. – 249 арк.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1002. – 81 арк.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1028. – 390 арк.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 558. – 217 арк.

REFERENCES

1. Baran, V.K., & Danylenko, V.M. (1999). *Ukraina v umovakh systemnoji kryzy (1946-1980-i pp.) [Ukraine in conditions of the systemic crisis (1946-1980)]*. Kyiv: Vydavnychyj dim «Aljternatyvy» [in Ukrainian].
2. *Zdravookhranenie i medycinskaia nauka v Ukrainsskoi SSR: v 3-kh t. [Health care and medical science in the Ukrainian SSR. In 3 vols.]*. (1987). (Vol. 1). Kyiv: Zdorov'ja [in Russian].
3. *Istoriia rabochikh Donbassa: v 2 t. [History of the workers of Donbass. In 2 vols.]*. (1981). (Vol. 2). Kyiv: «Naukova dumka» [in Russian].
4. *Istoriia Ukrainsskoi SSR: v 10-ty t. [History of the Ukrainian SSR. In 10 vols.]* (1985). (Vol. 9). Kyiv: «Naukova dumka» [in Russian].
5. Isaykina, O. (2005). Problemy medychnoho obsluhovuvannja misjkogho naseleennja Ukrainy (1945-1955 rr.) [Problems of medical care of the urban population of Ukraine (1945-1955)]. *Ukraina XX st.: kuljtura, ideologhija, polityka*, 9, 346-353 [in Ukrainian].
6. Konstytucija (Osnovnyj Zakon) *Ukrainskoho Radjanskoho Socialistychnoho Respubliki [Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]*. (1937). Kyiv. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_001 [in Ukrainian].
7. *Narodne ghospodarstvo Ukrainsskoho RSR v 1956 r. Statystychnyj shhorichnyk [National Economy of the Ukrainian SSR in 1956 Statistical Yearbook]*. (1957). Kyiv: Derzhstatvydav [in Ukrainian].
8. Petrovsky, B. V. (Ed.). (1979). *Populiarnaia medycinskaia enciklopediia [Popular Medical Encyclopedia]*. Moscow: «Sovetskaia enciklopediia» [in Russian].
9. Tatarinov, I.E. (2010). Okhorona zdorov'ja pracivnykiv vazhkoji promyslovosti URSR u 1944-1956 rr. [The health protection of Ukrainian heavy industry workers during 1944-1956]. *Ghileja*, 34, 159-165 [in Ukrainian].
10. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 14, 2237. 242 [in Ukrainian].
11. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 14, 2263. 371 [in Ukrainian].
12. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 15, 149. 164 [in Ukrainian].
13. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 15, 1683. 344 [in Ukrainian].
14. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 15, 3328. 53 [in Ukrainian].
15. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 342. D. 15, 3337. 325 [in Ukrainian].
16. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 582. D. 11, 419. 107 [in Ukrainian].
17. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 582. D. 11, 522. 249 [in Ukrainian].
18. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 2605. D. 8, 1002. 81 [in Ukrainian].
19. *TsDAVO [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]* St. 2605. D. 8, 1028. 390 [in Ukrainian].
20. *TsDAGO [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]* St. 1. D. 76, 558. 217 [in Ukrainian].

Мельник Анастасія Миколаївна

Аспірантка

Маріупольський державний університет

87500, м. Маріуполь, пр-т. Будівельників, 129а

Melnyk Anastasia

Post-graduate student

Mariupol State University

129a, Budivelnikiv Ave., Mariupol, 87500, Ukraine

Email: anastasiareutskaya3@gmail.com ORCID: 0000-0002-3936-0914

Цитування: Мельник А. М. Медичне обслуговування як складова повсякденного життя робітників підприємств чорної металургії України у першій половині 1950-х рр. / А. М. Мельник // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 98-104.

Citation: Melnyk, A.M. (2018). Medychne obsluhovuvannja yak skladova povsiakdennoho zhyttja robitnykiv pidpryiemstv chornoj metalurhii Ukrainy u pershii polovyni 1950-gh rr. [Medical service as a part of everyday life of workers of the ferrous metallurgy enterprises in the first half of 1950s.]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 98-104.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.09.2018

Українське козацтво на будівництві Ладозького каналу

Слісаренко О. М., Дніпровський національний університет імені О. Гончара

У запропонованій статті на основі методу кількісного аналізу, статистичного, а також із застосуванням порівняльно-історичних методів автор висвітлює одну з маловивчених подій: залучення українського козацтва до будівництва каналу в обхід Ладозького озера в 1720-х роках. Виконання цих робіт, з одного боку, порушувало права автономії Гетьманської України та станове привілеї козаків, а з іншого боку, спричинило великі людські втрати серед українських козаків. Найбільших втрат козаки зазнали в перший рік виконання цієї повинності, понад 33%. В наступні роки доля загиблих поступово зменшувалась – до 25%-10%. Ймовірно, що це стало наслідком набутого досвіду та більш ретельної підготовки як самих козаків, так і їх командирів. Для уточнення останнього аспекту автор статті залучив нові архівні матеріали.

У ході вивчення подій 1720–1725 років автор з'ясував, що використання козаків на будівельних роботах відбувалося нерівномірно: на початковому етапі (до 1723 р.) участь козаків у роботах на Ладозькому каналі була більш інтенсивною, а в наступні три роки їх доля серед працівників зменшилась практично вдвічі, але козакам довелося брати паралельно участь в завойовницьких походах царя Петра I в Каспійському регіоні. Парадоксально, але людські втрати українських козаків у ході бойових дій були вдвічі меншими, ніж на будівельних роботах. Водночас не підтверджується теза окремих істориків, що залучення українських козацьких полків стало способом покарання за сепаратистський рух гетьмана Мазепи.

На каналних роботах козаки використовувалися одночасно і в однакових обсягах з регулярними полками російської армії. Визначальними факторами великих людських втрат українських козаків стали несприятливі кліматичні умови, погана організація робіт та казнокрадство російських чиновників.

Ключові слова: *козацькі привілеї; каналні роботи; казнокрадство; людські втрати; козацькі полки*

Ukrainian Cossacks on the construction of the Ladoga channel

Slesarenko O. M., Oles Honchar Dnipro National University

In the article the author using the methods of quantitative analysis, statistical and historical-comparative method illuminates one of the little-known events: 1720-ies the construction of a canal bypassing Lake Ladoga Ukrainian Cossacks. Cossacks execution of these works, on the one hand, violated the Autonomous rights of the Hetman of Ukraine and class privileges of the Cossacks, and on the other hand, has caused large losses of the Ukrainian Cossacks. The greatest losses were in the first year of participation in the construction of the canal, more than 33 %. In subsequent years, the amount of losses fell to 25–10 %. Probably this is due to the accumulated sad experience and more thorough training, both the Cossacks and their commanders.

Finally, the author uses new archival materials. In the process of studying the events of 1720–1725 years, the author found that the use of Cossacks in the construction works was uneven: at the initial stage (until 1723) the participation of the Cossacks in the construction of the Ladoga canal was more intense, and in the next three years, their share among employees has decreased almost twice. However, at the same time, the Ukrainian Cossacks had to take part in the conquests of Tsar Peter I in the Caspian region. Paradoxically, loss of the Cossacks in the fighting was twice smaller than in the channel. Besides, we have not confirmed the thesis of some historians that the involvement of the Ukrainian regiments became a form of punishment for separatism Hetman Mazepa.

The link works, the Cossacks were used in conjunction with the regular regiments of the Russian army and with the same intensity. The determining factors to the high losses among the Ukrainian Cossacks became unfavorable climatic conditions, poor organization of work and embezzlement of Russian officials.

Keywords: *Cossack privileges; duct work; embezzlement of public funds; the loss of life; the Cossack regiments*

Українське казачество на будівництві Ладозького каналу

Слисаренко А. М., Дніпровський національний університет імені О. Гончара

В пропонуваній статті автор за допомогою методів кількісного аналізу, статистичного і порівняльно-історичного методу освітлює одне з малоізнаних подій: використання в 1720-х роках на будівництві каналу в обхід Ладозького озера українських козаків. Виконання козаками цих робіт, з однієї сторони, порушувало автономні права Гетьманської України і сословні привілеї козацтва, а з іншої сторони, спричинило великі втрати українським козакам. Найбільшими були втрати в перший рік участя в будівництві каналу, більше 33 %. В наступні роки розмір втрат скоротився до 25-10 %. Ймовірно, це сталося завдяки накопленому сумному досвіду і більш ретельній підготовці як самих козаків, так і їх командирів. Для уточнення останнього обставини автор використовував нові архівні матеріали.

В процесі вивчення подій 1720–1725 років автор встановив, що використання козаків в будівельних роботах відбувалося нерівномірно: на початковій стадії (до 1723 року) участя козаків в будівництві Ладозького каналу було більш інтенсивним, а в наступні три роки їх частка серед працівників зменшилася практично вдвічі. Однак в цей же час українським козакам доводилося брати участя в завоювальних походах царя Петра I в Каспійському регіоні. Парадоксально, але людські втрати козаків в ході бойових дій були вдвічі меншими, ніж на каналних роботах. Крім того, не знайдено підтвердження тези деяких істориків, що залучення українських полків стало формою покарання за сепаратизм гетьмана Мазепи.

На каналних роботах козаки використовувалися разом з регулярними полками російської армії і з однаковою інтенсивністю. Визначальними факторами великих втрат серед українських козаків стали несприятливі кліматичні умови, погана організація робіт і крадіявство російських чиновників.

Ключові слова: козацькі привілеї; каналні роботи; крадіявство; людські втрати; козацькі полки

Постановка проблеми

Залучення українського козацтва до будівельних робіт на Ладозі наприкінці Великої Північної війни розглядається в українському історіописанні як надзвичайно обтяжливе й грубе порушення автономних прав Гетьманської України. Таке обурливе ставлення до українського козацького війська з боку царського уряду дійсно могло стати серйозним козиром у руках антимосковськи налаштованої старшини, т. зв. «мазепинців», підштовхнути рядове козацтво до заворушень, а можливо, й до збройного повстання. Проте події ці відбувалися в часи, коли самостійницький рух в Україні вже давно зазнав поразки, а його очільники або опинилися в екзилі (орликівці), або були піддані репресіям та вислані до Сибіру, на Соловки чи до Москви (горленківці).

Отже, перед дослідниками постає оціночне завдання: чи є залучення козацтва до будівництва ладозького каналу формою колективного покарання українського козацтва за коливання в роки «шведчини», чи це звичайний масштабний проєкт царя Петра, схильного до глобальних «будівництв століття», на зразок так і не збудованого каналу між Волгою та Доном, невдалого будівництва Вишньоволоцької системи каналів, зреш-

тою, того ж Петербургу? На такі заходи Петро I не шкодував ні грошей, ні людей, не оглядався на права своїх підданих, вимагаючи від них лише безвідмовного виконання обов'язків перед абсолютним монархом. Наскільки масштабними були ці заходи царату? Яку ціну заплатило наше козацтво за ці царські проєкти?

Аналіз публікацій.

Російська історіографія не приділяла цій темі скільки-небудь помітної уваги, очевидно, через масштабні людські та матеріальні втрати під час тривалого (12 років) будівництва та подальший невеликий економічний ефект від нього. Навіть у спогадах фельдмаршала Бернгарда Мініха, що був безпосереднім учасником подій, жодним словом не згадано про людські ресурси, задіяні на будівництві каналу, тим більше про частку українських козаків [3].

Першу і практично єдину працю в українському історіописанні про залучення українського городового козацтва до будівництва обводного каналу на Ладозі, т. зв. Староладозького каналу, було опубліковано ще у 1896 році Катериною Родаковою [7], яка побудувала своє дослідження переважно на матеріалах часопису «Київська старовина», де зустрічалися публікації документів, а також невеликі розвідки Дмитра Багалія [1].

Мета дослідження.

Автор запропонованого матеріалу сподівається, залучивши матеріали Центрального державного історичного архіву, доповнити та деталізувати дослідження попередників та встановити більш точно роль українських городових козаків у процесах розбудови захоплених Московською державою північно-балтійських земель, а також виявити характер впливу на існування реєстрового козацтва цієї багаторічної повинності, яка порушувала козацькі права та привілеї.

Основний матеріал.

Будівництво Ладозького каналу було техніко-економічною необхідністю для XVIII століття, адже плавання тогочасними вітрильними чи весляними кораблями одним із найбільших озер Європи було достатньо ризикованим. Будівництво Санкт-Петербурга після 1710 року отримало додатковий імпульс, а транспортна інфраструктура північно-західної частини Московської держави залишалась такою ж примітивною, якою вона була й за сто років до того, після закінчення «Смутного часу». Проте, якщо в ці сто років такий стан шляхів мав певний оборонний сенс (значною мірою відіграв свою роль після Нарвського розгрому московської армії, коли Карл XII вирішував, чи розвивати свій успіх в напрямку Новгороду, чи повертати на південь Ліфляндії до Риги проти саксонських загарбників), то в нинішній військово-політичній ситуації обставини докорінно перемінилася. Влітку-восени 1710 року впали основні шведські фортеці в Балтії – Ризі, Ревелі (Таллінн), Пернау (Пярну), Выборзі, тож безпосередні загрози Петербургу було знято і можна було розпочинати широку цивільну розбудову міста. Деякий час Петра I влаштовувала існуюча сухопутна інфраструктура, але зростання міста на Неві, збільшення там цивільного населення вимагали значного нарощування товаропотоку, а навесні та восени користування водними чи ґрунтовими шляхами в цьому регіоні практично неможливе через зливи, вітри, кригу й інші природні фактори.

Московський цар обрав інноваційний проєкт – з'єднати каналом гирла Волхова та Неві. У каналі не буває штормів, у безвітряну погоду можна використати весла або бурлацьку тягу, зрештою, взимку там можна пробити в кризі фарватер. Саме ці фактори визначили роль каналу в російській колонізації захоплених приневських земель. Сам Петро I формулював мету будівництва таким чином: «... от сего канала будут

питаться помянутые города [Санкт-Петербург та Кронштадт – прим. наша] и получают потребные материалы к строению флота и их самих...» [3, с. 131].

Проти цієї ідеї були: відстань (101 км), важкий ґрунт (болота та глини, насичені валунами), необхідність укріплення берегів каналу каменем (якого обмаль) чи деревом [3, с. 137], примітивні будівельні технології, а наостанок – царська нетерплячка. Особливості психологічного складу московського царя не дозволяли йому займатися якимись справами системно та наполегливо, тому процес реформ у його державі був доволі хаотичним та поверховим. Майже всі вони мали незавершений характер, а розвивалися не поступально, а імпульсивно, в міру того як цар згадував про реформу чи забував.

Навіть симпатик царя Б. Мініх не зміг приховати у своїх спогадах об'єктивного стану речей: «Сей монарх, который не имел никакого воспитания... действовал сам собою» [3, с. 141]. Тому й результат його багаторічної реформаторської діяльності виявився сумним: «Сей Великий Государь, лишь только возвратился из Персии... нашел в Москве все дела в беспорядке...» [3, с. 141]. Мова йде про осінь 1723 року! Зате у Петра були під рукою необмежені людські ресурси.

Оскільки будівництво каналу розпочалося у 1720 році, українських козаків почали масово залучати до нього з 1721 року. Два роки підряд від гетьмана І. Скоропадського вимагалось висилати на будівництво каналу по 10 тис. козаків, не рахуючи допоміжного персоналу (візники, кухарі тощо). У 1723 році квоту зменшили вдвоє [7, с. 4]. Така ситуація виникла не тому, що стало менше роботи на каналі чи цар Петро вирішив пожаліти козаків, а внаслідок того, що з 1722 року Російська імперія вв'язалась у нову мілітарну авантюру – завоювання шляху до Індії. Російська армія просунулась далеко на південь берегом Каспійського моря, захопивши його західне та частину південного узбережжя. Однак незвичний клімат та впертий опір Персидської держави і місцевого мусульманського населення робили цю війну аж надто «дороговартісною» для Петра. Тому цар вирішив перекласти частину тягаря на українські плечі, тим більше, що боротьба з напіврегулярними мусульманськими арміями була для козаків звичною справою.

Отже, до каналної повинності додалась нова морока – необхідно було висилати контингенти на новий фронт, у т. зв. Терський похід. Як писав 1723 року у своїй чолобитній грамоті наказ-

ний гетьман П. Полуботок, виснаження людських ресурсів Гетьманщини внаслідок каналних робіт двох попередніх років та нової військової повинності було настільки значним, що козаків «для Ладозького походу взяти нема де, хіба що тих, кого залишено на випадок відбиття татарських набігів» [6, с. 531]. В історичній літературі склався стереотип, що половину козаків Малоросійська колегія, що змінила гетьманський уряд, вислала в Терський похід, а половину на каналні роботи. Реально ж співвідношення було дещо іншим – на Північ направлялося $\frac{1}{3}$ складу полків, а на Південь відправляли $\frac{2}{3}$. Слід також мати на увазі, що крім українських козаків до будівництва каналу активно залучали й московську армію, так що питома вага козаків серед будівничих спочатку (до 1723 року) складала 50%, а надалі зменшилась до 25% [7, с. 10].

Канальна повинність українських козаків припинилась зі смертю царя Петра, адже на 1725 рік маємо документ, який засвідчує їх участь в Каспійському поході (у документі він іменується окремими акціями: Терський, Сулацький та Гілянський походи). Серед перерахованих «відряджень» козаків Ладозький похід не значиться [4].

У перший рік відбуття нової царської повинності (забаганки) українських козаків, відправлених на Ладогу, очолювали чернігівський полковник П. Полуботок, певно в статусі наказного гетьмана, генеральний хорунжий І. Сулима та лубенський полковник А. Маркевич. З цих трьох старшин для І. Сулими похід став останнім – повертаючись в Україну у Вишньому Волочку, він помер, розділивши долю трьох тисяч козаків [9, с. 100]. Щороку з лютого до кінця березня тривало стягування козаків, призначених до походу під Глухів, далі два місяці відбувався рух на північ через Брянськ, Смоленськ, Новгород до Ладоги, а два осінні місяці тривало повернення тих, хто вижив на Батьківщину.

Козацьким полкам, як і іншим частинам російської армії, було нарізано ділянки каналу за кількістю особового складу. Щороку з червня по вересень тривали земляні роботи, що ускладнювались частими та сильними дощами, які заливали водою вже викопані ділянки каналу, нестачею продовольства для людей та фуражу для коней, поганим медичним забезпеченням. Крім того, козакам доводилося транспортувати будівельні матеріали (головним чином ліс) за кілька верст [5, с. 121]. Проте найбільше обурення у козаків викликало поведження російських офіцерів, що контролювали хід виконання робіт. Як писав

учасник подій, полковник І. Чарниш: «...приставлені офіцери, не дивлячись, за повелінням пана бригадира Леонтєєва немилосердно били їх на роботах палками, хоча їй не лише вдень та вночі – і у дні недільні та святкові відправляють, без одпочинку підганяють» [5, с. 120]. Крім того, на обсяг робіт жодним чином не впливала кількість хворих та померлих – норму треба було виконати! Це змушувало козаків вдаватися до піднайму за грошову винагороду місцевих «бурлаків». Зокрема, до такого кроку були змушені вдатися полки Стародубський та Чернігівський, де були значні втрати померлими та хворими особового складу [5, с. 118]. Ще однією прикрістю були постійні погрози російських керівників перевести козаків із річки Кобони на інше місце, хоча козаки вже виконали значний обсяг робіт. Насамкінець, верховний розпорядник каналних робіт, невірний казнокрад, найясніший князь О. Меншиков постійно намагався «запустити руку» в бюджет будівництва каналу. Влітку 1722 року він наказав зменшити грошове та матеріальне утримання козакам на суму, яку їм було видано в серпні 1721 року царем з нагоди укладення довгоочікуваного миру зі Швецією [5, с. 122]. Але ці кошти були одноразовою святковою нагородою, непередбаченою кошторисом каналу!

Проте Меншикова перевершив його підлеглий, безпосередній керівник будівництва каналу Г. Скорняков-Писарев. За повідомленнями французького дипломата графа Кампердауна, у 1723 році проти нього розпочали слідство про розкрадання 800 тис. рублів [2, с. 293]! На нашу думку, сума дещо завищена, адже на такі гроші можна утримувати протягом року 30 драгунських полків, тобто майже всю регулярну кінноту держави, але показово, що й після двадцяти п'яти років реформ царю Петру не вдавалося подолати казнокрадство навіть серед близьких соратників!

Нам не вдалося виявити узагальнених даних щодо людських втрат під час каналних робіт, але можемо спиратися на статистику 1721–1722 років окремих полків. Відомо, що у 1721 році Гадяцький полк вислав на каналні роботи майже половину особового складу – 1184 козаки, з них загинуло на роботах та під час подорожі на Ладогу і назад 400 чоловік, або 33,8% [1, с. 357-361]. Наступного року в похід виступило 1400 гадячан, з яких склало голови на чужині 306 козаків, або 21,8% [1, с. 357-361]. Бачимо, що втрати суттєво зменшились (майже на третину), що, безумовно, стало наслідком

урахування командуванням сумного досвіду попереднього року. Матеріали Д. Багалія дають можливість уточнити втрати під час виконання козаками Гадяцького полку робіт на каналі, правда, лише для п'яти з дванадцяти сотень цього полку. У 1721 році загинуло на роботах 129 козаків (55,6%), інші 44,4% загинули дорогою. У 1722 році в цих же сотнях під час робіт загинуло 120 чоловік (69%), а на шляху додому – ще 54 козаки (31%) [1, с. 357-361].

Завдяки архівним матеріалам ми маємо можливість деталізувати характер подій. Скажімо, Великобудищанська сотня Полтавського полку у 1721 році спрямувала на Ладугу 72 козаки, з яких на каналних роботах загинуло і померло через хвороби 17 чоловік (23,6%). У наступному році на півночі працювало 48 козаків, з яких 10 загинуло (21%); крім того, 64 козака змушені були брати участь в «Терковському» поході, з них 5 померло (8%) [8, л. 7, 8]. Як бачимо, бойові втрати були майже втричі меншими, ніж на будівництві. Слід також додати, що козаків на каналних роботах очолювали, як правило, наказні старшини, а ординарні сотники відправлялися на Кавказ. Деяку частину зубожілого козацтва не залучали ні до бойових дій, ні до «каналної повинності». У згаданій сотні зі 180 козаків, записаних до реєстру (компуту), таких нараховувалося 67 осіб [8, л. 5 (зв.)]. Враховуючи це, на каналні роботи 1723 року наказний сотник Юрій Євченко повів 20 козаків, а інший наказний сотник Федір Хоменко на чолі 24 козаків попрямував у похід на Кавказ. Тим часом сотник Іван Сулименко з 33 козаками залишився вдома, мотивуючи тим, що був на Ладозі обидва попередні роки, ще кілька великобудищанських козаків перебували на форпостах на річці Оріль, яка на той час була кордоном між Російською імперією та Кримським ханством [8, л. 9].

Серед інших сотень Полтавського полку для цього часу маємо достатньо повні відомості про Царичанську та Решетилівську сотні. У складі першої з них зафіксовано 140 козаків («кінних, піших та убогих»). У 1721 році на «каналну службу» було відряджено 44 особи, наступного року 76 козаків відправлено на Ладугу та «в Тар-

ковський похід», а у 1723 році 26 козаків ходили в «Тарковський похід», а на Ладугу не відряджали нікого [8, л. 20].

Друга ж сотня нараховувала майже 200 чоловік, і в 1721 році на Ладугу було відряджено 94 козаки, із них 8 чоловік померло (8,5%), у наступному році на Ладугу потрапило 90 козаків, а загинуло 23 (25,5%). Але в тому ж році сотня змушена була виділити для Персидського походу 62 чоловіки, з яких загинуло 3 (4,8%) [8, л. 26]. На 1723 рік 44 козаки відбували «каналну повинність» на Ладозькому каналі, а 64 вирушило в похід на Кавказ, вдома ж залишилося 93 козаки, серед яких 3 було щойно прийнято «в компут», очевидно, аби перекрити понесені в попередньому році втрати [8, л. 27]. Ми наводимо відомості лише про прямі втрати особового складу вказаних сотень, не рахуючи відсталих на шляху (очевидно, дезертирів) та хворих, залишених у російських містах, адже архівні дані не містять повідомлень про їх подальшу долю. Допускаємо, що якась частина хворих козаків могла згодом померти.

Смерть Петра I у січні 1725 року та подальші події боротьби за владу в Російській імперії зробили неактуальними надмірні зусилля по будівництву каналу. До того ж, як з'ясувалося, праця цивільних найманих робітників-професіоналів виявилася ефективнішою, ніж використання військових, які ставилися до будівельних робіт як до важкої та непотрібної повинності. Змінилося також і керівництво роботами – тепер воно перейшло до рук нового німецького найманця, майбутнього генерал-фельдмаршала Б. Мініха. Він і добудував канал до кінця 1730 року, а відкрився рух каналом вже за імператриці Анни Іоанівни.

Доля каналу склалася нещасливо: поспіхом спроектований та недбало збудований канал багато разів модернізувався (було добудовано шлюзи та часткове кам'яне облицювання стінок), але на 1826 рік прийшов у повний занепад і рух по ньому припинився. Лише через сорок років поруч зі старим каналом було збудовано інший, т. зв. Новоладозький канал, що частково діє й по сьогодні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Багалеї Д. Дополнительные сведения о бывших на Ладожском канале козаках / Д. Багалеї // Киевская Старина. – 1884. – Т. X, октябрь. – С. 357-361.
2. Донесения французского консула в Петербурге Леви и полномочного министра при русском дворе Кампердона с 1722 по 1724 г. // Сборник императорского русского исторического общества. – 1885. – Т. 49. – 427 с.
3. Миних Б. К. Известие фельдмаршала Миниха о Ладожском канале / Б. К. Миних // Сын Отечества. – 1818. – Ч. 43. – № 4. – С. 129-155.
4. Личный состав малороссийской казацкой старшины в 1725 г. // Киевская Старина. – 1904. – Т. LXXXVI, июль, август. – С. 1-31.
5. Объяснение полковника И. Черняка о работе казаков на Ладожском канале // Киевская Старина. – 1884. – Т. VIII, апрель. – С. 117-122.
6. Павел Полуботок, полковник черниговский (1705–1724) // Киевская старина. – 1890. – Т. XXXI, декабрь. – С. 522-538.
7. Родакова Е. Українські козаки на Ладожським каналі / Е. Родакова // Записки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1896. – Кн. IV. – С. 1-20.
8. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві. Ф. 51, оп. 3, спр. 1163 «О козаках полку Полтавского, сколько ходило прошлого лета 1722 и 1723 на службу». – 30 л.
9. Черниговская летопись по новому списку (1587–1725) // Киевская старина. – 1890, приложение. – С. 70-110.

REFERENCES

1. Bahalei, D. (1884). Dopolnytelnye svedeniya o byvshykh na Ladozhskom kanale kozakakh [Additional information on the former Cossacks on the Ladoga Canal]. *Kievskaja Starina*, X, 357-361 [in Russian].
2. Doneseniya francuzskogo konsula v Peterburge Levi i polnomochnogo ministra pri russkom dvore Kamperdona s 1722 po 1724 g. [Reports of the French consul in St. Petersburg Levi and the plenipotentiary minister at the Russian court of Camperdon from 1722 to 1724]. (1885). *Sbornik imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshhestva*, 49 [in Russian].
3. Minih, B.K. (1818). Izvestie fel'dmarshala Miniha o Ladozhskom kanale [The news of Field Marshal Minich about the Ladoga Canal]. *Syn Otechestva*, 43 (4), 129-155 [in Russian].
4. Lichnyj sostav malorossijskoj kazackoj starshiny v 1725 g. [Personnel of the Little Russian Cossack Sergeant in 1725]. (1904). *Kievskaja Starina*, LXXXVI, 1-31 [in Russian].
5. Objasnenie polkovnika I. Chernjaka o rabote kazakov na Ladozhskom kanale [The explanation of Colonel I. Chernyak about the work of the Cossacks on the Ladoga Canal]. (1884). *Kievskaja Starina*, VIII, 117-122 [in Russian].
6. Pavel Polubotok, polkovnik chernigovskij (1705–1724) [Paul Polubotok, Colonel of Chernigov (1705-1724)]. *Kievskaja starina*, XXXI, 522-538 [in Russian].
7. Rodakova, E. (1896). Ukrainski kozaky na Ladozhskim kanali [Ukrainian Cossacks on the Ladoga Canal]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka u Lvovi*. (Vol. IV). Lviv [in Ukrainian].
8. *Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. F. 51, op. 3, spr. 1163 «O kozakakh polku Poltavskoho, skolko khodylo proshloho leta 1722 y 1723 na sluzhbu»* [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. F. 51, op. 3, sp. 1163 «On the Cossacks Poltava regiment, how many walked the last summer of 1722 and 1723 on service»] [in Ukrainian].
9. Chernigovskaja letopis' po novomu spisku (1587–1725) [Chernigov annals on the new list (1587-1725)]. (1890). *Kievskaja starina*, 70-110 [in Russian].

Слісаренко Олександр Миколайович

Кандидат історичних наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

49000, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 72

Slesarenko Oleksandr

PhD in Hystory, Associate Professor

Oles Honchar Dnipro national University

72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: a.slisarenko61@gmail.com

Цитування: Слісаренко О. М. Українське козацтво на будівництві Ладозького каналу / О. М. Слісаренко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 105-110.

Citation: Slesarenko, O. M. (2018). Ukrainiske kozatstvo na budivnytstvi Ladozkoho kanalu [Ukrainian Cossacks on the construction of the Ladoga channel]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 105-110.

Стаття надійшла / Article arrived: 18.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 24.09.2018

Моральнісні виміри психосоціальної тотожності особистості

Морщакова О. С., Тернопільський національний економічний університет

У запропонованому дослідженні з'ясовуються питання сутності процесів психосоціального само-визначення особистості, тематика проблеми актуалізує феномен ідентичності у єдності соціального та індивідуального аспектів.

Розкрито значення процесів психосоціального розвитку, які ототожнюються для індивіда з процесами самоідентифікації, що характеризуються наявністю інтенцій (намірів) людини у зверненні до обріїв світу зовнішнього й проектування «образу себе» в умовах цього світу і виражаються в багатьох аспектах життєтворення. У роботі зазначено, що ціннісно-сміслові позиції особистості детермінують розвиток важливих якостей внутрішньо-духовної структури особистості, безпосередньо впливають на розвиток свідомості і вітальних поведінкових моделей особистості. Наголошено, що найвищим досягненням людини у творенні ідентичності, у процесах самоздійснення й самопредставлення в світі культури й громадського життя є моральнісна самоідентифікація як прояв усвідомленого обов'язку та відповідальності особистості у площині соціального самовираження.

Доведено, що моральнісний контекст процесів самоактуалізації у сучасному соціальному світі полягає в розвитку таких психологічних складників системи особистості, які дозволять індивіду в майбутньому стати суб'єктом діяльності. До таких психологічних передумов віднесено: усвідомленість автономії власного «Я», відчуття внутрішньої свободи і відповідальності, сформованість критичного мислення, вміння моделювати бажані життєві ситуації, прагнення осмислених дій, вибору позицій, вчинкових рішень, здатність до рефлексивного аналізу, спрямованість до співробітництва, соціального волевиявлення.

У статті зроблено акцент на етичних проблемах і задачах, які стоять перед людиною у сучасному світі.

Ключові слова: психосоціальний розвиток; особистість; соціалізаційні впливи; культура; культурологія; ідентифікація; мораль; моральнісна само ідентифікація; цінності; смисли

Moral measurements of psychosocial identity of the person

Morshchakova O. S., Ternopol National Economic University

In the proposed study the questions of the essence of the processes of psychosocial self-identification of the person are clarified, the theme of the problem actualises the phenomenon of identity in the unity of social and individual aspects.

The significance of processes of psychosocial development, which are identified for the individual with the processes of self-identification, are characterized by the presence of intentions (intentions) of a person in accessing the horizons of the external world and designing the «image of himself» in the conditions of this world and expressed in many aspects of life-formation. The paper states that the value-semantic positions of the individual determine the development of important qualities of the internal-spiritual structure of the individual, directly affect the development of consciousness and the welcome behavioral models of personality. It is emphasized that the highest achievement of a person in the creation of identity, in the processes of self-realization and self-representation in the world of culture and social life is the moral self-identification as a manifestation of conscious responsibility and responsibility of the individual in the plane of social expression.

It is proved that the moral context of the processes of self-actualization in the modern social world consists in the development of such psychological components of the system of personality, which will allow the individual in the future to become the subject of activity. Such psychological assumptions include: awareness of the autonomy of the self, the feeling of inner freedom and responsibility, the formation of critical thinking, the ability to model the desired life situations, the desire for meaningful actions, the choice of positions, practical decisions, the ability to reflexive analysis, the focus on cooperation, social expression of will.

The article focuses on the ethical problems and problems facing a person in the modern world. Ethical values serve as a normative framework for sensory-minded and pragmatic human actions. In the value-semantic consciousness of a modern person dominated by the interests of subjective-pragmatic nature, and the process of emotion formation is accompanied by the search, design and reconstruction of emotional images that are adequate to the epoch of modernity.

Keywords: psychosocial development; personality; socialization influences; culture; culturology; identification; morality; moral identification; values; meanings

Нравственные измерения психосоциального тождества личности

Морщакова О.С., Тернопольский национальный экономический университет

В предложенном исследовании ставятся вопросы сущности процессов психосоциального самоопределения личности, тематика проблемы актуализирует феномен идентичности в единстве социального и индивидуального аспектов. Раскрыто значение процессов психосоциального развития, которые отождествляются для индивида с процессами самоидентификации, характеризующиеся наличием интенций (намерений) человека в обращении к внешнему миру и проектировании «образа себя» в условиях этого мира, что выражается во многих аспектах жизнестворчества.

В работе отмечено, что ценностно-смысловые позиции личности детерминируют развитие важных качеств внутренней духовной структуры личности, непосредственно влияют на развитие сознания и витальных поведенческих моделей личности. Подчеркивается, что наивысшим достижением человека в создании идентичности, в процессах самореализации и самопредставления в мире культуры и общественной жизни, является нравственная самоидентификация как проявление осознанного долга и ответственности личности в плоскости социального самовыражения.

Доказано, что нравственный контекст процессов самоактуализации в современном социальном мире заключается в развитии таких психологических составляющих системы личности, которые позволят индивиду в будущем стать субъектом деятельности. К таким психологическим предпосылкам отнесены: осознанность автономии собственного «Я», чувство внутренней свободы и ответственности, сформированность критического мышления, умение моделировать желаемые жизненные ситуации, стремление к осмысленным действиям, выбор позиций, поступков, решений, способность к рефлексивному анализу, нацеленность к сотрудничеству, социальному проявлению воли.

В статье сделан акцент на этических проблемах и задачах, которые стоят перед человеком в современном мире.

Ключевые слова: психосоциальное развитие; личность; социализационные воздействия; культура; культуротворчество; идентификация; мораль; нравственная самоидентификация; ценности; смыслы

Постановка проблеми.

Важливою метою психосоціального розвитку індивіда є формування особистісних навичок саморегулювання й самоуправління, що передбачає вміння узгоджувати індивідуальний спосіб життя із соціальними вимогами й очікуваннями. Відомо, що стрімка динаміка соціальних змін ставить перед особистістю потребу формування внутрішнього світу в напрямку зміцнення культурних, моральних переконань, розвитку інтелектуальних, вольових та інших якостей. Найвищим досягненням людини у творенні моральних характеристик її внутрішнього буття у процесах самоздійснення й самопредставлення в світі культури й громадського життя є моральнісна самоідентифікація як прояв усвідомленого обов'язку та відповідальності особистості у площині соціального самовираження. Набуття моральнісних характеристик у процесах входження особистості у світ суспільного буття визначається як природним потенціалом людини, так і готується та обумовлюється соціокультурним середовищем її існування.

Процес психосоціального розвитку людини, фокусуючись у методологічному проблемному полі, формулюється як єдність рівнів усвідом-

леного само- і світо- відношення особистості, де особистість є вираженою контекстами: 1) представник певної культури, соціуму (топологічний контекст) і 2) індивідуальність з унікальним набором якостей, властивостей (динамічний контекст). Дана диспозиція актуалізує проблему ідентичності, яка представляється у ракурсі розуміння особистості як нерозривної єдності двох аспектів – соціального та індивідуального, адже кожна людина є носієм і соціально-типових рис, і неповторно-унікальних. Розкриття власного потенціалу людини триває як процес набуття й вдосконалення особистісних характеристик, у результаті якого індивідуальність є сформованою цілісною єдністю неповторної біографічної ситуації, життєвого досвіду і засвоєної культурної спадщини.

Аналіз досліджень і публікацій.

Під впливом культури людина зазнає внутрішніх трансформацій, що є необхідною умовою творення її ідентичності [7, с. 21]. У постмодерністському ракурсі уся соціальність представляє собою практики конструювання ідентичності, соціальний простір є відкритим для радикальної рефлексивності особи. Ці ідеї знайшли своє втілення у концепціях Ж. Бодрієра, Ж.-Ф. Ліотара, З. Баумана. Ж.-Ф. Ліотар, наприклад, вка-

зуючи на особливості формування ідентичності у товариствах «зрілої» або «пізньої» сучасності, відзначав, що «Я» сучасної людини являє собою «рефлексивний проект», за який відповідальним є сам індивід: «Ми є тим, що самі з себе створюємо» [4, с. 112]. З. Бауман стверджує, що в сучасну епоху людська ідентичність перетворюється із «належності» у «завдання». Задача «самовизначеності» зводиться до відповідей на виклики життя: активного пристосування до сформованих соціальних типів і моделей поведінки, наслідування зразкам, підвищення культурного рівня, спробам не відступити від норми» [1, с. 181-182].

З 60-х років ХХ ст. у філософському дискурсі постає проблема «мозаїчного» суб'єкта та його самоідентифікації на рівні індивідуальності й соціального суб'єкта (Ж. Дерріда, М. Фуко та ін.), що в етичному аспекті виходить на рівень моральної ідентичності як співвіднесення особистості з нормами і законами моралі (Е. Макінтайр, Ч.Тейлор), онтологічних вимірів ідентифікації і самоідентифікації (П. Рікер), постмодерністські есе на тему моралі заглиблені у пошук можливостей її осмислення як «справді людської»: концепція комунікативної етики (К. Апель). Проблема пошуку людиною себе, передзнаходження свого місця у світі, виражена влучним висловом М. Мамардашвілі [6] («енергія зусилля над самим собою»), і по сьогодні потребує для кожного індивіда свого вирішення, змістового наповнення та сучасних смислових транскрипцій.

Мета дослідження.

У запропонованому дослідженні з'ясовуються питання сутності процесів самовизначення, самоідентифікації як реалізації внутрішньо-духовного потенціалу особистості у напрямку набуття характеристик моральної істоти, акцентується увага на етичних проблемах і задачах, які стоять перед людиною у сучасному світі. Концептуальні параметри теми методологічно актуалізуються у межах ціннісно-смислового й етико-культурологічного наукових підходів.

Виклад основного матеріалу.

Координати культурного, психологічного, соціального розвитку людини у сучасній соціогуманістариці визначаються концептуальними змістовими характеристиками понять: «культурні впливи», «психологічний розвиток», «особистість», «індивідуальність», «ідентичність», «культуротворчість», які актуалізують смислове поле конструкту психосоціальної тотожності у

вимірах набуття людиною характеристик моральної істоти, здатної ствердити себе у діалектичному просторі зв'язків екзистенційних, есенційних проявів індивідуального. Моральнісні виміри психосоціального розвитку особистості у часо-просторі буття мають фундаментальне розв'язання у: формуванні смисложиттєвих стратегій, культурі світовідношення, дотриманні етичних норм, розв'язанні внутрішніх психологічних суперечностей, культурі психічної діяльності, культурі ставлення до ситуацій життя, культурі стосунків між людьми тощо.

Непересічного значення для психосоціального розвитку людини, її свідомості, психічного потенціалу, особистісних якостей мають соціалізаційні впливи, виховна роль яких визначається націленістю до формування самоорганізаційних, самодисциплінарних важелів поведінки і працездатності людини задля самостійного орієнтування й ствердження у просторі соціальних взаємин. Сутність процесів психосоціального дорослішання людини певним чином переформатовується у специфіку передзнаходження її майбутніх життєвих координат, що допомагає особі віднайти спільний етос для всіх модусів втілення ідентифікації («філософія виховання» (А. Brent, А. Харріс), етична проблематика (Р. Берроу). Складовою процесу набуття психосоціальної тотожності є явище причетності індивіда соціокультурним конструктам, обираючи які для наслідування, людина стає на шлях моральнісної самоідентифікації, самопрезентації у сфері соціокультурного буття, причому вибір тих чи інших конструктів пояснюється ірраціональними чинниками і сягає глибин ментальнісних структур людської психіки. Моделюючи світ «Я», зазнаючи зовнішніх виховних впливів, завдяки внутрішній аналітичній роботі, відрефлексованому досвіду людина, більшою мірою, моделює і світ тих обставин та подій, перед фактом яких опиниться у своєму житті. Непересічна роль соціалізаційних впливів визначається контекстом проектування рівня майбутньої культури людини.

Слід зазначити, що ідентичність людини не виводиться безпосередньо із соціальних впливів, але є результатом рефлексії, осмислення, зусиль самосвідомості, зокрема смислові узагальнення створюють необхідний етико-нормативний базис для формування і розвитку моральної свідомості. Етичні цінності виступають нормативним каркасом смислоутворювальних ментальних і прагматичних дій людини. Смислове наванта-

ження моральних цінностей зазвичай ототожнюється з певним значенням для індивіда. Слід підкреслити, що смислові значення, якими керується людина, містять певне контекстне розуміння й оцінки будь-яких фактів, що наділяє процес смислотворення релятивістськими характеристиками. Втім, необхідність цілеспрямованого, розумного життя потребує обґрунтованості смислових ідей етичного спрямування, на кшталт «соціальної справедливості», «свободи», «відповідальності», «моральності» тощо. Прагнучи цих ідеалів, люди вибудовують свої відносини, поєднуючи індивідуальні, соціальні, приватні, загальнолюдські та ін. інтереси сумісного життя. Н. Луман, розмірковуючи над природою відтворення і продукування смислів, пояснює, що смисл є тим когнітивним інструментом, за допомогою якого сприймаюча система (людський мозок) здійснює смислоорієнтовну обробку отриманих даних, що, в свою чергу, уможливує визначення цілей і напрямків людських дій і контактів. Процес сприйняття, наголошує Н. Луман, обумовлений як соціо-культурними чинниками («збереження культурних смислів»), так і соціо-психологічними («селекція переживань і очікувань»). Дослідник підкреслює думку, що смисл конституюється і в психічних, і в соціальних системах в їх коеволюційній єдності, причому психічне не має онтологічних переваг перед соціальним. Смисл, стверджує Н. Луман, здатний самореферентно забезпечувати власну репродукцію, обираючи для цього різні операційні форми-комунікати (свідомість, спілкування) [5, с. 144].

У психосоціальному контексті фіксується вираження безпосереднього відношення людини у творенні нових смислів в процесі життєактивності (психологічні й соціологічні концепції ідентифікації, вчинковий підхід, етико-філософські рефлексії та ін.) Концептуальним є висновок, зроблений В. Табачковським: «Щоб знайти сенс свого буття, людині потрібно зробити вибір самореалізації, осягнути істину і цінність життя своїм мисленням, а результати цього осмислення втілити в активності (діяльності, поведінці, відносинах). Смислотвірний пошук і обґрунтування смислу свого існування виступають як форми, у межах яких відбувається особистісна ідентифікація особистості» [11, с. 40].

Людина є істотою, яка здатна до самоідентифікації за допомогою ціннісно-смислових стверджень як вихідних передумов організації суспільного і власного буття. Смисл як ідеаль-

но-метафоричне втілення поняття, культурний символ, концентровано репрезентує уявлення індивіда про своє життєве призначення, задає через систему символічних координат орієнтири життєвої і діяльній поведінкової тактики. Аксиологічні оцінки людини завжди навантажені смислом: «Поza «царством цінностей» не існувало б і «царства смислу» (Г. Ріккерт). Цінності виступають свого роду культурними формами фіксації й узагальнення смислів людського буття. Серед загально визнаних людських цінностей – життя, добро, благо, істина, краса, свобода, справедливість, потреба співіснування, «живої» комунікації та ін., які належать і до базових цінностей культури, утворених сукупною практикою людства. Ціннісні орієнтації особистості детермінують розвиток важливих якостей внутрішньо-духовної структури особистості, безпосередньо впливають на розвиток свідомості і вітальних поведінкових моделей особистості.

Процеси ціннісно-смислового здійснення особистості (самопізнання, самоототожнення, самоактуалізація, самоздійснення як послідовні етапи внутрішньо-духовного розвитку особистості) утворюють світоглядно-смислову основу ментальнісних формувань психологічного буття особи [8, с. 85]. Здатність людини до внутрішнього смислового розширення імпліцитно задається культурою, долучаючись до якої, людина виявляється здатною «відкривати» себе, світ, здійснювати якісні психодуховні трансформації.

Смислове підґрунтя власного буття людині необхідно створити, в цьому полягає життєстверджуюча місія смислу. Статус смислу сьогодні, на противагу радикальним запереченням його відсутності в соціальному житті (Ж. Дерріда пропонував термін «смысл» замінити дефініцією «мислення, що позбавлене свідомості», «Кожному своє божевілля», додає Ф. Гваттарі), набуває новітніх когнітивних, евристичних, діяльнісних тощо характеристик. Такими смислами виступають: толерантність як загальноцивілізаційна універсалія, яка покликана замінити явища конфронтацій, конфліктів унаслідок утвердження в людській свідомості базових принципів взаємовизнання, солідарності, взаємодопомоги. Толерантність сьогодні розуміється як ціннісний критерій міжлюдських, кроскультурних, полілогових відносин, у виявленні поваги до ідентичності Іншого. До нових смислових актуалітетів приєднується поняття людської гідності, концептуальний ракурс якого зосереджений в етико-правових і гуманітарних

площинах. «Гідність» особи є ознакою її самоцінності і самоповаги, достойної, шляхетної поведінки. Як поняття «високої моралі», у смисловому аспекті «гідність» виступає відповіддю на «ціннісні виклики» часу. Формування засад психосоціального буття окреслене вимірами свободи, поза якою творення суб'єктивного світу людини, сповненого смислами, неможливе, адже без ціннісних смислоутворювальних компонентів людина не здатна діяти як особистість. Ноуменальність смислу «свободи» віддзеркалює «саме людський вимір буття», свобода створює особистість як розумну, відповідальну, незалежну істоту. За І. Кантом, поняття свободи тотожне поняттю особистості. Свобода є умовою існування ціннісного виміру як такого, потреба у свободі виражає найхарактерніші риси свідомості людини. Мислителю належить вислів «*Sapere aude*» («май сміливість жити своїм власним розумом»). Найсуттєвішим є те, що свобода є моральністю у її «позитивній дійсності», тобто для конкретної людини діяльнісною метою свободи є подолання власного егоїзму на позиційних засадах самовдосконалення, а також самообмеження, самоконтролю, саморегуляції.

Принципово важливо наголосити, що в ціннісно-смиловій свідомості сучасної людини переважають інтереси суб'єктивно-прагматичного характеру, а процес смислоутворення супроводжується пошуком, конструюванням і реконструкцією смислообразів, адекватних доби постсучасності.

Моральнісний вимір психосоціальної тотожності індивіда передбачає сформованість світоглядних позицій, визначеність ціннісних орієнтацій, проявів особистісного начала, виражених через проблему вибору і свободи тощо. Моральнісність передусь розумності у причетності до способів діяльності, в яких проявляється доцільна життєактивність суб'єкта. Наявність моральної норми в житті конкретної людини означає ствердженість унікальності індивідуального буття, здатність протистояти явищам культурного свавілля, маніпулятивним впливам, норма виступає необхідною умовою забезпечення внутрішньо цілісного світу від проявів «фрагментації моральності» (Е. Макінтайр), дискретних втручань.

В будь-яких життєвих, міжособистісних, публічних обставинах індивід виявляє власні ціннісні позиції та переконання, стверджуючи себе саме як моральна особистість. В етичному відношенні наявність моральнісно спрямова-

ної свідомості є ознакою присутності в людині насправді людського. Драма екзистенції сучасного індивіда пов'язується з девальвацією моральних цінностей, що означає руйнування координаційних механізмів світосприйняття й світовідношення. Моральнісність як нормативна установка свідомості лежить в основі її функціонально-орієнтуючих властивостей. Соціальні зв'язки виробничого, політичного, комунікативного та іншого характеру обумовлені саме нормативною специфікою свого перебігу. Нормативність в соціальних стосунках набуває значення позитивних цінностей, водночас виконуючи функції орієнтаційної спрямованості в узмістовленні людської практики. Однією з таких нормативних рис є самообмеження, що в реаліях сучасного життя набуває значення цінності завдяки властивій стабілізуючій спрямованості. Ця ідея в концепції «морального мінімалізму» (мінімалізм як етичний принцип) Е. Геллнера представляється ідеєю модульності базової версії моральних принципів.

Відомо, що навіть за найрадикальніших змін, людська сутність залишається в певному смислі незмінною, хоча уточнюється, ускладнюється, диференціюється у своїх внутрішніх структурах. Метою таких психологічних трансформацій є утримання внутрішньої рівноваги психічної системи, наприклад, феномен психологічного захисту. З метою збереження рівноваги людина здатна навіть на радикальні спотворення реальності, всіляко зміцнюючи світ суб'єктивний (емоції, почуття, судження, оцінки, смисли тощо), оберігаючи його від руйнівних впливів ззовні. Людину іноді важко переконати навіть в очевидному, адже на противагу усім доводам, існує її власний живий досвід, міркування, які вкраплені в систему її власних ціннісних переконань, що мають для людини неабияку значимість. Очевидним є прийняття факту, що багатьом людям властивий характер уявного стереотипного мислення з елементами занурення у світ власної фантазії, що часто не має нічого спільного з реальною дійсністю. Подекуди, за цієї умови, виробляється тип аутистичного мислення, штучного конструкту, наслідком чого є «відключення» людини від реальної дійсності, адже образи її внутрішнього світу набагато «реальніші» за факти, вони – надреальність.

Внутрішньо-особистісний світ сучасної людини зазнає багатьох зовнішніх втручань

і знаходиться під дією суперечливих факторів суспільного життя (масові комунікативні впливи, нестабільне соціально-економічне середовище, екологічні, політичні катаклізми та ін.), їх провокаційний вплив на ментальні структури психіки, на думку психологів, є надзвичайно загрозливим явищем для функціонування стабільної, врівноваженої системи особистості, зокрема спостерігається явище кризи самоцінності людського «Я», що пов'язане, передусім, із порушенням ідентичності, а це, в свою чергу, серед можливих наслідків призводить до знецінення особистості, втрати індивідуальної своєрідності, моральності, духовності. За цих умов, як прояв психологічного захисту людини, поширеним стає феномен ірраціоналізації розумових процесів – зустрічний рух, який веде до утворення міфологем свідомості, що накладає відбиток на переконаннях, світогляді й поведінці. Цієї ж психологічної природи і феномен інфантильності, недорозвиненості психічних та психологічних реакцій, їхній неадекватності соціальним, культурним умовам передзнаходження особистості. Загрозливість поширення таких явищ в тому, що мова психіки, за допомогою якої корелюються всі види людської активності й поведінки, встановлюється гармонія між людиною, природою та культурою, зазнає руйнації, психіка людини втрачає свої регулятивні властивості, а свідомість людини сповнюється символічними нашаруваннями, які мають мало спільного з об'єктивною реальністю. Такі антиявища, як бездуховність, асоціальність, руйнують зміст особистості, і, таким чином, її заперечують. Культурний розвиток людини спрямований на формування соціальних та індивідуальних якостей людини у їх взаємодоповненні, наслідком чого є зміцнення морально-вольових якостей у внутрішньо-духовній структурі особистості.

Висновки.

За розвиток власного внутрішнього світу, його психодуховних констант людина несе відповідальність. Усвідомлення цієї відповідальності перед собою, соціумом, природою, трансформується в площину культуротворчої діяльності людини й проблему здійснення морального вибору. Універсальним змістом психосоціального ототожнення особистості є творення буттєвого простору свого життя, важливою характеристикою якого є свобода, межі якої мають здатність до розширення тією мірою, чим більшою мірою людина спрямована до пізнання себе й світу. Наявність сформованих психодуховних якостей для особистості означає збільшення ефективності процесів саморегуляції й самоактуалізації.

Чим активніше людина здатна долучитись до культури суспільства, тим результативніше вона зможе повернути акумульовану особистісним розвитком і досвідом культуру суспільству. Моральнісний вимір особистості в епоху постсучасності можливий на основі культури, моральнісної самоідентифікації, соціальних чеснот. Соціальна мораль є осередком сучасного «соціального капіталу»: моральні цінності здатні підтримувати «психічно здорову» комунікацію у соціумі, сприяють досягненню соціального консенсусу, порозуміння. Прихильність цим цінностям зумовлює вибір таких моделей «життєвого світу», в основі яких праксеологічні й фронезисні (практично мудрі) можливості людини.

Еволюційні процеси розвитку «людини розумної» потребують сьогодні від людини не лише розумних, але й соціально відповідальних, морально усвідомлених дій. П. І. Новгородцев зазначає: «Якщо справедливо, що кожна людська особистість має безумовно моральне значення, то метою і критерієм прогресу правильно вважати особистість як основу моральності, як образ і шлях здійснення абсолютного ідеалу» [9, с. 67].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гьофе. – Київ: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М.: Алетейя, 1998. – 430 с.
5. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман. – СПб: «Наука», 2007. – 643 с.
6. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / М. Мамардашвили. – Ленинград: Лениздат, 2014. – 384 с.
7. Морщакова О. С. Пошук ідентичності як методологічна проблема / О. С. Морщакова // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 20-24.
8. Морщакова О. С. Цінність у психокультурному бутті людини як особистості / О. С. Морщакова // Психологія і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 80-89.
9. Новгородцев П. И. Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – М.: «Пресса», 1991. – 639 с.

10. Пазенок В. С. Соціальна культура і соціальна творчість / В. С. Пазенок. – Київ: Знання, 1990. – 48 с.
11. Табачковський В. Г. Життєвий світ людини і пізнання: персоналістична інтерпретація / В. Г. Табачковський // Філософська думка. – 2006. – № 2. – С. 34-48.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (2002). *Yndyvdualyzovannoe obshchestvo [Individualized society]*. Moscow: Lohos [in Russian].
2. Bodriar, Zh. (2004). *Symuliakry i symuliatsiia [Simulations and simulation]*. Kiev: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
3. Hofe, O. (2003). *Rozum i pravo. Skladovi interkulturnoho pravovoho dyskursu [Reason and right. Components of intercultural legal discourse]*. Kiev.: Alterpress [in Ukrainian].
4. Lyotar, Zh.-F. (1998). *Sostoianye postmoderna [The state of postmodern]*. Moscow: Aleteey [in Russian].
5. Luman, N. (2007). *Sotsialnye sistemy. Ocherk obshchei teorii [Social systems. Essay on the general theory]*. Saint-Petersburg: «Nauka» [in Russian].
6. Mamardashvily, M. (2014). *Soznanie i tsivilizatsiya [Consciousness and civilization]*. Leningrad: Lenyzdat [in Russian].
7. Morshchakova, O.S. (2010). Poshuk identychnosti yak metodolohichna problema [Identity Search as a Methodological Problem]. *Vita-Cultural Mill*, 12, 20-24 [in Ukrainian].
8. Morshchakova, O.S. (2013). Tsinnist u psikhokulturnomu butti liudyny yak osobystosti [Value in the psycho-cultural being of a person as a person]. *Psykhohiia i suspilstvo*, 1, 80-89 [in Ukrainian].
9. Novhorodtsev, P.Y. (1991). *Ob obshchestvennom ydeale [About the public ideal]*. Moscow: «Pressa» [in Russian].
10. Pazenok, V.S. (1990). *Sotsialna kultura i sotsialna tvorchist [Social culture and social creativity]*. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].
11. Tabachkovskiy, V.H. (2006). Zhyttievyi svit liudyny i piznannia: personalistychna interpretatsiia [The vital world of man and knowledge: a personalistic interpretation]. *Filosofska dumka*, 2, 34-48 [in Ukrainian].

Морщакова Олена Степанівна

Кандидат філософських наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет
46009, Тернопіль, вул. Львівська, 11

Morshchakova Elena

PhD, Associate Professor
Ternopil National Economical University
11, Lviv St., Ternopil, 46009, Ukraine

Email: lenat19@ukr.net

Цитування: Морщакова О. С. Моральнісні виміри психосоціальної totozhnosti osobystosti / О. С. Морщакова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 111-117.

Citation: Morshchakova, O.S. (2018). Moralnisni vymiry psikhosotsialnoi totozhnosti osobystosti [Moral measurements of psychosocial identity of the person]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 111-117.

Стаття надійшла / Article arrived: 13.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.09.2018

Культура толерантності: витoki метафізичних сенсів

Аксьонова В. І., Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету

Культура толерантності є предметом постнекласичного пізнання свідомих явищ, котрі впливають на процеси становлення особистості та її етнонаціональну ідентичність. Відбувається формування політичної нації, яка відповідає вимогам європейського суспільства і духу етносоціальних зрушень, в результаті формуються відповідні сенси мережевої культури і глобальна ідентичність. Цивілізований дух свободи є властивість змісту філософем історії та реалії соціокультурних змін буття. Становлення дискурсивного простору толерантності встановлює сучасні значення і сенсу конкретного соціокультурного життя, коли культуру толерантності формувала Європа під час раннього часу своєї цивілізації, і завдяки цьому досягається поєднання зовнішніх структур зі своїм внутрішнім світом. Без «філософії надії» немає оптимізації надійності підготовки спеціалістів. В цьому зміст пріоритету гуманітарного аспекту освітнього простору, подолання і фрагментарності процесу реформування, навчання та виховання, що охопило творців інтелект-продукту. Зрозуміти всі пріоритети реформи освіти мають не тільки авторитетні політики. Позитивний сенс з'являється лише тоді, коли в регіонах галузь очолюють авторитетні носії патріотично-професійного напрямку. І знаходять спільні дії із Міністерством освіти і науки, інтелект-середовищем, студентством тощо. Тільки через досягнення європейського рівня академічних свобод можна торкнутися «прагматики освітньої ноосфери», громада допоможе становленню реформаторів-чиновників, щоб вести діалог у тому значенні, яке це слово має як «тяжкий перехідний стан», після якого з'являється «громадянське прозріння», вміння знайти порозуміння з соціумом, попри войовниче невігластво радикалів зі Сходу чи Заходу.

Відчуття майбутніх фахівців до виходу «кризового соціуму» із стану «перманентного бунту» народжується попри «гібридизацію гуманітарної ситуативності».

Ключові слова: *метафізика; європейський простір; сенс націотворення; креативність толерантності; цивілізаційна особистість, вимір-ксенофобія*

Culture of tolerance: the origins of metaphysical meanings

Aksonova V. I., Kirovograd Flight of the National Aviation University

The culture of tolerance is the subject of post-classical knowledge of conscious phenomena that influence the processes being a person and its ethno-national identity. There is a formation of a political nation that meets the requirements of European society and the spirit of ethno-social shifts, resulting in the formation of the corresponding meanings of network culture and global identity. The civilized spirit of freedom is the property of the content of the history philosophers and the realities of socio-cultural changes of being. The formation of a discursive space of tolerance establishes the contemporary meaning and meaning of a particular socio-cultural life, when the culture of tolerance was shaped by Europe at an early age of its civilization, and, through this, a combination of external structures with its internal world is achieved. Without the «philosophy of hope» there is no optimization of the reliability of the specialists training. In this context, the priority of the humanitarian aspect of the educational space is overcoming - and fragmentation of the reform process, also as the education and upbringing that embraced the makers of the product intelligence. Understand that all the priorities of educational reform have not only authoritative policies, but a positive meaning emerges only when the regions is headed by authoritative bearers of the patriotic-professional direction. And they find common actions with the Ministry of Education and Science, the intellect-environment, students, etc. Only through the achievement of a European level of academic freedoms, one can touch on the «pragmatics of the educational noosphere» the community will help the formation of reformers-officials to conduct dialogue in the sense of what this word has as a «difficult transitional state», after which there appears «civil enlightenment», the ability to find an understanding with society, in spite of the violent ignorance of radicals from the East or the West.

The feeling of future specialists before the exit of the «crisis society» from the state of «permanent rebellion» is born despite the «hybridization of humanitarian situation».

Keywords: *metaphysics; European space; the meaning of nation-building; creativity of tolerance; civilization personality, dimension-xenophobia*

Культура толерантности: истоки метафизических смыслов

Аксенова В. И., Кировоградская летная академия Национального авиационного университета

Культура толерантности является предметом постнекласического познания сознательных явлений, которые влияют на процессы становления личности и ее этнонациональную идентичность. Происходит формирование политической нации, которая соответствует требованиям европейского общества и духа этносоциальных сдвигов, в результате формируются соответствующие смыслы сетевой культуры и глобальная идентичность. Цивилизованный дух свободы есть свойство содержания философом истории и реалии социокультурных изменений бытия. Становление дискурсивного пространства толерантности устанавливает современные значения и смыслы конкретной социокультурной жизни, когда культуру толерантности формировала Европа в период раннего времени своей цивилизации, и благодаря этому достигается сочетание внешних структур со своим внутренним миром. Без «философии надежды» нет оптимизации надежности подготовки специалистов. В этом смысл приоритета гуманитарного аспекта образовательного пространства, преодоления и фрагментарности процесса реформирования, обучения и воспитания, охватившего создателей интеллект-продукта. Понять все приоритеты реформы образования могут не только авторитетные политики, положительный смысл появляется только тогда, когда в регионах отрасль возглавляют авторитетные носители патриотически профессионального направления. И находят общие действия с Министерством образования и науки, интеллект средой, студенчеством и тому подобное. Только через достижение европейского уровня академических свобод можно коснуться «прагматики образовательной ноосферы», община поможет становлению реформаторов чиновников, чтобы вести диалог в том значении, которое это слово имеет как «тяжелое переходное состояние», после которого появляется «гражданское прозрение», умение найти взаимопонимание с социумом, несмотря на воинственное невежество радикалов с Востока или Запада. Ощущение будущих специалистов к выходу «кризисного социума» из состояния «перманентного бунта» рождается, несмотря на «гибридизацию гуманитарной ситуативности».

Ключевые слова: метафизика; европейское пространство; смысл нации; креативность толерантности; цивилизационная личность, измерение-ксенофобия

Постановка проблеми.

Філософський захист істини завдяки метафізиці історії (де переплелися світське і релігійне) має відтворювати гносеологічні прозріння, оскільки це впливає на результати гуманізації професійного образу людини, у якому формується творче розуміння громадських пошуків щасливого майбутнього і на користь цілісного обличчя цивілізованого патріота. Всі сенси політичного буття розкриваються в професійній здатності майбутніх фахівців, що може оптимізувати відтворення і втілення освітньої європейської парадигми, зокрема її гуманітарних, прикладних, фундаментальних підстав, бо молода людина усвідомлює невідворотну необхідність освітоцентризму для української ідеї (ще Сократ у античній Греції підкреслював загрозу неосвіченого натовпу, котрий бере участь у демократичних процедурах). Гуманітарний комплекс освітоцентризму є вагомою перепорою для викривлення сенсу буття, навіть за будь-яких екстремальних умов, оскільки він є реальним чинником філософського і професійного аспекту соціальної надійності, навіть коли українська політична нація має супе-

речливий вигляд своєї етносоціальної ідентичності.

Огляд літератури.

Можна побачити загальні тенденції «суцільної вестернізації», що передують і супроводжують толерантність інформаційного суспільства, зокрема – через зміни духу мультикультуралізму, взагалі – через перманентні кризи соціальних ідеалів.

Метафізичний ракурс культури толерантності (Л. Свендсен, Т. Снайдер), зокрема, необхідний в процесі «гуманітаризації мас» (Г. Лейбниц, Л. Фейхтвангер, Х. Ортега-і-Гасет), в аспекті відтворення протидії тоталітарній загрози «нащадків»-носіїв войовничого націоналізму (А. Гітлер) та «лівого» радикалізму (Й. Сталін). Ймовірно, освітоцентрично-віртуальне як трансцендентне завжди «зв'язує радикалів по руках та ногах» або, навпаки, робить носіїв демократії абсолютно вільними, якщо ми розв'яжемо проблему поваги до чеснот духу істини, свободи власного народу, відкинувши «зачарування» софістикою лжепроектів деяких популістських лідерів. Відповіддю у громадському дусі є культура толерантності в Україні

(Євген Борінштейн – автор відповідного філософсько-соціологічного проекту), відображає історичні аспекти змін звичайних та надзвичайних форм національного буття. Розкриття сенсу буття визначає усвідомлення ролі просвітництва та гуманістики освітнього простору (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський), пов'язаного з моделлю розвитку інформаційного суспільства (В. Кремень, О. Халапсис, В. Табачковський, В. Снегірьова). Дух розвинених країн еволюційно вирішує проблеми гідності людини (С. Плохій, В. Постолатій) через набуття «кодів інформаційного суспільства». Треба знайти шляхи оптимізації їх когнітивних структур, соціалізації особистості під час аналізу постмодерного зовнішнього дискурсу. Автор пропонує тезу про те, що все істотне визначається в історіографії можливими знаковими системами, котрі створюються культурами конкретних суспільств, і це являє собою новий підхід у розумінні етносоціальних та інформаційних детермінант як онтологія орієнтирів людини і суспільства. Європейський дух є еволюційне розширення інформаційного простору, через що в контексті змін людина проходить комунікативно-інформаційну соціалізацію та формує нове усвідомлення сенсу буття. Нові типи комунікації зумовлені інформаційними технологіями, в результаті з'являється новий тип особистості – постмодерно-віртуальний чи мережевий. При цьому постмодерна особистість (котра в Україні формувалась не просто внаслідок глибокої етносоціальної кризи зрадянщеного суспільства 80-90-х років двадцятого сторіччя, а через повне руйнування нав'язаних сталінських ідеологем) створює нові умови для розширення свободи, передачі й засвоєння соціокультурних зразків поведінки, тобто зміцнення зразків цивілізованої європейської позиції людини.

Мета статті: подолати поверховий вульгарно-соціологічний аналіз зрушень освітнього простору і становлення української політичної нації, навіть невігластво стосовно історичності націотворення нашого народу, який попри гібридизації зовнішніх відносин може вивести власну «стежку» на цивілізований шлях і завершити процес європейських соціокультурних змін.

Виклад основного матеріалу.

Спекулятивна, дедуктивна метафізика не дозволяє правильно зрозуміти націоцентричний поділ сьогодення, який виявляє необхідність подолання неосталінських стереотипів і наслідків «войовничо-соціологічного підходу» до «філософії конкретної національної

ідеї», що відобразили зміни у вітчизняній та зарубіжній історіографії з метафізики історії. Суб'єкт націотворення відображає рівень постмодерно-громадського протистояння суперрадикалізму, що торкнулося становлення вищої форми «сім'ї великій, вільній, новій» (Т. Шевченко); метафізичне вивчення політичної нації розглядається у філософсько-історичних розвідках сучасних науковців – гуманітаріїв, які більш зважені в «переоцінці всіх політичних цінностей».

Колись таке звертання до спадку корифеїв політичної нації значно підвищувало інтегративний характер оцінки «сили Вічносущого» як «Судді громадянської життєдіяльності», виявляє аксіологічний вимір європейських правил, цивілізаційного зміцнення духовної цілісності націотворення нашого народу. Чи є цей імманентний світ трансцендентним для кожного з моментів націотворення? Це питання доволі складне, зазначають українські філософи, тому що коли йдеться про «Царство Боже всередині нас», то виходить, що в соціокультурній імманентності, яка нас оточує, існує і гуманістика добра, і інерція зла значної долі перекручення духовного знання. Ось чому освітоцентризм є релігійне і різноманітне світоглядне явище. У тому, що метафізика соціокультурної динаміки допомагає зрозуміти надію на інноваційність феноменів еволюційної зміни малоросійського етносу, засвідчує боротьбу за найвищі ідеали; синергетичний сенс поєднує філософсько-наукове та історичне знання лише в політичній нації. Наслідки мають систематизувати віру та хаос (нестабільність), раціональне у впливі на стихію ірраціонального.

Філософія свободи зміцнює цивілізаційність позиції духовної еліти, звертає увагу на те, що її часто профанують нестійкі (штатні) імітатори «футурології західних обривів». Але позитивним є те, що громадянське суспільство активно відроджується в Україні, посилюється громадська повага до принципів саморегулятивності, що були сполучені з досвідом саме європейської думки. Це вміння втілювати «еталон гуманістики освітоцентризму» допомогло у з'ясуванні реформ колишніх сталінських сателітів (Польща, Чехословаччина, Румунія), припускає розширення знань і досвіду цивілізованої людини, внаслідок освоєння духовної продукції та спілкування з «Волею Всесвіту». Ця головна причина – поланцюговій реакції зла – призводить до серії дургорядних наслідків, що погіршують толерантне

сприйняття соціальної інформації, особливо зовнішнього характеру. Мімікрія зла відобразилась, наприклад, на сталінській ідеологемі «контрреволюційні народи», до яких у радянській імперії відносили етносоціальні спільноти поляків, західних українців – учасників руху ОУН-УПА, кримських татар, польський римо-католицизм, сіонізм, євреїв тощо. «Жодній групі не прийшлося гірше ... ніж євреям, які зазнавали нападків з усіх боків (починаючи з антисемітських погромів із часів царату. – Авт.). На рахунок білих було до 20% погромів, червоних – до 10, повстанських отаманів – до 25, військ Петлюри – до 40 – найбільше за роки (громадянської. – Авт.) війни... Єврейська молодь ... масово вступала до лав Червоної армії... Погроми 1919 року поклали край українсько-єврейському альянсу перших місяців революції». Ліон Фейхтвангер, видатний німецький письменник, вимушений покинути свою країну через державний антисемітизм націонал-соціалістів, своєчасно емігрував до Франції, потім в США. Почуття загрози нацистської диктатури європейським цінностям відобразив у історичних романах «Потворна герцогиня». Текст відображає референцію синергії художнього і філософського сенсів, у тому числі цивілізаційного та варварського феноменів, зокрема в темних інстинктах натовпу («чернь», «жлоби») як прояви войовничого невігластва. «А между тем настало страшное, оскаленное, бессмысленное...; евреи знали, что это также было 12 лет назад перед свирепой резней, устроенной «Кожаной рукавицей»... Тщетно многоопытный (римський папа – Авт.), мудрый, добрый Климент пытался бороться с этим и лично, и с помощью булл, указывая, что от чумы евреи также пострадали и не меньше других... Причиной преследования евреев были не якобы отравление колодцев, а принадлежащий им капитал и расписки их владельцев. Евреев грабили и убивали в Бургундии, на Рейне, в Голландии, в Ломбардии, в Польше» (Л. Фейхтвангер) [12, С. 111].

Будь-які прояви сталінської неповаги до права на самовизначення «маленької» людини, громадянина, зокрема відродження духу прихованої ксенофобії, антисемітизму, гальмували становлення української політичної нації. Головною причиною, що повалила на межі тисячоліть, наприклад, такого колоса, як Радянська імперія, було падіння вдачі так званої ленінської національної політики і, як наслідок, дегуманізація етнопонаціональних відносин. У державній освіті та офіційній духовності і, в першу чергу,

в цій основі суспільства були прояви деморалізації. Сталінізм у гуманітарній сфері примітивізував юдофобство як «марксистський комунізм, як релігійну ідеологію та християнську апокаліптичну модель мислення» (Л. Свендсен) [8, с. 209-210]. «Сталин не будет проводить политику массового уничтожения, – подчеркнул Тимоти Снайдер, известный американский историк, – задуманной им империи в восточной Европе. Польша (у післявоєнний час. – Авт.) должна была стать центром зоны этнических чисток. Германия будет для немцев, Польша – для поляков, а западная часть Советской Украины – для украинцев... Единственный вопрос состоял в том, сколько немцев и с каких территорий следует переселить. У Сталина были конкретные ответы, даже если у его американских и британских союзников их не было» (Т. Снайдер) [9, с. 406-407]. Спекулятивна, вульгарна метафізика згодом втратила кредит довіри, але у західних філософів з'являється загальний інтерес до індуктивної метафізики, щоб подолати в нових поколіннях дух плебсу, провокує «бунт мас».

Опитування курсантів Льотної Академії НАУ є одним із критеріїв перевірки етнопонаціональних почуттів молодого покоління України; значна частина респондентів усвідомлює себе цивілізованими українцями, тобто презентують себе з нескореною Україною, хоча незначний відсоток тих, хто ототожнює себе і зв'язує із так званими «хохлами», мають прагматичний, а «малороси» – плебейсько-нігілістичний вигляд тощо (В. Аксьонова) [5, с. 10-12]. Правдивий пошук сенсу життя майбутніх фахівців (опитування охопило майже 350 студентів і курсантів, зокрема колишніх випускників). «Українці» – носії духу «соборної ідентичності», є носіями метафізики націотворення, де цивілізований патріотизм протистоїть проявам невігластва. Серед обдарованої молоді значно більше знайшлося опонентів духовному компоненту негуманітарної технократичної підготовки професіоналів, які стверджують, що більшість молодих людей не може бути конформістами. Надають вони ситуативно перевагу «повзучому» прагматизму – так званий «триєчник»; більшість респондентів готові відкрито протистояти войовничому націоналізму. Опитування майбутніх авіаторів, що навчалися у Державній льотній академії України (Кропивницький), свідчать про оптимістичні настрої, оскільки більшість респондентів визнають громадську роль неофрейдизму, взагалі філософського навчання. Вивчення соціальної

філософії (логіка, етика, естетика, соціологія, релігієзнавство, культурологія, політологія) потрібне і в з'ясуванні ролі екстремальної праці та діалогу в позитивному сприйнятті феномену української політичної нації.

«Цивілізовані українці» – за суверенні стосунки України зі всіма сусідами, зокрема з Польщею, «хохлами», «малополяками» («малоросами») – іноді байдужі до ідеалів гуманітаризації, хоча виступають за європейський вибір, що належить цивілізованому людському фактору. «Українці» (включно з усіма іншими номінантами етнографічних відтінків), носії післямайданних чеснот, надають перевагу оптимістичним очікуванням щодо втілення якостей цивілізованого реформування життя. «Агресивність», «негнучкість», «стурбованість», «емоційна нестійкість», «абстрактність мислення» дуже поширені в структурі мислення особистості курсанта молодших курсів, що неминує веде до помилкових дій в професійній діяльності майбутнього авіафахівця. Побоювання того, що від тебе залежать щохвилинні помилки, теж можуть опосередковано загрожувати безпеці польотів. «Гібридна війна» в Донбасі може для гуманізації навчання спричинити майже неочікувані негативні наслідки, оскільки «страх, нерішучість, сумніви» – інша сторона «агресивності» носія громадянського невігластва (духовно-політичний феномен). Сьогодні гуманітарії-респонденти вважають, що найближчі 10 років мають бути роками справжнього пошуку «стабільності», «всезагального миру», «соціального благополуччя», «батьки і діти» впевнені і в еволюційному розповсюдженні ідеї планетарного усвідомлення про шляхетні кроки забезпечення безпеки життєдіяльності в соборній державі, чи космічного єднання Абсолютного Розуму і загальнолюдського єднання. Впевнені вони в швидкому затвердженні загальнолюдських (європейських) цінностей у середньостроковій перспективі (45,5%), суперечливим феноменом є сучасні прояви інтернет-революції (Лівія, Сирія, Туніс, Єгипет). Не робляться реформи без участі «маленької людини» чи органів самоуправління, які коректно опредметнюють думку спеціалістів-гуманітаріїв. Гуманітарний комплекс у переломні моменти і обумовлює, і вирішує процес духов-

ності в середовищі майбутніх фахівців. Навіть «ситуативні кризи ідентичності» далеко не завжди свідчать про «корозію ідеалів», а лише про довготривалу кризу ідентичності колишнього (хохла-малороса) носія амбівалентно-суперечливих поглядів. Висновки. Таким чином, відтворення діалогу «батьків і дітей» збагачує зміст культури, толерантності як «культури громадського примирення», на пряму пов'язане з екзистенційним самовідчуттям молодої людини, з її вірою у християнські спільноти як формою «зміцнення легітимних форм правозахисту і законності», пошуком плюралізму духовної формації свідомості патріота. Гуманітарна освіта, навіть коли дуже гальмує небезпечні прояви сфери регіонально-управлінської діяльності, є необхідний локальний момент за умов глобальної кризи, потребує від людини-фахівця високих зразків філософської культури, одержання особливих лицарських якостей, засвоєння моральних категорій близьких до релігійних (почуття гідності, духу свободи, пошуку внутрішньої правди, постійного самоочищення і любові до Вітчизни, до ближнього).

Перспективи подальших досліджень.

Модель оптимальної демократії завдяки системному підходу до інформаційних проблем європейського простору відтворює адекватні надії, виникає в суспільстві «еталонної цивілізації». Реформатори впевнені, українська політична нація може цивілізовано діяти, попри «закон штучного відтворення хаосу глобальних систем» тощо [2; 4; 5].

Цивілізована людина впевнена, що найближчі 10 років стануть роками «духовних пошуків», нарощування «людських позитивних емоцій», «національних діалогів», «світоглядної стійкості», «посилення ринково-прагматичних починань». Мирна хода української держави, впровадження цивілізованого типу освітосфери потребує еволюції гуманістики освітніх об'єктів: вони мають стати чинником сталого розвитку, бути духовним знаряддям у руках влади. Навіть якщо цілі влади шляхетні, треба врешті-решт зрозуміти, що без децентралізації професійно-освітньої діяльності, зокрема в сфері моделювання «великих справ реформування суспільства», важко іде опредметнення «європейських цінностей», зачіпає обов'язковий феномен вищих ідеалів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аксьонова В. І. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України / В. І. Аксьонова, І. З. Скловський // Наукове пізнання. Методологія та технологія. – 2015. – № 2. – С. 12-16.
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Є. Р. Борінштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
3. Корчак Я. Как любить детей / Я. Корчак. – М.: Знание, 1968. – 960с.; Макаренко А. С. Педагогическая поэма / А. С. Макаренко. – Киев: Рад. школа, 1987. – 512с.; Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения / В. А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1979. – Т 1. – 560 с.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – Київ: Грамота, 2005. 448с.
5. Культура толерантності, як нова історична свідомість майбутнього фахівця / Віра Аксьонова – відп. викон.; Євген Борінштейн – організатор проекту // Поточний архів кафедри філософії, соціології, менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського». – Одеса-Кропивницький, 2016. – 27 с.
6. Лейбниц Г.-В. Сочинения в 4 т. / Г.-В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 636 с.
7. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет. – Київ: Основи, 1994. – 420с.
8. Свендсен Л. Філософія свободи / Л. Свендсен. – Львів: Вид. Анетти Антоненки; Київ: Ніка-Центр, 2016. – 336 с.
9. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / Т. Снайдер. – Киев: Дулибы, 2015. – 584 с.
10. Снегір'єва В. Мігель де Сервантес. «Дон Кіхот». «Печальний образ» чи пародія / В. Снегір'єва // Всесвітня література в сучасній школі. – 2014. – № 4. – С. 21-22.
11. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории / А. В. Халапсис. – Днепропетровск: «Иновация», 2008. – 278 с.
12. Фейхтвангер Л. Безобразная герцогиня Маргарита Маульташ; Лже-Нерон: Романы / Л. Фейхтвангер. – Днепропетровск: Проминь, 1990. – 526 с.

REFERENCES

1. Aksenova, V.I., & Sklovskyy, I.Z. (2015). Humanistichnyi kontekst sociokulturnoho prostoru Ukrayiny [Humanistic context of sociocultural space of Ukraine]. *Naukove piznannya*, 2, 12-16 [in Ukrainian].
2. Borinshstein, E.R. (2006). *Osoblivosti sociokulturnoyi transformaciyi suchasnoho ukraiyins'koho suspil'stva* [The peculiarities of sociocultural transformation of modern Ukrainian society]. Odessa: Astroprint [in Ukrainian].
3. Korchak, G. (1968). *Kak lubit' detey* [How to love children]. Moscow; Makarenko, A.S. (1987). *Pedahohicheskaya poema* [Pedagogical poem] Kyiv: Rad. Shkola; Suchomlinsky, V.A. (1979). *Izbranniye pedahohicheskiye sochineniya* [Selected pedagogical works]. Vol. 1. Moscow: Pedagogika [in Russian].
4. Kremen, V.G. (2005). *Osvita i nauka v Ukrayini – innovatsiyini aspekti. Realizatsiya. Rezul'tati* [Education and science in Ukraine – innovative aspects. Realization. Results]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
5. *Kultura tolerantnosti, yak nova istorichna svidomist' maybutnyohoh fahivtstva* [The culture of tolerance o.s. a new historical consciousness of a future specialist]. Aksonova, V. (vidp. vikon.), Borinshstein, Ye. (org. pro.). Potochnyi arhiv kafedri filosofiyi, sotsiologiyi, menedzmentu sotsiokul'turnoyi diyl'nosti DZ «PNPU im. K.D. Uchins'koho». (Odesa – Kropivnits'kiy) [in Ukrainian].
6. *Leybnits Goffrid Viligel'm* [Goffried Wilhelm Leibnitz]. (1992). (Vol. 1). Moscow: Mysl' [in Russian].
7. Ortega-i-gasset, J. (1994). *Vibrani tvory* [Selected works]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Svendsen, L. (2016). *Filosofiya svobody* [Philosophy of freedom]. Lviv: Vyd. Annety Antonenky; Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
9. Snyder, T. (2015). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Kyiv: Duliby [in Russian].
10. Snegireva, V. (2014). Migel' de Servantes «Don Kikhot». «Pechal'nyy obraz» chy parodiya. [Miguel de Cervantes «Don Quixote». «Sad figure» or parody]. *Vsesvitnya literatura v suchasnyy shkoli*, 4, 21-22 [in Ukrainian].
11. Khalapsis, A. (2008). *Postneklassicheskaya metafizika istoriyi*. [Postnonclassical metaphysics of history]. Dnepropetrovsk: izd-vo Innovatsiya [in Russian].
12. Feykhtvanger, L. (1990). *Bezobraznaya gertsoginya Margarita Maul'tash; Lzhe-Neron*. [An ugly oluchess Margarita Maul'tash; False Nerona]. Dnepropetrovsk: Promin' [in Russian].

Аксьонова Віра Ігорівна

Кандидат філософських наук, доцент
Кіровоградська льотна академія Національного
авіаційного університету
25031, м. Кропивницький, пр. Університетський, 7

Aksonova Vira

PhD, Associate Professor
Kirovograd Flight Academy of the National Aviation
University
7, Universytetskyi Ave., Kropyvnytskyi, 25031, Ukraine

Email: Sklo_iz@ukr.net ORCID: 0000-0001-9615-9339

Цитування: Аксенова В. І. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів / В. І. Аксенова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 118-123.

Citation: Aksonova, V. I. (2018). *Kultura tolerantnosti: vytoky metafizychnykh sensiv* [Culture of tolerance: the origins of metaphysical meanings]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 118-123.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.09.2018

Соціокультурний вимір сучасної філософсько-освітньої парадигми

Шаповал А. П., Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України

Соціальна детермінованість змін у системі вітчизняної освіти є головним чинником, що визначає зміст та напрям освітянських реформ. Тому аналіз соціокультурного виміру найбільш загальної основи модернізації освіти – філософсько-освітньої парадигми – має пріоритетне значення для розуміння стратегії та спрямованості розвитку вітчизняної освіти.

Метою дослідження є визначити напрям та наслідки впливу соціокультурних факторів детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми. Об'єктом дослідження є філософсько-освітня парадигма в системі соціокультурних детермінант. Виходячи із цього предметом дослідження являється вплив соціокультурних факторів на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми та його дослідження у вітчизняній філософії освіти.

Згідно із метою визначено наступні задачі дослідження: 1. Проаналізувати підходи до аналізу соціокультурного виміру сучасної філософсько-освітньої парадигми у вітчизняній філософії освіти. 2. Визначити основні чинники соціокультурного впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми. 3. Визначити результати цього впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми.

На основі аналізу існуючих підходів до визначення соціокультурного виміру сучасної філософсько-освітньої парадигми уточнено основні напрями соціальної детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми та компоненти цього змісту.

Визначено, що в соціокультурному відношенні сучасна філософсько-освітня парадигма детермінується становленням інформаційного суспільства та загальним процесом антропоцентристської переорієнтації цивілізації. Найбільш загальним напрямом детермінації змісту філософсько-освітньої парадигми цими факторами є впровадження культури як основного виміру сучасного освітнього процесу.

Ключові слова: *освіта; філософсько-освітня парадигма; «суспільство освіти»; наука*

Socio-cultural dimension of modern philosophical and educational paradigm

Shapoval A. P., Center for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine

Social determinism of changes in the system of national education is the main factor determining the content and direction of educational reforms. Therefore, the analysis of the socio-cultural dimension of the most common basis for the modernization of education - the philosophical and educational paradigm - is of paramount importance for understanding the strategy and orientation of the development of domestic education.

The purpose of the study is to determine the direction and effects of sociocultural determinants of the content of the contemporary philosophical and educational paradigm. The object of research is the philosophical and educational paradigm in the system of socio-cultural determinants. Proceeding from this, the subject of the study is the impact of socio-cultural factors on the content of the modern philosophical and educational paradigm and its study in the domestic philosophy of education.

According to the goal, the following research objectives are defined: 1. To analyze the approaches to the analysis of the socio-cultural dimension of the modern philosophical and educational paradigm in the national philosophy of education. 2. To determine the main factors of socio-cultural influence on the content of modern philosophical and educational paradigm. 3. Determine the results of this influence on the content of the modern philosophical and educational paradigm.

Based on the analysis of existing approaches to the definition of the socio-cultural dimension of the modern philosophical and educational paradigm, the main directions of social determination of the content of the contemporary philosophical and educational paradigm and the components of this content are specified.

It is determined that in the sociocultural aspect the modern philosophical and educational paradigm is determined by the formation of the information society and the general process of anthropocentric reorientation of civilization. The most common direction in determining the content of the philosophical and educational paradigm of these factors is the introduction of culture as the main dimension of the modern educational process.

Keywords: *education; philosophical and educational paradigm; «Society of education»; science*

Соціокультурне вимірювання сучасної філософсько-освітньої парадигми

Шаповал А. П., Центр гуманітарного освіти Національної академії наук України

Соціальна детермінованість змін у системі державного освіти є головним фактором, визначаючим зміст і напрям освіти. Тому аналіз соціокультурного вимірювання найбільш загальної основи модернізації освіти - філософсько-освітньої парадигми - має пріоритетне значення для розуміння стратегії і спрямованості розвитку державного освіти.

Метою дослідження є визначити напрям і наслідки впливу соціокультурних факторів детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми. Об'єктом дослідження є філософсько-освітня парадигма в системі соціокультурних детермінант. Виходячи з цього предметом дослідження є вплив соціокультурних факторів на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми і його дослідження в державній філософії освіти.

Згідно з метою визначені наступні завдання дослідження: 1. Проаналізувати підходи до аналізу соціокультурного вимірювання сучасної філософсько-освітньої парадигми в державній філософії освіти. 2. Визначити основні фактори соціокультурного впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми. 3. Визначити результати цього впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми.

На основі аналізу існуючих підходів до визначення соціокультурного вимірювання сучасної філософсько-освітньої парадигми уточнені основні напрями соціальної детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми і компоненти цього змісту.

Визначено, що в соціокультурному відношенні сучасна філософсько-освітня парадигма детермінується становленням інформаційного суспільства і загальним процесом антропоцентричної переорієнтації цивілізації. Найбільш загальним напрямом детермінації змісту філософсько-освітньої парадигми цими факторами є впровадження культури як основного вимірювання сучасного освітнього процесу.

Ключові слова: освіта; філософсько-освітня парадигма; «суспільство освіти»; наука

Актуальність теми.

Соціальна детермінованість змін у системі вітчизняної освіти є головним чинником, що визначає зміст та напрям освітніх реформ. Тому аналіз соціокультурного вимірювання найбільш загальної основи модернізації освіти - філософсько-освітньої парадигми - має пріоритетне значення для розуміння стратегії та спрямованості розвитку вітчизняної освіти.

Мета дослідження. Визначити напрям та наслідки впливу соціокультурних факторів детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми.

Об'єкт дослідження. Філософсько-освітня парадигма в системі соціокультурних детермінант.

Предмет дослідження. Вплив соціокультурних факторів на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми та його дослідження у вітчизняній філософії освіти.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати підходи до аналізу соціокультурного вимірювання сучасної філософсько-освітньої парадигми у вітчизняній філософії освіти.

2. Визначити основні чинники соціокуль-

турного впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми.

3. Визначити результати цього впливу на зміст сучасної філософсько-освітньої парадигми.

Наукова новизна. На основі аналізу існуючих підходів до визначення соціокультурного вимірювання сучасної філософсько-освітньої парадигми уточнено основні напрями соціальної детермінації змісту сучасної філософсько-освітньої парадигми та компоненти цього змісту.

Розробленість теми. Аналіз соціального впливу на становлення філософсько-освітньої парадигми здійснюють у своїх роботах Гершунський Б., Тхагапсоев Х., Гомілко І., Канак Ф., Саух П., Пуляев В. та ряд інших дослідників. Особливу цінність представляє розробка цієї проблеми на основі синергетичної методології, представлена в роботах Ігнатової В., Богуславського М., Шевелєва С., Ляшенка Л., Євтюк А., Козлова О. та інших дослідників.

На сьогоднішній день можна виділити кілька системостворюючих для нової філософсько-освітньої парадигми проблем, навколо яких концентруються як наукові дослідження, так і дискусії. Передусім це питання соціальної

визначеності нової парадигми, її зв'язку з тими чи іншими етапами розвитку суспільства. Практично ніхто не оспорує тезу, що формування нової парадигми освіти пов'язане з загально соціальними зрушеннями, проте природа останніх та характер їх впливу на становлення нової моделі освіти є предметом постійних дискусій.

Ряд дослідників в основу освітніх змін кладуть ціннісну переорієнтацію суспільства на особистість, яка відрізняє сучасне інформаційне суспільство від індустріального. Так, аналізуючи філософські засади формування нової парадигми освіти та її відмінності від попередньої, український психолог І.Д.Бех пише: “філософія і наука новоєвропейського часу в основу специфіки буття людини поклала суб'єкт-об'єктне ставлення, виходячи з методологічно правильного положення, згідно з яким людина – це істота свідомо, здатна усвідомлювати саму себе (тобто рефлексивна) і діяльна (здатна до свідомого перетворення). ... Однак діяльнісна сутність людини новоєвропейською свідомістю була неправильно ототожнена з машинним виробництвом, з ринковими відносинами як своєю метою і науковою технологією як своєю основою і рушійною силою, а свідомість і мораль підпорядкована їм. ... лише ті види діяльності (людини – М.Р.) по справжньому презентують і розвивають її як особистість, які спонукаються її глибинним Я і зв'язаними з ним морально-духовними принципами як безумовними цінностями” [1, 34].

Навряд чи можна згодитися з автором відносно “помилковості” у трактуванні сутності людини – воно цілком відповідало тогочасному машинно-індустріальному виробництву і цілком правильно визначало і сутність освіти як сфери передусім професійної підготовки кадрів для цього виробництва. Інша справа, що сучасне інформаційне суспільство створює економічні вимоги до професійного розвитку людини, фактично тотожні з вимогами її розвитку у відповідність зі своєю родовою сутністю як практично-перетворюючого світ і себе суб'єкта діяльності. Якщо для індустріального суспільства самоактуалізація особистості зовсім не була економічною потребою, до для інформаційного суспільства це – основне джерело розвитку. І саме через нові вимоги до людини як суб'єкта діяльності формується і соціальний вплив на систему освіти у вигляді подолання освітньої кризи шляхом розробки та реалізації нової філософсько-освітньої парадигми.

В цілому слід констатувати, що у вітчизняній і зарубіжній літературі установилася традиція протиставлення сучасної та просвітницької філософсько-освітніх парадигм, коли мова йде про необхідність фундаментальних змін у освіті. Так, російський доктор філософії Х.Г.Тхагапсоев вказує: “Практично у всіх розвинених країнах з 80-х років з наростаючою активністю формується думка про те, що просвітницька модель освіти вичерпала себе, світ впритул наблизився до усвідомлення необхідності радикального перегляду основ освітньої практики та педагогічної діяльності і що контури нової парадигми освіти вже складаються.” [2, 103]. Цю ситуацію він називає “парадигмальна криза освіти” і вказує на основні напрями переходу від просвітницької до сучасної освітньої парадигми: нові структура, зміст, методологія і стратегія, “які забезпечували б рух від репродуктивно-інформаційного та предметно-диференційованого до інтегрованих знань та метапредметів, від споглядового до діяльнісного (до культуротворчості), від емпіричного до концептуального, від тематичного до проблемного, від гносеологічного до культурно-особистісного, а взагалі – до культуроконтекстної та культуротворчої модифікації (парадигми) освіти”.

Ряд дослідників все ж відрізняють теоретико-методологічні основи освітніх систем ХХ ст. від епохи Просвітництва і для характеристики першої використовується термін “технократична парадигма” [3, 26]. Однак принципово це ситуацію не змінює, оскільки фундаментальні характеристики технократичної парадигми визначаються все тим же просвітницьким раціоналізмом.

Найбільш розповсюдженим підходом до визначення соціальної детермінованості нової філософсько-освітньої парадигми є так званий культурологічний. Його переваги полягають у тому, що взаємодія соціально-економічного фундаменту суспільства та сфери освіти пояснюються через інтегральну для суспільства сферу – сферу культури, де механізми взаємовпливу вже давно і детально вивчаються і добре розроблені. Відтак загальносоціальні та освітні зміни вписуються в єдиний соціокультурний контекст розвитку, добре розроблений у рамках сучасної соціальної філософії, і це сприяє змістовному наповненню нової філософсько-освітньої парадигми.

Так, професор П.Саух вказує на пряму детермінацію не лише освіти, а й взагалі всього гуманітарного знання зміною соціальної парадиг-

ми розвитку. “Через зношене полотно соціальної парадигми, - пише він, - починають прозирати подекуди ще не зовсім чіткі елементи нової парадигми, яка характеризує фундаментальні засади майбутнього постіндустріального суспільства і окреслює епістемологічний простір соціальних наук”. [4, 27]. Відтак він основні напрями розвитку останніх: орієнтація на антропний принцип у системі джерел розвитку суспільства; зростання ролі гуманітарних наук (постіндустріальне суспільство він називає “гуманістичним”); перехід до пізнання закономірностей циклічної динаміки, нелінійного мислення; синтез знань, інтеграція наук. Результатом системних змін у ціннісних орієнтирах наукових досліджень є своєрідна “антропологічна революція”, яка і визначає зміст культурологічних механізмів передачі впливу загально цивілізаційного розвитку на гуманітарну сферу суспільства. “У багатьох галузях соціально-гуманітарного знання, - підкреслює П.Саух, - ... постає ідея “антропологічної революції”, змістом якої має бути загальна переорієнтація на культуру як власне людський спосіб буття. Якщо смисловим центром античності був космоцентризм, середньовіччя – геоцентризм, а доби індустріалізму – природоцентризм, то смислотворним вектором нового типу цивілізації є культуроцентризм”.

Ідея культурологічної переорієнтації освіти як фокусу сучасної її парадигми є дуже розповсюдженою у філософії освіти. Український науковець І.Гомілко характеризує сучасну освітню ситуацію як “постмодерн” через синтез соціокультурної прагматизації освіти та її орієнтації на феномен життєвого світу і культурне життя. [5, 32 -33].

Найбільшою чеснотою вказаного підходу є те, що формування нової парадигми освіти визначається (по суті, в рамках синергетичної методології) як один з компонентів єдиного поступального культурного розвитку цивілізації в умовах, коли духовна культура набуває вирішального значення для її виживання. Тому в рамках культурологічної методології є можливість комплексного вивчення сучасної моделі освіти в єдності з процесами духовної переорієнтації суспільства та формування соціально-економічної структури інформаційного суспільства. “Духовна переорієнтація суспільства, - вказує професор Ф.Канак, - це завжди болісна духовно-практична проблема, яка не розв’язується самими лише просвітницькими засобами. Вона можлива тільки в разі глибоких соціокультурних і духовних зрушень, оскільки вона є проблемою водночас

світоглядною, соціокультурною й культурологічною. Звичайно, до її розв’язання найбезпосереднішим чином причетні освітянські засоби. Тому будь-яка концепція освіти має будуватися з огляду на “освітньо забарвлені” аспекти культурного поступу.” [6, 23].

На нашу думку, культурологічна методологія соціальної детермінації освітніх процесів у сучасних умовах дійсно надає максимум можливостей для характеристики сучасної філософсько-освітньої парадигми в усіх її вимірах – від особистісного до матеріально-ресурсного. Крім того, вона дозволяє поєднувати позитивні аспекти теоретико-методологічного дослідження проблем освіти як в рамках традиційної, так і в рамках постмодерністської філософії. Культурологічний дискурс філософсько-освітньої парадигми також найкраще висвітлює міждисциплінарну, інтегративну роль філософії освіти, в рамках якої, власне, ця парадигма і досліджується. Нарешті, слід вказати ще на одну позитивну особливість культурологічного підходу. Він дає можливість синтезу соціоцентричних та природоцентричних напрямів філософсько-освітньої думки на базі теорії поєднання ідей культурного поступу людства та особистісного саморозвитку людини в умовах “суспільства освіти та культури”. Відтак відкриваються можливості подолання багатовікового протистояння прихильників соціальної та природної детермінації як розвитку людини (в загально філософському аспекті), так і її формування в освітньому середовищі (у філософсько-освітньому аспекті).

Важливим соціокультурним аспектом сучасної філософсько-освітньої парадигми є зміна соціальної ролі та статусу освітньої діяльності. Цей процес пов’язаний передусім з основними характеристиками інформаційного суспільства, яке не знає стабільності і ґрунтується на використанні знань (інформації) як основного ресурсу функціонування та розвитку. Освітні новації парадигмального характеру, детерміновані вказаним процесом, акцентуються в основному у двох сферах. По перше, це характеристика освітньої діяльності не як обмеженої соціальної сфери, а як постійного елементу життєдіяльності людини та суспільства, що охоплює всі соціальні сфери. По-друге, це розширення синергетичної методології у визначенні характеристик сучасної філософсько-освітньої парадигми, яка широко використовується при адаптації культурологічного підходу при дослідженні інформаційного суспільства.

У зв'язку з цим відомий російський філософ В.І.Купцов підкреслює провідну рису сучасної системи освіти: “Будується неперервна система освіти, де остання розглядається як реалізація невід’ємного права людини, як частина образу життя”. [7, 14].

Подібний підхід визначає значною мірою ототожнення процесів освіти та оволодіння культурою як соціальних явищ, що мають інтегративний та всеохоплюючий характер для життєдіяльності суспільства. “Зміст освіти, - підкреслює професор В.А.Ігнатова, - в тому числі і природничої, слід розглядати значно ширше – як педагогічно адаптований соціальний досвід людства, що за своєю структурою рівний людській культурі” [8, 27].

Однак, на відміну від традиційного культурологічного підходу, визначення освіти як постійної складової життєдіяльності індивіда в рамках інформаційного суспільства вимагає і нового розуміння самої культурної суті освітнього процесу. Його дає синергетична методологія освіти, тому багато дослідників, розробляючи її, називають сучасну філософсько-освітню парадигму “синергетичною парадигмою освіти”. [9, 10, 11]. Необхідність застосування синергетичної методології до розробки сучасної філософсько-освітньої парадигми дослідники пояснюють передусім зміною засад розвитку самого суспільства. “Освіта перестала бути короткочасним епізодом у житті громадян розвинених країн, вона все більше стає неперервною. З точки зору ... синергетичних понять і підходів, уперше в історії людства еволюція суспільства і системи освіти відбувається за нелінійним законом”. [12, 134].

Вплив синергетики на формування сучасної філософсько-освітньої парадигми здійснюється переважно через визначення нової якості соціальних процесів, особистісних характеристик, інтегральних соціальних структур тощо. Оскільки ж прихильники синергетичної парадигми сповідують звичайно культурологічний підхід, найбільш розповсюджений у вітчизняній філософії освіти, то і в центрі синергетичних концепцій сучасної філософсько-освітньої парадигми звичайно знаходяться проблеми культурного змісту сучасної освіти, інтерпретовані в рамках синергетичної методології.

“Інтегральною метою освіти,- вважає російська дослідниця О.Козлова,- є становлення культурної особистості. Критеріями культури особистості виступають, з одного

(зовнішнього) боку, подолання елементарності та перехід до неоднозначності, варіативності поведінки особистості в різних ситуаціях, оволодіння особистістю своїми соціальними ролями, а з другого (внутрішнього) боку, цілісність уявлень про світ, здатність виділяти головне і служити йому, визначати ієрархію цінностей, смисл явищ, виходячи зі стійкого “ядра” – світогляду. [13, 52].

Таким чином, новизна синергетичного підходу в порівнянні з традиційним культурологічним підходом – наповнення новим змістом соціокультурних функцій освіти в рамках нелінійної інтерпретації розвитку як суспільства в цілому, так і освіти зокрема. При цьому на цей зміст впливає не лише синергетична методологія, а й постулати постмодернізму. Підкреслюючи це, російський педагог В.Т.Пуляєв говорить про “перехід до нової парадигми розвитку освіти, мірою і центром якої є людина культури” [18, 38] і вказує, що для неї, на його думку, характерна “множинність істин”.

Основною новацією є трактування освіти як інтегративної сфери життєдіяльності, що безпосередньо визначає характер розвитку соціуму і формує середовище в якому відбувається життя кожної людини. Відтак освіті надається моделююча та системостворююча соціальна роль, вона перетворюється на вирішальний механізм впливу на розвиток суспільства в умовах невизначеності та мінливості тенденцій розвитку та перспектив вирішення глобальних проблем. З практичного боку обґрунтовується необхідність побудови неперервної системи освіти і власне організованої в масштабах всього суспільства неперервної самоосвіти – ідея, що змикається з вихідним положенням соціально-філософської концепції суспільства освіти.

Слід сказати, що вказані ідеї мають характер проєктивних, тобто таких, які відносяться більш до футурологічного прогнозу, ніж до освітньої та соціальної практики. Тому значна частина спеціалістів сприймає їх з певним скепсисом – як і взагалі теоретичні побудови, здійснені в рамках синергетики. На нашу думку, однак, цей скепсис є безпідставним з двох причин. По-перше, з точки зору соціально-філософських теорій висновки про нову соціальну якість та нові соціальні функції освіти виглядають бездоганними і повністю обґрунтованими. Питання лише в тому, наскільки інтенсивно будуть здійснюватися процеси, що

ведуть до формування “суспільства освіти”, але це вже питання не обґрунтованості теорії, а взаємодії реальних детермінант розвитку суспільства. По-друге, практичні висновки синергетичної теорії – щодо неперервної системи освіти та самоосвіти – вже стали елементами практичної політики і значною мірою слугують безпосередньою основою освітньої діяльності. Виходячи з цього, пропозиції синергетичного визначення нової суті освітньої діяльності в нелінійному вимірі виглядають цілком обґрунтовано і можуть розглядатися як валідний науко-

вий напрям дослідження сучасної філософсько-освітньої парадигми.

Висновок.

Таким чином, в соціокультурному відношенні сучасна філософсько-освітня парадигма детермінується становленням інформаційного суспільства та загальним процесом антропоцентристської переорієнтації цивілізації. Найбільш загальним напрямом детермінації змісту філософсько-освітньої парадигми цими факторами є впровадження культури як основного виміру сучасного освітнього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бех І.Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини // Дайджест педагогічних ідей та технологій школа-парку – 2002. - №1. – С. 33-38.
2. Тхагапсоев Х.Г. О новой парадигме образования. // Педагогика. – 1999. - №1. – С.103 – 110.
3. Игнатова В.А. Педагогические аспекты синергетики. // Педагогика. – 2001. - №8. – С.26 – 31.
4. Саух П. Зміна парадигм соціальних наук і трансформація культур освітнього простору на межі тисячоліть // Освіта і управління. – 2001. – Т.4. - №3-4. – С.26 – 30.
5. Гомілко І. Антропологічний вимір освітньої ситуації // Освіта і управління. – 2001. – Т.4. - №3-4. – С.31 - 33.
6. Канак Ф. До питання про трансформацію гуманітарної освіти та її соціокультурну детермінацію // Освіта і управління. – 2001. – Т.4. - №3-4. – С.21 – 25.
7. Образование в конце XX века. Материалы круглого стола. // Вопросы философии. - №9. – 1992. – С.3 – 32.
8. Игнатова В.А. Педагогические аспекты синергетики. // Педагогика. – 2001. - №8. – С.26 – 31.
9. Игнатова В.А. Синергетика как метод познания природы и общества // Экология и жизнь. – 1999. - №2. – С.28 – 32.
10. Богуславский М.В. Синергетика и педагогика // Magister. – 1995. - №2. – С. 89 – 95.
11. Шевелева С.С. К становлению синергетической модели образования // Общественные науки и современность. – 1997. - №1. – С.125 – 133.
12. Ляшенко Л., Євтодюк А. Синергетика і освіта XXI ст. // Освіта і управління. – 2002. Т.5. - №3. – С.127 – 135.
13. Козлова О.Н. Изменчивость и поиск устойчивости: синергетика и образование // Дайджест педагогічних ідей та технологій школа-парк. – 2001. - №3-4. – С.50 – 52.
14. Пуляев В.Т. Поиск и утверждение новой парадигмы социально-гуманитарного знания и образования // Дайджест педагогічних ідей та технологій школа-парк. – 2002. - №3. – С.36 – 38.

REFERENCES

1. Bekh, I.D. (2002) Formuvannia u dytyny pochuttia tsinnosti inshoi liudyny [Formation of a child's sense of the value of another person]. *Daidzhest pedahohichnykh idei ta tekhnologii shkola-parkiu*, 1, 33-38.
2. Tkhaapsoev, H.G. (1999) O novoi paradyhme obrazovaniya [On the new paradigm of education], *Pedahohyka*, 1, 103-110.
3. Yhnatova, V.A. (2001) Pedahohycheskye aspekty synerhetyky [Pedagogical aspects of synergetics], *Pedahohyka*, 8, 26-31.
4. Saukh, P. (2001) Zmina paradyhm sotsialnykh nauk i transformatsiia kultur osvitnoho prostoru na mezhi tysiacholit [Changing the paradigms of social sciences and the transformation of cultures of educational space at the turn of the millennium], *Osvita i upravlinnia*, 4(3-4), 26-30.
5. Homilko, I. (2001) Antropolohichnyi vymir osvitnoi sytuatsii [Anthropological dimension of the educational situation], *Osvita i upravlinnia*, 4(3-4), 31-33.
6. Kanak, F. (2001) Do pytannia pro transformatsiiu humanitarnoi osvity ta yii sotsiokulturnu determinatsiiu [On the issue of the transformation of humanitarian education and its socio-cultural determination], *Osvita i upravlinnia*, 4(3-4), 21-25.
7. Obrazovanye v kontse XX veka. Materyaly kruhloho stola [Education in the late twentieth century. Round table materials] (1992) *Voprosy filosofii*, 9, 3-32.
8. Yhnatova, V.A. (2001) Pedahohycheskye aspekty synerhetyky [Pedagogical aspects of synergetics], *Pedahohyka*, 8, 26-31.
9. Yhnatova, V.A. (1999). Synerhetyka kak metod poznaniya pryrody y obshchestva [Synergetics as a method of knowledge of nature and society], *Ekolohyia y zhyzn*, 2, 28-32.

10. Bohuslavskiy, M.V. (1995) Synerhetyka y pedahohyka [Synergetics and pedagogy], *Magister*, 2, 89-95.
11. Sheveleva, S.S. (1997) K stanovlenniu synerhetycheskoi modely obrazovanyia [To the formation of a synergistic model of education], *Obshchestvennye nauky y sovremennost*, 1, 125-133.
12. Liashenko, L., & Yevtodiuk, A. (2002) Synerhetyka i osvita XXI st. [Synergetics and education of the XXI century], *Osvita i upravlinnia*, 5(3), 127-135.
13. Kozlova, O.N. (2001) Yzmenchyvost y poysk ustoichyvosty: synerhetyka y obrazovanye [Variability and search for sustainability: synergy and education], *Daidzhest pedahohichnykh idei ta tekhnolohii shkola-park*, 3-4, 50-52.
14. Puliaev, V.T. (2002) Poysk y utverzhdenye novoi paradyhmy sotsyalno-humanitarnoho znanyia y obrazovanyia [Search and approval of a new paradigm of social and humanitarian knowledge and education], *Daidzhest pedahohichnykh idei ta tekhnolohii shkola-park*, 3, 36-38.

Шаповал Антон Павлович

Старший научный дослідник

Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України

01601, Київ, вул. Троїхсвятительська, 4

Shapoval Anton

Senior Researcher

Center for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Trokhsviatytelska str., Kyiv, 01601, Ukraine

Email: 3136363@ukr.net

Цитування: Шаповал А. П. Соціокультурний вимір сучасної філософсько-освітньої парадигми / А. П. Шаповал // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 124-130.

Citation: Shapoval, A.P. (2018). Sotsiokulturnyi vymir suchasnoi filosofsko-osvitnoi paradyhmy [Socio-cultural dimension of modern philosophical and educational paradigm]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 124-130.

Стаття надійшла / Article arrived: 20.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 23.09.2018

Концепція «м'якої сили» в контексті зовнішньополітичної стратегії України

Коротков Д. С., Харківській національний економічний університет ім. С. Кузнеця

У статті досліджено основні принципи та концептуальні підходи поняття «сили». Відзначається, що сучасні глобалізаційні процеси у світі (політичні, економічні) впливають і на появу нових дефініцій сили. Аналізуються основні теоретичні концепції міжнародних відносин – «жорстка сила» й «м'яка сила» та можливості їх використання у зовнішньополітичній стратегії України. Вивчаються причини появи концепції «м'якої сили», серед яких: кінець «холодної війни»; формування багатополлярної міжнародної системи. Це призводить до зміни природи самої сили, в основному роблячи стратегію «м'якої сили» більш потенційною. Звертається увага на актуальність проблеми сутності концепції «м'якої сили» та можливості її використання у зовнішній політиці України в її науковому політичному дискурсі. Анексія Криму 2014 р. та військовий конфлікт із Росією вплинув на майбутнє впровадження цієї концепції, потенціал якої вже вичерпаний. «Помаранчева революція» 2004 р. та «Революція гідності» 2014 р. – це знакові події сучасної України та головний інструментарій стратегії «м'якої сили». Ці явища сформували позитивний імідж України в країнах євро простору, і є необхідність обмеження використання цієї концепції (інформаційно та фінансово) та надавати пріоритет іншій – «жорсткій силі». Стосовно України інструментарії привабливості економічної моделі розвитку не є ефективними та поки ще безперспективні. Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Відзначається, що в контексті культурно-ціннісної привабливості для того, щоб задіяти весь іміджевий потенціал нашої держави, необхідні продумана державна інформаційна політика й чітко спланована брендингова кампанія, а це потребує часу та значних фінансових витрат. Події в Україні показують, що для забезпечення своєї національної безпеки для держав «другого ешелону» пріоритетним є формування військової могутності.

Ключові слова: сила; «м'яка сила»; «жорстка сила»; міжнародні відносини; політичні цінності; демократія; громадянське суспільство

The concept of «soft power» in the context of Ukrainian strategy of foreign policy

Korotkov D. S., S. Kuznets Kharkiv National University of Economics

This article explores the basic principles and conceptual approaches to the concept of «power». Modern globalizational processes in the world (political, economic) influence the emergence of new concepts of power. The basic theoretical concepts of international relations - «hard power» and «soft power» and the possibility of using them in Ukrainian foreign policy are under consideration. The causes of emergence of the «soft power» concept is studied in the article. Among the mentioned causes we examine the end of «Cold War» and formation of multipolar international system. It brings us to the changes of the nature of the power itself and makes the strategy of «soft power» more potential. The attention is drawn to the relevance of the essence of the «soft power» concept and possibility of its usage in Ukrainian foreign policy, in its political scientific discussions. The annexation of the Crimea in 2014 and the military conflict with Russia influenced the future implementation of this concept. The potential of the «soft power» concept in Ukraine is already exhausted. The «Orange Revolution» in 2004 and «Revolution of Dignity» in 2014 are the symbolic events of modern Ukraine and the main tools of the «soft power». These events formed a positive image of Ukraine in Europe. It is necessary to restrict (financially and informationally) the usage of this concept and give priority to the «hard power». Concept of «soft power» is only effective in the countries with significant military and economic potential.

With regard to Ukraine, the tools of the attractiveness of the economic model of development are not effective and are still unpredictable. The secondary effects of internal political and economic upheavals, the annexation of the Crimea and hostilities in the Donbas spread to most sectors of the national economy. It is noted that in the context of cultural and value attraction in order to use the whole image potential of our state, we need a well-thought out state information policy and a clearly planned branding campaign, which takes time and considerable financial expenses. Ukraine show that in order to ensure its national security for the 'second-tier' states the development of its own military force should be on a priority basis.

Keywords: power; «soft power»; «hard power»; international relations; political values; democracy; civil society

Концепція «м'якої сили» в контексті внешнеполітичної стратегії України

Коротков Д. С. Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

В статті досліджені основні принципи і концептуальні підходи поняття «сили». Зазначається, що сучасні глобалізаційні процеси в світі (політичні, економічні) впливають на появу нових визначень сили. Аналізуються основні теоретичні концепції міжнародних відносин «жестка сила» і «м'яка сила» і можливості їх використання в внешнеполітичній стратегії України. Досліджуються причини появи концепції «м'якої сили», серед яких: кінець «холодної війни»; формування багатополярної міжнародної системи. Це призводить до зміни природи самої сили, в основному роблячи стратегію «м'якої сили» більш потенційною. Звертається увага на актуальність проблеми сутності концепції «м'якої сили» і можливості її використання в зовнішній політиці України в її науковому політичному дискусії. Анексія Криму 2014 і військовий конфлікт з Росією впливали на майбутнє впровадження і використання цієї концепції, потенціал якої вже виснажений. «Оранжева революція» 2004 і «Революція гідності» 2014 це знакові події сучасної України і головний інструментарій стратегії «м'якої сили». Ці події сформували позитивний імідж України в країнах Європи, і вимагаються обмеження використання цієї концепції (інформаційно і фінансово) і надання пріоритету іншій «жесткій силі». Підтверджується, що концепція «м'якої сили» ефективна тільки в країнах з значущим військовим і економічним потенціалом.

Що стосується України, інструментарій привабливості економічної її моделі розвитку не ефективний і поки ще безперспективний. Другорядні ефекти внутрішніх політичних і економічних потрясінь, анексії Криму і військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів національної економіки. Зазначається, що в контексті культурно-ціннісної привабливості для того, щоб задіяти весь іміджевий потенціал нашої держави, необхідні продумана державна інформаційна політика і чітко спланована брендингова кампанія, а це вимагає часу і значущих фінансових витрат. Події в Україні показують, що для забезпечення своєї національної безпеки для держав «другого ешелону» пріоритетним вважається формування військової сили.

Ключові слова: сила; «м'яка сила»; «жестка сила»; міжнародні відносини; політичні цінності; демократія; громадянське суспільство

Постановка проблеми.

Актуальність теми обумовлена подіями суспільно-військового, економічного та дипломатичного конфлікту між Україною та Росією на початку 2014 р. Російська військова агресія змушує переглянути основи як військової доктрини України, так і впровадження нових концепцій у зовнішньополітичну стратегію України. Тема використання стратегії «м'якої сили» у міждержавних відносинах та її сутності дуже популярна й актуальна в останні роки у науковому дискусії України. Але питання можливості та необхідності використання цієї стратегії нашою державою в сучасних умовах залишається відкритим.

Аналіз досліджень і публікацій.

Дослідження проблематики концепції «м'якої сили» знайшло своє відображення в працях представників різноманітних наукових течій. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили такі зарубіжні вчені, як Дж. Най (мол.), Дж. Акшай, Р. Армідж, Зб. Бжезинський, Р. Кейган, Р. Кеохейн, А. Коен, М. Лібіцкі,

С. Люкс, Дж. Меттерн, У. Оуенс, І. Пармар, Н. Сноу, С. Уолт, Г.Филимонов, М. Фрейзер, Ф. Фукуяма, П. ван Хем, К. Хілл, С. Цатурян, І. Чихарев та ін.

Про можливість застосування «м'якої сили» у зовнішньополітичному курсі України вітчизняні дослідники заговорили порівняно нещодавно. Відтак теоретичний рівень вивчення цього питання ще досить незначний у зіставленні з США, Китаєм чи РФ і зосереджений у працях А. Дівончука, В. Головченка, В. Горбатенка, А. Луценко, О. Михайловської, Н. Нікулішин, В. Пантелєєва, І. Слісаренко, Я. Турчин, М. Цюрупі, О. Шевчука, С. Шергіна, І. Хижняк, В. Цимбалістого, Л. Чекаленка, С. Юрченка та ін.

Метою дослідження є визначення основних проблем та аналіз пріоритетів використання концепції «м'якої сили» у зовнішній політиці України.

Виклад основного матеріалу.

Поява нових концепцій та їх впровадження у дискусивному полі різних наук представляє великий інтерес для дослідників. Концепт «м'яка

сила» (soft power) був запроваджений американським політологом Дж. Найєм і викликав значну зацікавленість в наукових колах різних країн. Необхідно зазначити, що дослідник стосовно саме теорії не сформував чогось принципово нового. Різні способи впливу на свідомість, методи ненасильницької обробки владних та інших груп відомі давно: про них у різний час писали Н. Макіавеллі і французькі енциклопедисти Г. Торо та М. Ганді, Т. Лірі і Р. Вілсон та ін. Досягнення Дж. Ная полягає в тому, що він зумів не тільки концентровано і ёмко описати природу, роль та значення «м'якої влади», яка зіграла певну роль в «холодній війні», а й визначити її воістину необмежені можливості у XXI столітті. І ця робота триває: як відомо, в даний час Дж. Най формує порядок «розумної влади» для нинішньої адміністрації Білого дому, розуміючи її як «здатність об'єднувати в різних контекстах жорсткі і м'які ресурси влади в успішні стратегії» [7, с. 45].

Необхідно підкреслити, що основу концепту «м'яка сила» складає поняття «сила». Намагання пояснити відносини між людьми з позиції сили існували, напевно, з часів первіснообщинного ладу. Сучасні тенденції світового розвитку сприяють виникненню нових параметрів сили, на які раніше не акцентували увагу. Дійсно, сучасна теорія та практика міжнародних відносин пропонує різні підходи стосовно дефініції «сила», але здебільшого під силою розуміють можливість сильнішого актора нав'язати свою волю слабшим, тим самим змінюючи характер відносин на свою користь. Прихильники концепції політичного реалізму (Р. Гилпін, Д. Зінгер, Г. Кіссінджер, Г. Моргентау, А. Органський, Б. Рассет, А. Уолферс та ін.) намагаються зобразити силу як певну величину, яку можна обчислити. Критики реалізму вважають, що такі характеристики як культура, національна мораль чи якість дипломатії, в тому числі і державного керівництва, не можна врахувати достовірно, а обчислення будуть ґрунтуватися на суб'єктивних оцінках, а не на об'єктивних, математично обґрунтованих результатах [4, с. 194].

Провідні американські політологи Дж. Най та Р. Кеохейн досліджують сутність «сили» вже в контексті структуралістського підходу та виводять її на основі ідей, вироблених у рамках теорії взаємозалежності. Вони вважають, що силу держави не можна прирівнювати тільки до військової могутності, адже вона постійно зміщується з однієї сфери в іншу, наприклад із військової

сфери в економічну. Варто відзначити і те, що в структуралістському підході розуміння сили поєдналися здобутки як політичного реалізму, так і теорії взаємозалежності, а також впровадилося нове поняття – «структурна сила». Під структурною силою розуміється здатність міжнародних акторів забезпечити чотири соціальні потреби, які формують сучасну економіку: безпеку (враховуючи і оборонну могутність), знання, виробництво та фінанси. Основна мета такої сили полягає у її здатності: проникати через кордони, які раніше служили гарантією безпеки та захищали національну валюту і національну економіку; здійснювати вплив не перебіг та результат міжнародних переговорів; визначати «правила гри» в певній галузі міжнародних відносин. Американська дослідниця С. Стрендж під структурною силою розуміє «здатність визначати порядок речей, створювати рамки взаємодії держав, народів та корпоративних підприємств» і вважає США тією країною, яка в повній мірі може реалізувати таку силу [1, с. 16]. Сучасні глобалізаційні процеси (перш за все економічні) і впливають на появу нових дефініцій «сили».

Незалежно від обраної стратегії міждержавної взаємодії у політичному просторі, будь-яка з них й сьогодні базується на понятті «сили». Ця тенденція міжнародного життя пояснюється тим, що кожна держава піклується про реалізацію власних національних інтересів та веде пошук якісно нових ресурсів впливу на інших акторів міжнародних відносин. У цьому сенсі прикладом для наслідування є США, які не тільки використовують всі ресурси у міжнародних відносинах, але і моделюють та займаються розробкою нових у контексті тих змін, що відбуваються у світовому геополітичному просторі. Як яскравий приклад цьому – розробка концепції «м'якої сили».

У період «холодної війни» дві могутні світові держави СРСР і США ввели гонку озброєнь, нарощуючи свій військовий потенціал, але з іншого боку всі чудово усвідомлювали, що третя ядерна світова війна буде останньою на Землі, тому для запровадження свого впливу на інші держави світу і СРСР, і США використовували й інший інструментарій у своїй зовнішньополітичній діяльності. Дійсно, як стверджує професор Гарвардського університету Д. Най, особливість сучасної світової політики закладена не лише і не стільки «у тому, чия армія зможе отримати перемогу, а у тому, чий сюжет виграє» [9, с. 67]. Необхідно підкреслити, що і Радянський Союз

у своїй зовнішньополітичній діяльності, використовував механізми реалізації саме концепції «м'якої сили» просуваючи свої соціалістичні цінності розвиваючим країнам і переваги своєї ідеології. Зрозуміло, що за цим стояла і військово-матеріальна допомога цим державам, але прагнення «бути привабливим» для цих країн та залучити у «свою орбіту» впливу мирним шляхом – очевидний факт, і це було на рівні державної політики. Таким чином, кінець «холодної війни» приніс дві важливі зміни, які пов'язані з міжнародними подіями. Перша зміна стосується політичної та військової динаміки. Біполярна міжнародна система вичерпала себе і світ змінився, перетворився на багатополлярний, збалансований силовою системою. Ця зміна, загалом, стосується і міждержавних відносин, але необхідно було шукати та розробляти інші стратегії зовнішньополітичній діяльності.

Все це призводить до зміни природи самої сили, в основному роблячи «м'яку силу» більш потенційною. У сучасний час, незважаючи на видиму прагматичність міжнародного порядку денного, який акцентований на використанні державами військової сили як пріоритетного засобу забезпечення власної національної безпеки, не можна не помічати посилення впливу «м'яких» інструментів дії на систему міжнародних відносин. У сучасних умовах помітно зростає роль гнучких чинників, посилюється вплив політики «м'якої» сили у міждержавних відносинах. Сформульований відомим американським політологом Дж. Найєм у 1990 р. і розвинений ним у наступних роботах постулат про значущість і ефективність «м'якої сили» в зовнішній політиці держав, стає все більш актуальним. Треба звернути увагу, що під «жорсткою» силою Дж. Най має на увазі військову силу в сукупності із політичною, економічною і фінансовою потужністю, а «м'яку силу» він характеризує трьома основними компонентами: культурою, політичною ідеологією і зовнішньою політикою (дипломатією). «М'яка сила – це змусити інших хотіти результатів, які ви хотіли б отримати». Проте це «не те ж саме, що дія або вплив... М'яка сила – більше, ніж просто переконання, умовляння або здатність зробити що-небудь за допомогою аргументів, хоча все це є важливими елементами цієї сили. М'яка сила – це також здатність приваблювати, і залучення часто веде до взаєморозуміння. Простіше кажучи, в поведінкових поняттях м'яка сила – це приваблива сила» [8, с. 69].

В українському політичному дискурсі проблема сутності політики «м'якої сили» та можливості її використання Україною у зовнішньополітичній діяльності дуже актуальна. Водночас відкритим залишається питання щодо шляхів реалізації Україною політики «м'якої сили». На думку української дослідниці Н. Нікулішин, умовно можна виокремити три тематичні підходи до визначення змісту «м'якої сили». Перший орієнтується на культурну політику, враховуючи освіту та спорт, а два інших – демократичні цінності та публічну дипломатію у широкому її розумінні [5, с. 36].

Дослідниця вважає, що очевидно є доцільність реалізації вітчизняної «м'якої сили» саме через культурну складову. Але, у зв'язку з військовим конфліктом з Росією з початку 2014 р., необхідно переглянути саму перспективу використання політики «м'якої сили» України в міждержавних відносинах. Автор вважає, що весь потенціал цієї концепції вже вичерпаний, і є необхідність обмеження використання цієї концепції (інформаційно та фінансово) за пріоритетом на іншу – «жорстку силу» (*hard power*). Мова йдеться про те, що політика «м'якої сили» повинна використовуватися для підвищення свого позитивного іміджу для інших країн. Зовнішньополітичний вектор України вже чітко визначений – це вступ до Європейського Союзу і тому політика «м'якої сили» нашої держави направлена саме на країни європростору. Стосовно запровадження Україною цієї політики на країни колишнього СРСР, то нас очікує, по-перше, жорстока конкуренція з боку Росії (і в першу чергу в майбутньому стосовно Білорусі), та, по-друге, розбіжність із менталітетом нації тих країн, де було б актуальним проведення політики «м'якої сили» (насамперед країни Середньої Азії та Закавказзя) та специфічне їхнє відношення до демократичних цінностей.

Необхідно звернути увагу на інструментарій цієї політики, завдяки якому вона формується та використовується державою. «М'яка сила» ґрунтується на таких ресурсах, як культурно-ціннісна привабливість, привабливість національно-державної економічної моделі розвитку, привабливість політичної моделі [10, с. 36]. Стосовно України інструментарій привабливості економічної моделі розвитку не є ефективними та поки ще безперспективні. Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблю-

ються існуючі диспропорції, прискорюються падіння ВВП, скорочення об'ємів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів освоєння капітальних інвестицій тощо. Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з:

військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;

зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;

виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак [6].

Військовий конфлікт вкрай негативно діє на економічний сектор держави, і говорити стосовно його привабливості для інших країн регіонів «нашого» впливу просто не доводиться.

Культурно-ціннісна привабливість виражається у формуванні тренду країни. Мова йде про заклади культури та інформаційно-культурні проекти, які формують імідж України, і за допомогою яких держава впливає на образ та менталітет української нації за кордоном. На сьогодні в світі існує близько 200 країн, які різняться між собою своїм економічним, політичним і соціальним розвитком. Кожна держава має свій імідж, але імідж її в світі є таким, як бачать її інші держави, тобто як продемонструє себе та чи інша країна, так і сприймуть її інші держави в світі. Необхідно зазначити, що попереднє керівництво країни розуміло важливість формування позитивного іміджу за кордоном, за допомогою якого треба було проводити політику «м'якої сили». Цей факт підтверджує прийняття урядом «Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2013–2015 роки», в якому говориться, що «формування позитивного міжнародного іміджу України є необхідною складовою внутрішніх соціально-економічних та суспільних перетворень, у тому числі успішної реалізації започаткованих владою системних реформ в Україні, підвищення рівня національної самосвідомості та зміцнення суспільної єдності». Цікавий факт: є ідея утворення спеціалізованого державного орга-

ну, на який покладаються функції із забезпечення на міжвідомчому рівні постійної, оперативної та скоординованої підготовки та розповсюдження у міжнародному інформаційному просторі позитивних відомостей про державу [2]. Але утворення спеціалізованого державного органу потребує значних видатків державного бюджету, тому головний напрям – це співпраця з різноманітними зарубіжними організаціями, у тому числі і у сфері культури. Для того, щоб задіяти весь іміджевий потенціал нашої держави, необхідні продумана державна інформаційна політика й чітко спланована брендінгова кампанія, а це потребує часу та значних фінансових витрат.

Висновки.

На думку автора статті, Україна вже використала у повному обсязі головний свій інструментарій політики «м'якої сили» – політичні цінності та привабливість політичної моделі. Основа «м'якої сили» України – громадянське суспільство. «Помаранчева революція» 2004 р. та «Революція гідності» 2014 р. – це знакові події сучасної України, події завдяки яким сформувався позитивний імідж країни за кордоном. Політолог А. Колодій вважає, що досягнення «Помаранчевої революції» 2004 р. – це, насамперед, кардинальні зміни у політичній свідомості народу, поява Громадянина; створення ситуації підконтрольності державних органів влади народу; прихід до влади нових людей і зміна правил політичної гри [3, с. 146]. Справді, головне досягнення подій того часу – поява Громадянина та його суб'єктності, і це потім проявилось у масових виступах українців на Євромайданах усюди країни, з метою висловити своє ставлення до політики влади з приводу майбутнього розвитку України в контексті євроінтеграції. На жаль, не політична еліта формує політичний імідж країни, а саме Український Народ з його громадянською позицією.

«Помаранчева революція» 2004 р. та «Революція гідності» 2014 р. – це знакові події сучасної України та головний інструментарій стратегії «м'якої сили». Ці події сформували позитивний імідж України в країнах євро простору, і є необхідність обмеження використання цієї концепції (інформаційно та фінансово) та надавати пріоритет іншій – «жорсткої сили». Концепція «м'якої сили» ефективна тільки в країнах зі значним військовим та економічним потенціалом. Події в Україні показують, що для забезпечення своєї національної безпеки для держав «другого ешелону» пріоритетним є формування військової могутності, яка завжди служила основним показником сили і престижу держави.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Капітоненко М. Силовий фактор у міжнародних відносинах : Парадигми, теорії, концепції / М. Капітоненко // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини. – 2006. – № 33/34. – С. 13-18.
2. Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2013-2015 роки. – Режим доступу : <http://govuadocs.com.ua/docs/index-19943079.htm>.
3. Коротков Д. С. Політична еліта України: становлення та розвиток у виборчому процесі: монографія / Д. С. Коротков – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2012. – 207 с.
4. Нікулішин Н. «Сила» в умовах сучасної світової політики: трансформація змісту / Н. Нікулішин // Слов'янський вісник. – 2012. – Вип. 14. – С. 193-195.
5. Нікулішин Н. Основні підходи до розкриття змісту поняття «м'яка сила» у сучасній вітчизняній науці / Н. Нікулішин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 32-37.
6. «Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр.» Аналітична записка – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1635/>.
7. Пономарева Е. Г. Секреты «цветных революций» Современные технологии смены политических режимов / Е. Г. Пономарева // Свободная мысль. – 2012. – № 3/4. – С. 43-59.
8. Филимонов Г. Ю. Неофициальная внешняя культурная политика как компонент «мягкой силы» США / Г. Ю. Филимонов // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2007. – № 4. – С. 69-82.
9. Филимонов Г. Ю. Актуальные вопросы формирования российского потенциала «мягкой силы» / Г. Ю. Филимонов // Вестник РУДН : Политология. – 2012. – № 1. – С. 67-82.
10. Чихарев И. В. К вопросу о соотношении стратегий «мягкой силы» и «разумной силы» в мировой политике / И. В. Чихарев, О. В. Столетов // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2013. – № 5. – С. 26-43.

REFERENCES

1. Kapitonenko, M. (2006). Sylovyi faktor u mizhnarodnykh vidnosynakh : Paradyhmy, teorii, kontseptsii [Power factor in international relations: Paradigms, theories, concepts]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Mizhnarodni vidnosyny*, 33/34, 13-18 [in Ukrainian].
2. Kontseptsiiia Derzhavnoi tsilovoi prohramy formuvannia pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy na 2013-2015 roky [The concept of the state target program creating a positive international image of Ukraine for 2013-2015]. Retrieved from: <http://govuadocs.com.ua/docs/index-19943079.htm> [in Ukrainian].
3. Korotkov, D.S. (2012). *Politychna elita Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok u vyborchomu protsesi* [The political elite of Ukraine: formation and development of the electoral process: monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Nikulishyn, N. (2012). «Syly» v umovakh suchasnoi svitovoi polityky: transformatsiia zmistu [«Power» in today's world politics: the transformation of content]. *Slovianskyi visnyk*, 14, 193-195 [in Ukrainian].
5. Nikulishyn, N. (2014). Osnovni pidkhody do rozkryttia zmistu poniattia «miaka syly» u suchasni vitchyzniani nauki [Basic approaches to disclosure of the meaning of «soft power» in modern domestic scienc]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 26, 32-37 [in Ukrainian].
6. Shchodo tendentsii rozvytku ekonomiky Ukrainy u 2014-2015 rr.» *Analitychna zapyska* [The trend of development of Ukraine in 2014-2015: Analytical note]. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1635/> [in Ukrainian].
7. Ponomareva, E.G. (2012). Sekretyi «tsvetnykh revolyutsiy» Sovremennyye tehnologii smenyi politicheskikh rezhimov [Secrets of «color revolutions» Modern technologies of political regime change]. *Svobodnaya mysl*, 3/4, 43-59 [in Russian].
8. Filimonov, G.Yu. (2007). Neofitsialnaya vneshnyaya kulturnaya politika kak komponent «myagkoy silyi» SShA [Informal foreign cultural policy as a component of «soft power» of the US]. *SShA-Kanada: ekonomika, politika, kultura*, 4, 69-82 [in Russian].
9. Filimonov, G.Yu. (2012). Aktualnyie voprosyi formirovaniya rossiyskogo potentsiala «myagkoy silyi» [Actual issues of Russian potential «soft power»]. *Vestnik RUDN: Politologiya*, 1, 67-82 [in Russian].
10. Chiharev, I.V., & Stoletov, O.V. (2013). K voprosu o sootnoshenii strategiy «myagkoy silyi» i razumnoy silyi v mirovoy politike [The relationship between strategies of «soft power» and «smart power» in world politics]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 12. Politicheskie nauki*, 5, 26-43 [in Russian].

Коротков Дмитро Сергійович

Кандидат політичних наук, доцент
Харківський Національний Економічний Університет імені С. Кузнеця
61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Email: Dmytro.korotkov@hneu.net

Цитування: Коротков Д. С. Концепція «м'якої сили» в контексті зовнішньополітичної стратегії України / Д. С. Коротков // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. – С. 131-136.

Citation: Korotkov, D.S. (2018). Kontseptsiiia «miakoi syly» v konteksti zovnishnopolitychnoi stratehii Ukrainy [The concept of «soft power» in the context of Ukrainian strategy of foreign policy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(9), 131-136.

Стаття надійшла / Article arrived: 03.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.09.2018